

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

**HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE AŞK AHLAKI
VE
ONUN DİĞER AHLAK NAZARİYELERİNE
YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Merve Betül TUNÇ
064245021001

DANIŞMAN
Doç. Dr. Naim ŞAHİN

KONYA
2009

İÇİNDEKİLER.....	2
ÖNSÖZ.....	3
KISALTMALAR.....	4
GİRİŞ	
DÜŞÜNCE TARİHİNDE AHLAK DİSİPLİNLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	5
1- Din Dışı Ahlak Görüşleri.....	7
1.1-Ferdiyetçi Ahlak Görüşleri.....	7
1.1.1- Mutçu Ahlak Görüşleri.....	7
1.1.2- Hazcı Ahlak Görüşleri.....	15
1.1.3- Ödevci Ahlak Görüşleri.....	19
1.1.4- Varoluşçu Ahlak Görüşleri.....	21
1.2-Sosyolojik Ahlak Görüşleri.....	23
1.3-Psikolojik ve Biyolojik Ahlak Görüşleri.....	24
2- Dini Ahlak Görüşleri.....	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
HİLMİ ZİYA ÜLKEN’DE AŞK AHLAKI	
1- Hilmi Ziya Ülken’in Ahlak Anlayışı.....	27
2- Hilmi Ziya Ülken’in Aşk Anlayışı.....	33
3- Hilmi Ziya Ülken’in Ahlaki Değer Anlayışı.....	38
4- Hilmi Ziya Ülken’in Kişilik Anlayışı.....	47
4.1- Hilmi Ziya Ülken’e Göre Kişiliğin Evrimi.....	47
4.2- Hilmi Ziya Ülken’e Göre Kişiliğin Oluşum Aşamaları.....	52
4.3- Hilmi Ziya Ülken’e Göre Ahlaki Tatmin.....	58
4.4- Hilmi Ziya Ülken’in Vicdan Anlayışı.....	62
4.5- Hilmi Ziya Ülken’in Vazife Anlayışı.....	66
5- Aşk – Ahlak İlişkisi.....	74
5.1. Aşk Ahlakının Mahiyeti.....	74
5.2. Aşk Ahlakına Ulaşmada Mertebeler.....	81
5.3. Aşk Ahlakının Amacı.....	91
5.4. Ahlak Eksikliğinden Doğan Hastalıklar.....	95
İKİNCİ BÖLÜM	
HİLMİ ZİYA ÜLKEN’İN BAZI AHLAK TEORİLERİNE	
YÖNELTİĞİ TENKİTLER	
1- Metafizik - Mistik Ahlakları Tenkidi.....	97
2- Formalist Ahlak Teorilerini Tenkidi.....	105
3- Epistemolojik Ahlak Teorilerini Tenkidi.....	108
4- Bilimci Ahlak Teorilerini Tenkidi.....	110
5- Fenomenolojik Ahlak Teorilerini Tenkidi.....	124
SONUÇ.....	131
BİBLİYOGRAFYA.....	134

ÖNSÖZ

Felsefe düşünebilen insanın, hayatına anlam katabilmek için göstermiş olduğu en ulvi çabadır. Bu çabanın bir alt kolu olan ahlak felsefesi ise, yapıp ettiklerimizin değerini biçip; iyiyi, doğruyu, güzeli, yanlışı araştırmak suretiyle, erdemlerin dünyasına ışık tutmaya çalışır.

Önemli mütefekkirlerimizden olan Hilmi Ziya Ülken, özellikle ahlak felsefesi alanında mevcudiyetini ispat etmiştir. O, bireyin ve toplumun ahlaki olgunluğa erişebilmesi için gerekli olan şartları irdelemiştir. Hilmi Ziya Ülken, yalnız bir fikir işçisi değil aynı zaman da bir aksiyon adamıdır. O, insanın zaaflarını, ahlaki buhranlarını asla göz ardı etmemiş; afakî hedefler göstermek yerine, ahlak yolunda kat edilmesi gereken adımları tek tek açıklamıştır.

Onun ahlak anlayışını irdelediğimiz çalışmamızın giriş kısmında, Antik Çağdan günümüze kadar geçen süreçteki ahlak teorilerinden gerekli gördüklerimizi kısaca açıkladık.

Birinci bölümde, Hilmi Ziya Ülken'in aşk ve ahlak tanımına yer verdik. Onun aşk ve ahlak arasında nasıl bir bağlantı kurmaya çalıştığını, ahlaki değerden ne kastettiğini, kişilik ve vazife anlayışını açıkladık. Aşk ahlakının mahiyetini ve ahlaki değerlerin tam olarak yerleşmediği ruhlarda ne gibi hastalıkların meydana geldiğini izah ettik.

İkinci bölümde, Hilmi Ziya Ülken'in metafizik, formalist, epistemolojik, bilimci ve fenomenolojik ahlak teorilerine yönelttiği eleştirilere yer verdik.

Sonuç bölümünde ise Hilmi Ziya Ülken'in ahlak anlayışının genel bir değerlendirmesini sunduk.

Bu çalışmayı hazırlarken amacımız, felsefi bir konuyu irdeleyip, onu anlayabilmektir. Çalışmamda yapıcı tenkitleriyle bana yol gösteren Sayın Doç. Dr. Naim Şahin Bey' e şükranlarımı sunarım.

Merve Betül Tunç
Konya, 2009

KISALTMALAR

Age. : Adı Geçen Eser

A.Ü.İ.F. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

çev. : Çeviren

M.Ö. : Milattan Önce

s. : Sayfa

GİRİŞ

DÜŞÜNCE TARİHİNDE AHLAK DİSİPLİNLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Ahlak kelimesi; huy, yaratılıştan gelen özellik, karakter, yapı, mizaç, kişilik anlamına gelen *hulk* kelimesinin çoğuludur.¹ Ahlak felsefecileri *hulk* kelimesine iki anlam yüklemişlerdir. Bunlardan birincisi, *hulk* insanın ruhi ve deruni yapısını kapsamakta, diğeri olan *halk* ise dış görünüşünü ve şekli yapısını anlatmaktadır.² Genel anlamda ise *ahlak*, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü anlamında kullanılmaktadır.³ Süjenin kendini kuşatan fizik varlıkla münasebetinden doğan meseleleri olduğu gibi, kendi kendisi ile ve kendini kuşatan ve fizik olmayan varlıkla münasebetinden doğan meseleleri vardır. Din gibi ahlak da bunların başında gelir.⁴

Ahlak kavramı, Almanca'da *moral*, Fransızca'da *morale*, İngilizce'de *morals*, Yunanca'da *ehetik* olarak adlandırılmıştır.⁵ Günümüzde “Ahlak Felsefesi” anlamında kullanılarak terim haline gelen etik kelimesi, Yunanca'da töre, gelenek anlamına gelmektedir.⁶ Adetlerin, bizim yaşamak ve çalışmak hususundaki sürekli davranışlarımızdan kaynaklanmış olmaları yönünden, ahlak ilmi, insan hayatının düzenlenmesi ve idaresi ilmidir. Bir yönden insan iradesinin kullanılması sanattır. Ahlak ilmi, “hürriyetimizi iyi kullanma ilmi” ve yahut görev ilmi olarak tanımlanabilir. Ahlak ilim olduğu kadar bir sanattır; adeta “iyi olma” sanattır.⁷

Felsefe disiplinlerinden hiçbirisi, insanın yapıp etmeleriyle özel ve bağımsız bir problem alanı olarak uğraşmamaktadır. İnsanın yapıp etmelerini hususi bir problem alanı olarak araştıran, bu alanın varlık- nitelikleri ile bu alanı yöneten ilkelerin, değerlerin, varlık niteliklerini, insanın yapıp etmelerinin bağımlı ya da bağımsız olduklarını inceleyen disiplin etikdir.⁸ Diyebiliriz ki, ahlak felsefesi, ahlaki olanın

¹ Serdar Murtçalı, Arapça- Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 245

² Hüsamettin Erdem, Ahlak Felsefesi, Hü- Er Yayınları, Konya, 2003, s. 13

³ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma, İstanbul, 1999, s. 17

⁴ Yümni Sezen, Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi, Veli Yayınları, İstanbul, 1984, s.374

⁵ Hüsamettin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, Hü- Er Yayınları, Konya, 1999, s. 205

⁶ Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 6

⁷ Alexis Bertrand, Ahlak Felsefesi, çev. Salih Zeki, sadeleştiren Hayrani Altıntaş, Seba Yayınları, ts. , s.1

⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s.262

özünü ve temellerini araştıran bilimdir.⁹ Ahlak Felsefesi; felsefenin ödev, yükümlülük, sorumluluk, gereklilik, erdem gibi kavramlarını analiz eden; doğruluk ya da yanlışlıkla, iyi ve kötüyle ilgili ahlaki yargıları ele alan, “ahlaki eylem” in doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan dalıdır. O, iyi ve doğru olana, neyin iyi ve neyin doğru olduğuna ilişkin araştırmalardan oluşan pratik felsefedir.¹⁰

Etik, ahlak denilen fenomen üzerine sistemli düşünmedir. Sistemli düşünme filozoflarla başladığına göre, acaba “filozoflar bu konunun üzerine eğilmeden önce ahlak yoktu” demek doğru olur mu? Cevap elbette ki “hayır” olacaktır. Zira filozoflar düşünmeden önce de ahlak vardı. En ilkel toplumların bile kendilerine göre bir ahlak anlayışları vardı. Dolayısıyla ahlakı filozoflar bulmuş değildir. Ahlak her yönüyle yaşamımızın içindedir.¹¹ Bununla birlikte ahlak üzerindeki sistemli düşünme, ahlakı pratik alandan teorik alana taşıyıp, ahlak hakkında fikir üretme filozoflarla başlamıştır diyebiliriz.

Ahlak felsefesindeki temel ahlak görüşlerini din dışı ve dini olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Din dışı ahlak görüşleri ise ferdiyetçi ahlak görüşleri, sosyolojik ahlak görüşleri, biyolojik ahlak görüşleri ve psikolojik ahlak görüşleri olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır. Bir sonraki bölümümüzde bu ahlak görüşlerini ve temel savunucularını kısaca açıklayacağız.

⁹ Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, s. 6

¹⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 18

¹¹ Bedi Akarsu, Ahlak Öğretileri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 10

1- DİN DIŞI AHLAK GÖRÜŞLERİ

Din dışı ahlak görüşleri içinde ilk ele alacağımız görüş ferdiyetçi ahlak görüşleri olacaktır ki bu görüşlerde mutçu, hazcı, ödevci, varoluşçu ve immoralist olmak üzere beş alt kola ayrılmaktadır.

1.1- FERDİYETÇİ AHLAK GÖRÜŞLERİ

1.1.1- MUTÇU AHLAK GÖRÜŞLERİ: Felsefe tarihinde ahlak üzerinde konuşup fikir üreten ilk filozofların Antik Yunan'da görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu filozoflar *Eudaimonist* karakterli bir ahlak felsefesi oluşturmuşlardır. İnsan davranışlarının son gayesi olarak mutluluğu gören anlayışlara umumi olarak “eudaimonisme” yani saadetçilik denilmektedir.¹² Bir amaca yönelik bu ahlak görüşlerinde asıl amaç mutluluktur, mutlu olmaktır. Hatta insan bir nevi mutluluk avcısı olarak algılanmaktadır.¹³ İlk dönem Yunan ahlakı, tabiatüstü ve mistik prensiplerin hüküm sürmediği, rasyonel bir ahlaktır. Çeşitli ahlak teorileri arasındaki ayrılığa rağmen hepsinde ortak olan karakter Eudaimonisme'dir. Hatta bunun için Yunan ahlakının bir nevi “hipotetik (koşullu)” ahlak olduğu da söylenebilir. Kant (1724-1804)'ın deyimiyle bu ahlak faydalıyı, kutsalı, hukukiyi; ahlakiden ayıracak mihengin üzerinde durmamıştır ve bunun sonucu olarak Yunan ahlakı temelde gayeci bir ahlaktır. O, saadet gayesine ulaşmak için türlü vasıtalarla başvurmayı tavsiye eder.¹⁴

Özellikle Sokrates (M.Ö. 470- 399)'ten sonraki Yunan Ahlak öğretilerinin çoğunda “iyi” ve “güzel” birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla “bu ahlak görüşleri bedii karakterlidir” demek mümkündür. Orada “*tabiatın ahengi*” fikri hâkimdir. Bu filozoflara göre ahenksizlik, karışıklık ahlakın zıddıdır. Böyle bir görüşte “ahlaki güzellik” metafizik yetkinlik demektir ve yalnız onunla gerçekleşir. Metafizik yetkinliği gerçekleştiren her şey iyi ve güzeldir.¹⁵ Ancak belirttiğimiz gibi ilk dönemler veya sofistler öncesi ahlak öğretileri materyalist bir karakter sergiler. Bu tarz bir ahlak öğretisini savunan filozofların başında Demokritos (M.Ö. 460_370) gelir.

¹² Hüsamettin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s. 207

¹³ Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, s. 264

¹⁴ Ülken, Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33- 34

¹⁵ Ülken, Age. ,s. 34

Demokritos eudaimonism'in kurucusu olarak gösterilir.¹⁶ Demokritos, ahlak görüşünde esas itibariyle, iki düşünceyi savunur:

1- Aşırı isteklerin ve içgüdülerin akıl ile dizginlenmesi ve insanın kendini bazı şeylerden yoksun etmeyi bilmesidir. İnsan, yoksunluğa katlanmayı bilmelidir.

2- İnsan, bütünü çıkarını, her vakit, kendi çıkarından üstün tutmayı bilmelidir.¹⁷

Demokritos'a göre ruh, hiçbir korku ile boş inançla ya da başka tutku ile iç içe bulunmamalıdır. İnsan yaşamını dingin ve ölçülü olarak sürdürmelidir. Ona göre akıl, gerçeği düşünmemizi, duygulanımlardan bağımsız, özgür olmamızı sağlar. Akıl, çeşitli hazlar arasında, insan için en güzel ve en yararlı olanları ayırmasını bilmelidir. İnsanların yapıp ettiklerinin, kendisine göre ölçüleceği kriterium sadece haz ve acıdır. Haz ve acı, yararlı ve yararsızın ölçüsüdür. Yaşamımızın ereği olarak da Demokritos, ruhun sürekli bir dinginliğini, mutluluğunu göz önünde tutmuştur.¹⁸ Ona göre insanın mutluluğu ya da mutsuzluğu sadece kendine bağlıdır. İnsanın sahip olabileceği en yüce şey "gönül ferahlığı" ve *athambie* dediği yani yılgınlıktan, korkudan özgür olan ruh halidir ki, bu hale insanlar haz konusunda ölçülü davranarak ve yaşamlarını uyumlu şekilde sürdürerek ulaşırlar.¹⁹

Antik Yunan'ın ahlak felsefesinde Demokritos'tan sonra Sofistleri anmak mümkündür. Tarihçi Herodot'un bildirdiğine göre, sofist kelimesi, aslında, ilminde ve sanatında usta olan bilginlere verilen bir sıfattı. Ancak, Platon (M. Ö. 427-347)'un bu kelimeyi, Sophistes adını taşıyan diyalogunda olumsuz anlamda kullanması üzerine zamanla kelime anlam kaymasına uğramıştır.²⁰ Nitekim Platon sofistleri ruh bezirgânı ve fazilet alım satımı yapan tüccarlar olarak tanımlamaktadır.²¹ Sofistler, Atina'nın siyaset ve kültür bakımından çok geliştiği devrede ortaya çıkmışlardır.²² Onların doktrin kavgalarından kurtulmaya yarayan şiddetli tenkitçi zihniyetleri felsefenin soruşturucu rolünün ne kadar verimli olduğunu göstermektedir. Zira

¹⁶ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 21

¹⁷ Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 2001, s. 29

¹⁸ Bedia Akarsu, Age., s. 27

¹⁹ Wilhelm Capelle, Sokrates' ten Önce Felsefe 2, çev. : Oğuz Özgül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.192

²⁰ Kamıran Birand, Age., s. 30

²¹ Eflatun, Sofist, çev. : Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.19

²² Kamıran Birand, Age., s. 30

sofistlerin yardımıyla ki, Sokrat doktrin kavgalarından kurtulma ve universal kavramlar sahasını bulma yoluna girmiştir.²³ Yeni toplum düzeni için yararlı yurttaşlar yetiştirmek işi ile uğraşan sofistler, devlet sanatı anlamında “erdem öğreticisi” olmak istiyorlardı.²⁴ Bu döneme kadarki filozoflar, âlem hakkında yalnız birbirinin zıddı olan görüşler ileri sürmüşlerdi. Sofistler bütün bunlara bakarak, “hakikat” denilen şeyin varlığından şüpheye düşmüşlerdir.²⁵

Sofistlerin ilk kuşağının ahlak öğretileri üzerine bize kadar gelmiş olan bildiriler, bu öğretilerin kendi çağlarında yaygın olan ahlak görüşlerine temelden bir karşı durmadan uzak olduklarını gösteriyor. Sofistler arasında düşünür olarak özgünlüğü nedeniyle kuşkusuz en önemli yeri tutan Protagoras (M.Ö. 481- 420)’tır. Sofist olarak gezgin yaşamında nereye gittiyse büyük rağbet görmüş, buna uygun olarak yüksek ücretler almıştır. Ayrıca belirtelim ki, ilk kez bir “bilgelik öğretmeni” olduğunu iddia eden ve bu etkinliği için dinleyicilerinden ücret alan Protagoras’tır.²⁶ Platon’un “Protagoras” diyalogunda, Protagoras, öğrencisine kendisinin yanında geçireceği her gün daha iyi olacağını söyler, öğrencisini iyi bir aile babası ve iyi bir yurttaş yapmak istediğini açıklar. Erdemi en güzel şey olarak adlandırır. Ona göre her haz iyi değildir, güzele duyulan haz iyidir, her acı da kötü olamaz. Platon kitabın içine verdiği mitosta Protagoras’a şunu söyletir: her hayvanın kendini koruma aracı vardır, Tanrı insana da kendini koruma aracı olarak doğru olanla olmayanı ayırmak için bir duyu vermiştir. Her insanda doğadan bu özellik vardır. Böyle bir duyusu olmayan kimse topluluk halinde yaşamaya katlanamaz. Politik sorularda herkesin bir oyu olduğundan gençliğin de yetiştirilmesi ve ahlaksal bir eğitimden geçirilmesi gerekir.²⁷ Ancak Protagoras’a göre insan her şeyin ölçüsüdür. Her şeyin ölçüsünün insan olması demek, herkes için geçerliği genel bir doğru bilginin mevcut olmaması demektir. Bundan dolayı, bir bilgiden söz edilemez. Ancak her insanın kendisine göre doğru olan, her insanın kendisine göre doğru saydığı, bir takım duygu, düşünce ve tasarıları vardır.²⁸ Protagoras’a göre salt kesin bir erdem ölçüsü yoktur. Kişinin erdemi kendisine göredir. Kesin doğrulukta bir töre (ahlak ölçüsü) kuramayız, ancak

²³ Ülken, Varlık ve Oluş, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 116

²⁴ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 30

²⁵ Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s. 30

²⁶ Wilhelm Capelle, Sokrates’ ten Önce Felsefe 2, s. 83

²⁷ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 31

²⁸ Kamıran Birand, Age. , s.31

kendi doğrumuzu savunabiliriz. Duyularımızla elde ettiğimiz bilginin dışında başkaca bir bilgiye erişemeyeceğimiz için, ilk nedenleri araştırmak boşunadır. İnsan, kendisi için erişebilecek tek şeyle, kendisiyle yetinmelidir. Erdemli olmak kendini yönetmektir.²⁹ Dolayısıyla Protagoras'a göre asıl olan hitabet sanatına hâkim olmak suretiyle fikir, duygu ve yaşam tarzını diğer insanlara kabul ettirebilmektir.

Sofist felsefesinin diğer bir önemli şahsiyeti de devrinin ünlü üslup sanatçılarından biri olan Gorgias (M. Ö. 5.yy)'dır.³⁰ Gorgias da kendisi için erdem öğreticisi adını ve sorumluluğunu reddederse de, bu onun erdem üzerine konuşmasına engel olmaz.³¹

Sofizmin kendisi, aslında, o zamana kadarki ahlak geleneğinin bir dışına çıkmadır. Sadece kendi varoluşları bile bu geleneğin yetmediğini gösterir. İnsan sadece toplumun törelerine uysaydı, onlarla yetinseydi, ayrıca özel erdem öğreticilerine de gerek kalmazdı. Erdem bir kez özel bir öğretimin konusu yapılmıca da, elbette gelenekler olduğu gibi alınmayacak, sofistlerin baştan beri yaptığı şekilde, erdemin nerede olduğu, doğru ile eğrinin ne olduğu gibi sorular da sorulacaktı. Fakat, sofistlerin dünya görüşü bakımından da bu sorulara ancak şöyle cevap verilebilirdi: genel geçer bir doğruluk olmadığına göre, genel geçer bir yasa da olamaz. İnsan, tasarımlarında her şeyin ölçüsü olduğuna göre, eylemlerinde de her şeyin ölçüsüdür. Her bir kimseye doğru görünen şey, o kimse için doğru olunca, kendisine haklı ve iyi gelen bir şey de o kimse için haklı ve iyidir. Başka bir deyişle, herkes doğaya uygun olan haklarına, kendi istençlerine, kendi eğilimlerine uyar; yasa ya da törelerle engellenirse, bu, doğal olan haklarının bozulması demektir. Onlara göre, aynı şey; birine iyi bir başkasına zararlı görünür. Öyleyse iyi de doğru gibi görelî bir şeydir.³²

Sofistlerle aynı çağda yaşayan ama onlara karşı koyan Sokrates ise, sofistlerin aksine tümel bir doğrunun bulunabileceğine inanır.³³ Sokrates ne sofist, ne de siyasi idi. Fakat vatandaşlık ödevlerine daima katılan, kanunlara boyun eğen bir fikir ve aksiyon adamı idi. Sofistler ziynete, gösterişe düşkün iken; o, sade, basit ve tam anlamıyla hakim idi. Başkalarına öğretmeden önce kendini yetiştirmeyi

²⁹ Orhan Hançerlioğlu, Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.57

³⁰ Kamran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s. 32

³¹ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, , s. 31

³² Bedia Akarsu, Age. , s. 31- 32

³³ Bedia Akarsu, Age. , s. 32

düşünüyordu. Parayla öğretmeyi kabul etmiyordu. Dış dünyanın yerine insanlığın dikkatini ahlaki şuura çekmek istiyordu.³⁴ Sokrates, ahlakın felsefi-kuramsal bir araştırmasına ciddi ve kapsamlı olarak girişen ilk kişidir. Öte yandan Sokrates Yunan felsefesinde gerek Kynikler ve Kyreneliler, gerek bunların görüşlerinin geliştirilmiş bir devamı olan Stoalılar ve Epiküros, gerekse büyük Sokratesçiler olarak bilinen ve mutlulukçu kuramının iki büyük savunucusu olan Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristoteles (M.Ö. 384-322) üzerinde büyük etkide bulunmuş bir düşünürdür.³⁵

Sokrates'in şahsiyeti, düşünce ve görüşleri hakkında en önemli bilgiyi Platon'un diyalogları verir. Gerçi Platon da, çok kere, Sokrates'in ağzından kendi görüşlerini söyler. Bununla birlikte gerek Platon'un, gerek öteki öğrencilerin üzerinde birleştikleri önemli bir nokta vardır. Bu da Sokrates'in gerçek bir bilginin varlığına inandığı ve bu gerçek bilginin de ahlak duygusuyla yakından ilgili olduğudur. Platon'un diyaloglarında, çok kere, Sokrates'in bir deyiminden söz edilir. Bu da "faziletin bir bilgi" olduğudur. Sokrates'e göre faziletsiz bir bilgi olamaz. O, bu bakımdan, düşünce ile eylem arasında tam bir uyuma olduğuna inanır.³⁶ Ona göre, bir hazzı başka bir hazla, bir acıyı başka bir acıyla, bir korkuyu başka bir korkuyla değiştirmek erdemi kazanmak için geçerli bir yol değildir. Bilakis, yüreklilik, ölçülülük, adalet, kısacası tüm erdemler ancak bilgelikle satın alınabilir, gerçek erdem bilgelikle kazanılır.³⁷ Dolayısıyla Sokrates ahlaksal yaşamayı bilgiye dayandırmaktadır. Ama bu bilgi kavramı Sokrates'te biçimsel bakımdan belirsiz olduğu gibi, içerik bakımından da aynı şekilde belirsizdir. Pratik bilginin içeriğini kuran iyidir, iyi de yararlı olandır. Ama bu yararlılık, bu ereğe uygunluk nerede bulunur? Bu noktada Sokrates hiçbir alanda olmadığı kadar kesin konuşmaktadır: Tinsel (manevi) yetkinliği, ruhunun esenliği, kendi ruhu için kaygı, insanın en önemli ereği olmalıdır. Öyleyse artık burada mutluluk –erdemli olmakla kazanılan mutluluk- ahlaklılıkla bir olmaktadır. Mutluluğu ancak erdemli olmak yarattığına göre, mutluluk ahlaklı olmaktan başka bir şey değildir. Böylece Sokrates, erdemle mutluluğu aynı sıraya koymuş olmaktadır. Erdem bilgiden, akıl bilgisinden başka bir

³⁴ Ülken, Felsefeye Giriş, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 62

³⁵ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 131- 132

³⁶ Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s.38

³⁷ Platon, Phaideon, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001, s.29

şey değildir.³⁸ Dolayısıyla ahlak bir bilgi hatta bir bilimse, o zaman ahlaksızlık da bir bilgisizlik olacaktır. Bu durumda hiç kimsenin bilerek ve isteyerek kötülük yapması söz konusu olamaz. Sonuç olarak Sokrates’e göre ahlaksız insan, bilgisiz insandır.³⁹

Sokrates kimsenin hocası olmadığını da belirtmiştir. O, sadece insanları uyarmak istemiş ya da insanları “yaşayışları ve karakterleri üzerinde düşünmeye” zorlamıştır. Bu yüzden Sokrates’in, başka felsefe okulları anlamında, bir okulu olmamıştır. Öğrencileri daha doğrusu genç dostları, onun düşüncelerini çeşitli doğrultuda geliştirmişlerdir. Hepsi insanın mutluluğunu yaşamın ereği olarak almışlardır ancak buna götürecek yolda birbirlerinden ayrılmışlardır.⁴⁰

Sokrates’in öğrencilerinden olan Antisthenes (M. Ö. 444- 365), Atina’da Kynik’ler (Kelbiler) adını taşıyan mektebi kurmuştur. Antisthenes’i ilgilendiren soru da bütün Sokrates’cileri ilgilendiren soru, yani, insanın mutluluğa, “eudaimonia”ya nasıl ulaşabileceği sorusudur.⁴¹ Ahlaksal amaçlara hizmet etmeyen her bilgi Antisthenes ve okuluna göre gereksizdi, hatta zararlıydı, boş bir gururdu.⁴² Bu okulun ahlakını kayıtsızlık ahlakı olarak adlandırmak mümkündür. İskender’e, yani zamanın en güçlü hükümdarına, kendisinden istediği bir şey olup olmadığını sorduğunda “güneşimi kapatıyorsun; gölge etme başka ihsan istemem” diyen Diyojen (M.Ö. 412- 320)’in hikâyesi herkes tarafından bilinir. Diyojen, Kyniklerin en ünlü temsilcisidir. Hikâyede de görüldüğü üzere Kynikler uygarlığın her türlü meyvesinin değersiz olduğu görüşündedirler. Onlara göre, iyi hayat veya kurtuluş, toplumun reddedilmesinde ve basit bir şekilde yaşamakta bulunur.⁴³ Kynikler’in ana düşüncesi, erdemin kendi kendine yeterliliğidir. Ama Kynikler yaşama gereksinmelerinden ve hazlarından bağımsız olmak, onlara içten kayıtsız kalmakla yetinmiyorlar da, ereklerine ancak hazlardan kaçınmakla erişeceklerini umuyorlardı. Kendi güçlerinin dışındaki hiçbir şeyle kaygılanmıyorlar, hiçbir şeye aldırış etmiyorlardı. Gereksinim duymamak onlarda dünyadan yüz çevirmek anlamına geliyordu. Büsbütün yoksul, dilenci gibi yaşıyorlardı.⁴⁴ Onlar dünyanın temelde kötü

³⁸ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, s. 37

³⁹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 132

⁴⁰ Bedia Akarsu, *Age.*, s. 38

⁴¹ Kamıran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, s. 41

⁴² Bedia Akarsu, *Age.*, s. 39

⁴³ Ahmet Arslan, *Age.*, s. 133

⁴⁴ Bedia Akarsu, *Age.*, s. 43

olduğu, bundan dolayı uygun bir hayat sürmek için ondan ayrılmak, çekilmek gerektiği görüşündeydiler. Mutluluk veya kurtuluş, kişinin kendisinde, ihtiyaçlarını en aza indirmesinde, dış dünyadan ve toplumdan bağımsızlaşmasında, onlara karşı kayıtsız olmasında yatar, onlara göre mutluluk kayıtsızlıktır.⁴⁵

Platon'un ahlak anlayışı, bütün Yunan ahlakı gibi Eudaimonist olup, en yüksek iyi olarak mutluluğu göstermektedir. Platon' un ahlak anlayışının üç önemli noktası vardır:

- 1- Ahlaksal eylemlerimizin son ereği, ya da *en yüksek iyi*;
- 2- İyinin tek kişide gerçekleşmesi, ya da *erdem*;
- 3- İyinin topluluk yaşamında gerçekleşmesi, ya da *devlet*.⁴⁶

Platon, erdemli bireylerin ancak doğru bir siyasetle yönetilen devletlerde yetişebileceklerine inanmaktadır. Ona göre devlet bünyesinde şu dört değeri barındırmalıdır:

Birincisi bilgeliktir. Platon'a göre şayet bu ilk erdem bulunmazsa diğer erdemlerin mevcudiyetinden söz etmek imkânsızdır. Devletin bilgece kararlar alabilmesi için bilge insanlar tarafından yönetilmesi gerekir.⁴⁷

İkinci erdem yiğitliktir. Ona göre kanun koyucular, yani filozoflar, eğitim yoluyla, insanlara neden korkulup neden korkulmayacağını aşarlar. Aşılan bu değerlerin her zaman ve her yerde korunması ise savaşçıların işidir. Kanunların her durumda geçerli olabilmesi için cesur koruyuculara ihtiyaç vardır.⁴⁸

Üçüncü erdem ölçülülüktür. Platon'a göre ölçü, isteklerimize, tutkularımıza vurduğumuz bir çeşit dizgindir. Ona göre insanın içinde biri iyi diğeri kötü olmak üzere, iki yan vardır. İyi taraf, kötü tarafı buyruğu altına aldığı, zaman bu durum "kendine hâkim olmak" diye adlandırılır ki ölçülülük budur.⁴⁹

Platon'un dört erdeminden sonuncusu ise adalettir. Platon'a göre adalet, bir insanın, toplumda, yaratılışına en uygun işi görmesi ve başkalarının işine karışmamasıdır.⁵⁰

⁴⁵ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 133

⁴⁶ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s.84

⁴⁷ Platon, Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 106- 107

⁴⁸ Platon, Age. , s. 108

⁴⁹ Platon, Age. , s. 109

⁵⁰ Platon, Age. , s. 111

Platon'un ahlak anlayışı, ilk devirde tamamen Sokrates'in tesiri altındadır. Platon da tıpkı Sokrates gibi, iyiliği bilen kimsenin iyi olduğuna ve iyi eylemlerde bulunduğuna inanır. Bundan dolayı, hiç kimse isteyerek kötülük etmez. Kötülük yahut haksızlık, ancak bilgisizliğin sonucudur. Olgunluk devresine erişen Platon'un ahlak görüşü ise ideler nazariyesiyle sıkı sıkıya ilgilidir. Bu devirde Platon'a göre, gerçek fazilet, gerçek bilgiye dayanır. Gerçek bilgi ise, idelerin bilgisidir. İnsan ruhunun büsbütün ideler dünyasına yönelmesi ve insanın kendi hayatını da ideler dünyasına göre şekillendirmesi esastır.

Platon'un ahlak görüşünde ağırlık noktasını fazilet kavramı meydana getirir. Fazilet, istenebilecek şeylerle, istenilmemesi ve kaçınılması gereken şeyler hakkında bir bilgidir. Böylece, birçok faziletler değil, bir tek fazilet vardır. Bu da doğruyu ve iyiyi bilmek ve buna göre hareket etmektir. Ancak Platon'un ihtiyarlık devri eserlerinde, ahlak anlayışı bakımından, bazı önemli değişiklikler görülür. Bu devirde, kesin idealizmden biraz ayrılarak gerçekliğe daha çok yaklaşır. Ruhun ayrı ayrı kuvvetleri arasında, sürekli bir didişme ve çekişme olduğundan söz eder. Bu devirde kötülüğün yalnızca bilgi noksanlığından kaynaklanmadığını da kabul eder. Gerçi, Sokrates' in, kimsenin bile bile kötülük etmeyeceği düsturuna her vakit inanır. Bununla birlikte, kötülük yalnız bilgisizliğin değil, belli hastalıkların, vücuttaki bazı zararlı ifrazların da sonucu olabilir. Sonra, yanlış eğitim ve kötü siyasi tesirler de bir insanın kötüleşmesinde rol oynayabilir.⁵¹

Platon'un en ünlü öğrencisi olan Aristoteles, hocasının temel bakış açısını paylaşır.⁵² Bu demektir ki, onun öğretisi de amaççı ve rasyonalisttir.⁵³ Yalnız onu daha da yumuşatır, daha görelileştirir.⁵⁴ O, hocası gibi bir idealar dünyasının varlığını kabul etmez ve dolayısıyla da ahlak öğretisini soyut bir insan ideasına göre değil, metafiziksel ön kabullere yaslanmış olsa da somut insana, dünya ve çevresiyle ilişki içindeki insana dayandırır.⁵⁵ Aristoteles'e göre de en yüksek iyi mutluluktur ve o ancak iyi bir toplumsal- siyasal düzen içinde gerçekleşebilir. Ancak Aristoteles'e göre bütün insanlar için doğru olan tek bir mutluluk yoktur ve mutluluk öte yandan,

⁵¹ Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s. 60- 61

⁵² Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 135

⁵³ Doğan Özlem, Etik –Ahlak Felsefesi- , İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, s.50

⁵⁴ Ahmet Arslan, Age. , s. 135

⁵⁵ Doğan Özlem, Age. , s. 50

hazzı zorunlu olarak dışarı atmaz. Aristoteles mutluluğu, “ruhun erdeme uygun olan etkinliği” olarak tanımlar.⁵⁶ Aristoteles, insanın kendi iradesiyle kendini mutlu kılabileceğini savunur.⁵⁷ Zira her çeşit ahlaki fiilin kaynağı insan ruhundaki rasyonel yani idraktır. Şayet kişi idrake uygun davranırsa ahlaki hareket etmiş olur.⁵⁸ İnsanın, mutlu olup olmaması, her şeyden önce faziletli olup olmaması ile ilgilidir. Ahlakta esas olan, faziletin bilgisine sahip olmak değildir. Faziletin kendisine sahip olmaktır. Fazilete sahip olmak demek, faziletli hareket etmek demektir. Yani, insanın bütün etki ve eylemlerinin fazilete uygun olmasıdır. Fazilete sahip olan kişi, faziletli bir hayat süren kişidir. Ahlakta bilginin değil, etkinin önemi vardır. Fazileti kendi şahsında gerçekleştiren insan, mutluluğa ermiş olan insandır.⁵⁹

Aristoteles en önemli erdemler olarak yiğitliği, ölçülülüğü, cömertliği ve adaleti göstermektedir. Ona göre adalet tüm diğer erdemleri kapsamaktadır. Aristoteles’e göre adil insan, tercih edilmeye değer şeyleri karşısındaki insanla paylaşırken karşısındakine daha az vermek yerine eşitçe paylaşabilen insandır.⁶⁰ Aristoteles mutluluğa ermenin pratik reçetesi olarak da “orta yol” öğretisini sunmaktadır. İnsanlar mutluluğa ulaşmak için aşırı uçlardan kaçınmalı, ılımlı bir biçimde davranmalıdırlar. Bir örnek vermek gerekirse korkaklık ve gözü karalık iki aşırı uçtur. Bunlar arasında orta yol cesarettir. Dolayısıyla Aristoteles’in, ahlak kuramında, Platon’dan daha ampirist, daha göreceli, daha çoğulcu, daha az haz düşmanı olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹

Kynikliler mutluluğu her türlü hazdan kaçmakta bulurken, Sokrates’in bir başka öğrencisi olan Aristippos’a göre mutluluk ancak hazların tatminiyle sağlanabilirdi. Şimdi bu görüşü irdeleyeceğiz.

1.1.2 - HAZCI AHLAK GÖRÜŞLERİ: Kynikler mektebine paralel olarak kurulan diğer bir Sokrateçi okul, kuzey Afrika’da, adını aldığı şehirde, buralı bir filozof olan Aristippos (M.Ö.435- 386) tarafından kurulmuş olan Kyrene okuludur. Sokrates’in

⁵⁶ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 135

⁵⁷ Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s.86- 87

⁵⁸ Cavit Sunar, İbn i Miskeveyh ve Yunan’ da ve İslam’ da Ahlak Görüşleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s.99

⁵⁹ Kamıran Birand, Age. , s.86- 87

⁶⁰ Aristoteles, Nikomakhos’ a Etik, Kebikeç Yayınevi, Ankara, 2005, s. 102

⁶¹ Ahmet Arslan, Age. , s. 136- 137

düşüncelerinden kalkan Aristippos ve öğrencileri, en sonunda hedefini zevkte bulan bir hayat görüşüne varıyorlar. Bu suretle bunlar, Sokrates'in göz önünde tuttuğu mutluluk idealinden (eudaimonism) bir zevkçiliğe varmışlardır.⁶²

Felsefenin ereği yalnızca insanın mutluluğundadır, burada Aristippos, Antisthenes ile aynı düşüncededir. Ama Antisthenes'in erdemle birlikte gitmeyen bir mutluluk tanımamasına ve erdemi biricik yaşama ereği saymasına karşılık, Aristippos için sadece haz kendi başına bir erektir, sadece haz koşulsuz bir iyidir, bütün başka şeyler ancak beğeni ve hazza bir araç olabildikleri ölçüde iyi ve istenmeye değerdirler.⁶³ O, haz derken aktif, canlı, dinamik hazları anlamaktadır. Bunlar acı yokluğu anlamında sakin, pasif hazlar değil, oburca yeme içme gibi kesinlikle duyusal, canlı, fırtınalı hazlardır. Felsefede hazzı en yüksek değer olarak gören görüşe yine Yunanca haz anlamına gelen “hedon” sözcüğünden türetilmiş *hedonizm* (hazcılık) denir. Kyreneliler ve özellikle Aristippos bu görüşün ilk bilinçli temsilcileridir.⁶⁴

Sokrates'in iki büyük öğrencisi, iki büyük Sokratesçi diye anılan Platon ve Aristoteles ise hem Diyojenin kayıtsızlık ahlakına, hem de Aristippos'un haz ahlakına karşı çıkarlar. Onların her ikisi de insan için iyi hayatın ve mutluluğun ancak toplum içinde ve iyi bir yönetim altında mümkün olduğuna inanırlar. Aristoteles'in “ insan toplumsal-politik bir hayvandır” cümlesi insan için toplumsal hayatın, devletin, politik örgütlenmenin ne kadar önemli olduğunu düşündüğünü göstermektedir.⁶⁵

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına doğru, o zamana kadar mevcut olan felsefe mekteplerinin yanı sıra, iki felsefe okulu daha ortaya çıkar: Stoa mektebi ve Epikür mektebi. Bu mekteplerin ortaklaşa sahip oldukları görüş, insanı bir hayat filozofu olarak göz önünde tutmaları ve bir bilge kişi ideali ortaya atmalarıdır.⁶⁶

Epikürcülüğün kurucusu Epiküros (M.Ö. 341- 270)'tur. Yaşadığı buhran ve güvensizlik çağında siyasetten ve kamu işlerinden kaçınarak yalnız ferdin iç

⁶² Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, s. 43

⁶³ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 47

⁶⁴ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 133- 134

⁶⁵ Ahmet Arslan, Age. , s. 134

⁶⁶ Kamıran Birand, Age. , s.96- 97

huzuruyla ilgilenmiş ve hayata karşı dayanmasının yollarını düşünmüştür.⁶⁷ Materyalist ve ateist olan Epiküros, insanın Tanrı ve ölüm korkusundan kurtulmadığı sürece asla mutlu olamayacağını savunmuştur.⁶⁸ O, ahlaki bakımdan iyi olanı, doğaya uygun olana dayandıran ahlak filozoflarının başında gelir. Başka bir deyişle ona göre, ahlaki bakımdan arzu edilmesi gereken şey, doğal olarak gerçekte arzu edilen şeydir. Bu anlamda Epikürcülük, Kyreneciliğin devamı olduğu söylenebilir. Ancak Epiküros'un hazdan kastettiği, Aristippos'tan farklı olarak, dinamik, aktif haz değil, pasif hazdır. Bu haz, çoğu durumda, hazdan çok acı yokluğundan ibarettir. Epiküros hazzı, iyinin ölçütü olarak kabul etmekle birlikte, hazların çoğu kez arkalarından daha büyük acılar getirdiğinin farkındadır. Ancak acı ile birlikte bulunan hazların yanı sıra, öyle olmayan hazlar da vardır; ölçülü yemek, ölçülü içmek gibi. Sonuç olarak Epiküros'un, gerçek bir hazcıyı hayal kırıklığına uğratacak bir biçimde çileci, hiç olmazsa son derecede kanaatkâr bir yaşama tarzını haz verici bir hayat tarzı olarak önerdiğini görmekteyiz.⁶⁹ Çünkü ona göre maddi hazlar asla devamlı olamazlar. Zira onlar Aristoteles'in dediği gibi arzulardan doğarlar. Arzunun tatmini hazzı, tatmin edilmemesi elemi doğurur. Hâlbuki her tatmini bir tatminsizlik kovalar ve bu sonsuzca gider. Yani her hazdan sonra hemen bir elem gelir. Arzular sonsuz olduğu için elemeler de sonsuzdur. Şu halde yeryüzünde haz aramaya imkân yoktur.⁷⁰

Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 335-263) tarafından kurulan Stoa Okulu, Helenistik devrin büyük düşünce hareketlerinden biridir. Çağdaşı olan Epikür Okulu gibi Stoa Okulu da, felsefenin ödevini, insanı mutluluğa ulaştırmakta bulur. Zenon, insan mutluluğunun, dıştan gelen tesirle ve kaderin cilveleriyle ilgili olmayıp, insanın, bütün bunlar karşısında takınacağı tavıra bağlı olduğunu ileri sürer.⁷¹

Stoacılık, Kynikliğin devamıdır. Onun bütün ahlak kuramını tek bir cümle veya tavsiye ile özetlemek mümkündür o da; dış etkilere karşı kayıtsız kalmayı öğrenmektir. Stoacılara göre iyi veya kötü, kişinin kendisine bağlıdır. Özgür insan, başkalarına, dış etkilere kayıtsız kalmayı bilen insandır. Stoacılar kadercidirler. Bu

⁶⁷ Hamdi Ragıp Atademir, *Felsefe*, Atademir Yayınevi, Konya, 1947, s. 82

⁶⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Düşünürler Bölümü*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 149

⁶⁹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.137- 138

⁷⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş İkinci Kısım*, Mars T. Ve S. A. Ş. Matbaası, 1958, s. 201

⁷¹ Kamıran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, s. 97

dünyada meydana gelen her şeyin, karşı konulmaz bir biçimde önceden tayin edilmiş olduğuna inanırlar. Ancak öte yandan onlar iyimserdirler; çünkü bu karşı konulmaz kader, Tanrı tarafından belirlenmektedir. Erdem, dışımızda olan bitenleri kabul etmek, onların tanrısal iradenin sonucu olduğunu bilmek ve onlara istekli olarak katlanmaktır.⁷²

Hazcı ahlak kuramına faydacı ahlak geleneğini de dâhil edebiliriz. Bu kuram, İngiliz filozofları David Hume (1711- 1776), J. Bentham (1748- 1832), S. Mill (1806- 1873) gibi düşünürler tarafından ileri sürülen ve özellikle Anglo- sakson ülkelerinde büyük kabul gören bir ahlak kuramıdır.⁷³ Faydacılığın temel hedefi başka türlü son verilemeyecek olan metafizik tartışmaların yatıştırılmasıdır.⁷⁴ Faydacılar, yapılmış olan bir eylemin doğru veya yanlış olduğunu belirlemek için, nesnel bir ölçüt ortaya koyma çabasındadırlar. Onlar bu ölçütü faydacılık ilkesinde bulduklarını düşünürler. Bu ilkeye göre; en büyük sayıda insana en büyük bir ölçüde mutluluk sağlayan eylem, doğru eylemdir. Faydacılar mutluluk derken bile hazzı anlamaktadırlar. Dolayısıyla, en büyük sayıda insana en büyük miktarda haz veren eylem, ahlaki bakımdan doğru bir eylemdir.⁷⁵ Örneğin faydacılığın en tipik temsilcilerinden biri olan Bentham'a göre bütün canlı varlıklar hazzıya yönelir, haz elde etmek için çabalar; doğaları gereği acıdan kaçınır, haz ister. İnsanın eylemi de bunun dışında değildir. Bu dünyanın hazlarından yüz çeviren dindar insan bile öbür dünyada mutluluğa erişmek istemesiyle yine hazzı arıyor demektir.⁷⁶

Bu hazzcılıkta birey insanın bencil hazzı yerine, en büyük sayıda insanın hazzı önemsenmektedir. Başka bir deyişle bireysel, bencil hazların çatışma durumu içinde olabileceği hesaplandığı için, onları uzlaştırmak üzere en büyük sayıda insanın hazzı kabul edilmektedir. Bu aslında başkalarının düşünülmesi veya başkalarının çıkarlarının ön plana alınması değildir. Yalnızca bireyin çıkarları, hazzı için başkalarının göz önüne alınmasının akıllıca bir şey olacağı anlamına gelmektedir.⁷⁷

Öte yandan bu ahlak, iyimser bir ahlaktır. İnsanların çıkarlarının birbiriyle uzlaştırılabileceği ve herkesin en fazla haz alabileceği bir uygun değer

⁷² Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s.139

⁷³ Ahmet Arslan, Age. , s. 143

⁷⁴ William James, Pragmacılık 1, çev. Muzaffer Aşkın, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.33

⁷⁵ Ahmet Arslan, Age. , s. 143

⁷⁶ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 136

⁷⁷ Ahmet Arslan, Age. , s. 144

bulunabilineceği ümidindedir. Herkes bir yandan kendi hazzı ve çıkarı peşinde koşarken, öbür yandan bunun başkalarının aynı ölçüde meşru haz ve çıkar arayışına zarar vermemesini düşünme akıllılığını gösterirse, bundan herkes için mümkün olan en büyük bir haz ve mutluluk durumu çıkabilir.⁷⁸

Ferdiyetçi ahlak görüşlerinden bir diğeri ise ödevci ahlak görüşüdür. Bir sonraki bölümümüzde bu görüşü kısaca ele alacağız.

1.1.3 - ÖDEVCI AHLAK GÖRÜŞLERİ: Bahsetmemiz gereken önemli ahlak kuramlarından en önemlilerinden biri ise hiç şüphesiz ödev ahlakıdır. Bu ahlakın kurucusu I. Kant (1724- 1804)’tır. Ödev, ahlakın temelidir. Ödevin temeli de ahlak yasasına saygıdır. Bu saygı duygusu ahlak yasasından önce gelmez, bu duyguyu ahlak yasasının kendisi belirler. Bir “ahlak duygusu” nun sözünü eden ahlakçıların düşündüğü gibi, iyi ve kötünün ne olduğunu bir duygunun belirlediğini kabul etmez Kant. Ancak bu *yasa* karşısında, ahlak duygusu da denilebilecek olan “yasaya saygı” duygusunu yaşarız. Ahlak yasasına saygı, insana kendi değerini duymayı da öğretir ve kendisine kendisinin de beklemediği bir güç kazandırır.⁷⁹ Yasaya saygı Kant’ a göre vicdanla mümkün olmaktadır. Vicdan, kendi hakkında hüküm vermek değil, tersine kendini uydurmak içgüdüsüdür, bir yetenek değildir. Biz diyor Kant, hakkımızda ahlak yasalarına göre hüküm vermek için bir yeteneğe sahibiz; bu yetenekten istediğimiz gibi yararlanabiliriz. Vicdan ise, bizi davranışlarımızın yasaya uygun olup olmaması yüzünden irademiz dışında yargıç önüne çıkarmak için itici bir güce sahiptir. Demek ki, vicdan bir güçtür, hüküm verme yeteneği değildir.⁸⁰ Ona göre ahlakın belli bir hedefi olmalıdır. Hareketlerimizde uymamız gereken mutlak kaidelerin toplamı olması bakımından, objektif bakımdan ahlakın başlı başına ameli bir gayesi vardır. Bu nedenle ahlak basit bir nazariye değil, toplumsal düzeni de sağlayan başat unsurdur.⁸¹ Genel olarak kabul elden ahlak yargılarını çözümleyerek Kant şu sonucu bulur: “ hiçbir sınır olmadan” her koşul altında iyi olarak kabul edilebilecek olan “iyi istençten başka hiçbir şey yoktur yeryüzünde”. Başka yüksek

⁷⁸ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 145

⁷⁹ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s.145

⁸⁰ İmmanuel Kant, Ethica –Etik Üzerine Dersler-, çeviren: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, Ekim 2007, s. 153

⁸¹ İmmanuel Kant, Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme, çev. Yavuz Abadan- Seha L. Meray, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960, s.38

değerler de vardır elbette, düşünme yeteneği, yüreklilik vb. gibi. Ama bunları kötüye kullanan bir istenç oldu mu bunlar da zararlı ve kötü olur.⁸²

“İyi”nin iki türü vardır: bir şey ya başka bir değerli olanı etkilediği için iyidir; böylece herhangi bir ereğe erişmede araç olarak işe yarar, o zaman da yararlı olanla ilgilidir, değeri kendi içinde değildir, değerini yararlı olmadan alır. Ya da bir şeyin değeri kendi içindedir; kendi başına değerlidir, “kendinde iyi”dir. Böyle bir kendi başına değer olarak da Kant, iyi istenci gösterir. İyi istenci iyi niyetle, iyi eylemeyi istemek, ya da iyi duruma erişmeyi istemekle karıştırmamalıdır. İyi istenç, iyiyi istemeye tam bir içten kararla ona hazır olmada bulunur.⁸³

İyi istenci belirlemek için Kant “ödev” kavramına başvurur, bir kavramın ahlaksal değerini de ödev bilincine dayandırır. Bir eylemi ödev olarak yapıyorsak, eylemimizi belirleyen, bizi bu eylemi yapmaya sürükleyen herhangi bir eğilim değil de ödevse, bu eylemin ahlakça bir değeri var demektir. Ödev de bir eylemin, zorunlu olarak, yasa karşısındaki saygıdan doğmasıdır.⁸⁴ Ona göre, Ahlaksal iyi “ duyulur görüde kendisine karşılık olan bir şeyin bulunamayacağı, duyulur-üstü bir şey” olduğundan, bir eylemin ahlaksal değeri de ortaya koyduğu başarıda, sonucunda değil, o eylemin arkasındaki düşüncüdür.⁸⁵

Kant ahlakının birinci ilkesi, aklın birinci ilkesi olan çelişkiden kaçınmaktır. “her zaman öyle davran ki, davranışının ilkesi evrensel kural olarak vaz edilebilsin”. Her hangi bir eylemde bulunmadan önce bu davranışımızın herkes tarafından takip edilebilir bir davranış olup olmadığını kendimize sormamız gerekir. Kant’ın ikinci ilkesi ise, ahlaki davranışlarda insanı en yüksek bir değer olarak almaya yöneliktir: “insanlığı kendinde ve başkalarında her zaman bir erek olarak alacak, hiçbir zaman bir araç olarak almayacak şekilde davran”. Onun bu ilkesinden kolayca köleliği ve daha genel olarak insanın insan tarafından sömürülmesinin her türlü biçimini reddedeceği sonucu çıkar.⁸⁶ “Dünyada hiçbir şey başkalarının hakkından daha kutsal değildir” demektedir Kant.⁸⁷ Kant’ın üçüncü ilkesi de ahlaki otonominin önemini

⁸² Bedia Akarsu, Çağdaş Felsefe, İnkılab Yayınları, Ankara, 1994, s. 42

⁸³ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 42

⁸⁴ Bedia Akarsu, Age. , s.42

⁸⁵ Bedia Akarsu, İmmanuel Kant’ ın Ahlak Felsefesi, İnkılâp Kitabevi, 1999, s.88

⁸⁶ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 150

⁸⁷ İmmanuel Kant, Ethica –Etik Üzerine Dersler-, s. 1

vurgular: “her zaman aklını ve iradeni, evrensel bir yasa koyucu olarak, bir yasa tesis edebileceğin şekilde kullan”.⁸⁸

Kant, ahlaksal olan üzerindeki eleştirici ve yöntemli bir çalışmanın gerçek erdem öğretisine de yol açtığına inanır. Ona göre, yaşamın anlamını ve gerçek biçimini ortaya çıkaracak olan bu yolla, felsefe, yalnız meslek adamlarının değil, geniş çevrelerin de saygısını kazanır.⁸⁹

Genel olarak ahlaki öğretileri, din dışı ve dini olmak üzere ikiye ayırarak olursak buraya kadar zikretmiş olduğumuz öğretileri, din dışı ahlak teorilerinin “ferdiyetçi ahlak görüşleri” statüsüne dâhil etmek mümkündür.⁹⁰ Biz buraya kadar hacıcı, mutçu ve ödevci ahlakları açıklamaya çalıştık. Bunların yanı sıra ferdietçi ahlak görüşleri arasında, insanın kendi kendinin yaratıcısı olduğunu dolayısıyla hiçbir ahlaki kurala baş eğmesi gerekmediğini savunan *varoluşçu*⁹¹ ahlak görüşü mevcuttur ki şimdi bu görüşü açıklayacağız.

1.1.4 – VAROLUŞÇU AHLAK GÖRÜŞLERİ: Varoluşçu ahlak anlayışına göre insan kendi kendisini var etmiştir ve değerler de insanın bir ürünüdür.⁹² En önemli temsilcileri Martin Heidegger (1889-1976), Jean Paul Sartre (1905-1980), Albert Camus (1913-1960)’tur. Bazılarının Descartes (1596-1650)’a kadar dayandırdığı, fakat esaslı olarak 20. yüzyılın ilk yarısında yaygınlık kazanan varoluşçuluk (egzistansiyalizm) birçok bakımdan Yeniçağın özne merkezli felsefelerinin bir uzantısı olarak görülebilir. Bu nedenle sadece bir etik öğreti olmakla sınırlı kalmaz, tersine bir etik öğretiyi de içeren bir genel felsefe olarak karşımıza çıkar.⁹³ Egzistansiyalizmin babası olarak kabul edilen Heidegger’e göre, yaşamın iki boyutu vardır; birincisi kendi içinde kendini kurarak elde edilmiş yaşam, ikincisi ise kendinin olmayan bir dünyadaki yaşam. Birincisinde insan sıradanlıktan çıkıp kendi olmaya yönelmiş demektir. İkinci durum ise bizim içine atılmış olduğumuz bir durumdur. İçine “atılmış” olduğumuz bu dünyada, kendimiz olmaya çalıştığımız andan itibaren, kendimizi vatansız hissetmeye başlarız ve bu alandan çıkmak isteriz.

⁸⁸ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 150

⁸⁹ Bedia Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 146

⁹⁰ Hüsamettin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s.207- 208

⁹¹ Hüsamettin Erdem, Age. , s. 212

⁹² Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi Cilt 7, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat, 2005, s. 143

⁹³ Doğan Özlem, Etik- Ahlak Felsefesi-, s.111

Kişi soru soran olarak var olmaya ve kendini gerçekleştirmeye başladığı anda, istenç sahibi, özgür insan olmaya başlamış demektir. Böyle bir insanın Tanrı'ya ihtiyacı yoktur. Özgür insan artık kendisine erekler koyup bu erekler doğrultusunda eyleyebilen insandır.⁹⁴ Dolayısıyla ahlak kişinin kendisinin belirlemiş olduğu bu hedefler yolunda yürümesidir, ahlakın kaynağı da bizzat insanın kendi varlığıdır.

Ahlak kuramları arsında özellikle Nietzsche (1844- 1900) adının öne çıktığı *immoralist* ahlak görüşünü de zikretmek gerekir. Şimdi bu teoriyi ele alacağız.

1.1.5 – İMMORALİST AHLAK GÖRÜŞLERİ: Nietzsche ahlak diye bir şeyin mevcut olamayacağını, zira ahlakın hayata karşı cephe almak suretiyle tabiata aykırı geldiğini, bu nedenle bizzat kendi kendini yıktığını savunmaktadır.⁹⁵ Ona göre felsefe, sahte bir özne-nesne ayırımı temelinde bir ontolojiler, epistemolojiler, teolojiler ve etikler bolluğu içine gömülüp kalmıştır. Plâtonizm, Hıristiyanlık ve onlarla şu veya bu yönden ilişkili olan tüm etikler, yaşamın özünü yani onun esasında değerlerden bağımsız bir süreç olduğunu göz ardı eden sahtekârlıklar örnekleri olmuştur.⁹⁶ Oysa dünya “iyi ve kötünün ötesinde”, dinamizmini yaratmada ve güç istencinde bulan bir süreç, bir ırmaktır. Onun bir nedeni ve ereği yoktur. Yaşamayı dizginlemek, ona bir şekil ve düzen vermek, onu denetlemek için uydurulan tüm teolojiler, dinler ve bu arada etikler, yaşamın özünde bulunan şekilsizliği, doluluğu, doludizgin akışı hiçbir zaman düzgün, denetimli ve şekillenmiş bir akışa dönüştüremezler. Nihilizmin amacı, insanın din ve ahlak öğretileri tarafından bastırılmış olan içgüdülerine, arzularına yeniden açılım sağlamak, “vücudun sesine” kulak vermektir. Oysaki kitleler hep bir sürü içgüdüleriyle, hep bir yaygın ahlak, sürü ahlakıyla yaşarlar. Sürü ahlakı ve din Nietzsche'ye göre bir sığınaktır. Bu kalıplardan ise ancak kendini aşabilen, “iyinin ve kötünün ötesine geçme” yi başarabilen insan kurtulur.⁹⁷

⁹⁴ Doğan Özlem, Etik- Ahlak Felsefesi-, s.119

⁹⁵ Wilhelm Weischedel, Felsefenin Arka Merdiveni, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 334

⁹⁶ Doğan Özlem, Age. , s. 107- 108

⁹⁷ Doğan Özlem, Age. , s. 108- 109

Ayrıca din dışı ahlak görüşleri arasında ferdiyetçilik haricinde; sosyolojik, psikolojik ve biyolojik ahlak kuramları da mevcuttur.⁹⁸ Şimdi bu teorilerden biri olan sosyolojik ahlak anlayışını kısaca irdedeceğiz.

1.2.- SOSYOLOJİK AHLAK GÖRÜŞLERİ: Sosyolojik ahlakı savunana düşünürlere göre, ahlak sosyolojiye bağlıdır. Çünkü insan daima insanlığa tabidir.⁹⁹ Ahlakın vicdanda yaratılıştan gelen bir otoritesi yoktur. Zira adam öldürmek, hırsızlık, yalan söylemek gibi ahlaki bulmadığımız pek çok davranış çeşitli durumlar ve toplumlarda meşru görülebilmektedir. Bir yerde fazilet sayılan başka bir yerde rezillik sayılabilmektedir. Şu halde vicdanın unsurları arasında bulunan ve bize yap-yapma diye emir veren otoritenin kaynağı bu düşünürlere göre dışarıdan gelmektedir. Bu dışarı cemiyet ve onun kıymetleridir. Cemiyet neyi iyi görüyorsa vicdandaki ahlaki otorite de onu iyi görüyor; cemiyet neyi yasak etmiş ise, vicdandaki emredici kuvvet de ahlaki iradeye onu yasak etmiş demektir.¹⁰⁰

Yeniçağ düşünce sisteminde, evrendeki düzen ve ondaki rasyonel yapının olgulara ve nesnelere giderek, araştırma, inceleme yoluyla açıklanması gerektiği savunulmaktadır. “Doğa”, bilimsel yöntemlerle araştırılıp yasaları ortaya konulan, deneyimlenebilir olan fiziki dünyadır. Onun aynı zamanda bir kozmos olduğu, ancak deneyim yoluyla gösterilebildiği sürece kabul edilebilir. Aynı şey tabii ki insan için de geçerlidir. İnsanın bir “mikrokozmos” olup olmadığı, ancak onun fiziksel, biyolojik, psikolojik bir incelemenin ve araştırmanın konusu yapılmasından sonra ve bu incelemenin ve araştırmanın sonuçlarına bakılarak söylenebilir. Bununla birlikte yeniçağa özgü doğa bilimci anlayış, insanı ve insanın ahlaksal yaşamını doğanın bir uzantısı olarak görmüştür. Dolayısıyla insanın ahlaksal yaşamı da aynı insanın biyolojik, psikolojik yapısı göz önünde tutularak belirlenebilir. Bu durumda “iyi”, insana diğer insanlarla ilişkisi içinde “yarar” getiren şeydir.¹⁰¹ Bu görüşe dayanarak ileri sürülmüş olan psikolojik ve biyolojik ahlak savunusunu bir sonraki bölümümüzde irdelemeye çalışacağız.

⁹⁸ Hüsamettin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s. 216- 220

⁹⁹ Auguste Comte, Pozitivizm İlmihali, çev. : Peyami Erman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, s. 199

¹⁰⁰ Cahit Tanyol, Sosyal Ahlak Laik Ahlaka Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960, s. 42

¹⁰¹ Doğan Özlem, Etik- Ahlak Felsefesi-, s. 27- 28

1.3.- PSİKOLOJİK VE BİYOLOJİK AHLAK GÖRÜŞLERİ: Psikolojik ahlak görüşünde ahlaki emir ve otoritenin kaynağı olarak “ruhi eğilimler”, psikolojik kavramlar kabul edilmektedir. İyi ve ahlaki olan haz, sempati, kendini koruma ve sevmeye içgüdü, ahlak duygusu, libido veya sezgiye bağlanmaktadır.¹⁰² Psikolojik ahlakı savunan düşünürlerden biri olan Henri Bergson’a (1859- 1941) göre, her zaman hayatın temel alanı, içgüdü alanıdır.¹⁰³ Doğa insanı uygun içgüdülerle donatmıştır.¹⁰⁴ Ancak, içgüdü belirli bir evrim çizgisi üzerinde zamanla yerini zekâyâ bırakmıştır. Zekâ ise insanı bencilliğe ve tahribata sürüklediği için dini ve ahlaki yaptırımlar ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵

Biyolojik ahlak görüşü ise temelde *hayat* kavramına dayanmaktadır. Bilindiği gibi insan denen varlık, beden ve şuurdan gelmiş bir bütündür. İnsan, bedeniyle uzvi çevre, şuuruyla da psikolojik ve sosyal çevreyle münasebet halindedir. 19. yüzyılda büyük bir gelişme gösteren biyoloji, cemiyete de bazı yönlerden tesir etmiş ve buna paralel olarak da cemiyet hayatını biyolojik görüşlerle açıklamaya çalışan düşünürler olmuştur.¹⁰⁶ Bu düşünürlerden biri olan Metchnikof’un biyolojik ahlakta dayandığı esas, bu bilimin bütün bilimler en genç ve canlısı olması ve doğrudan doğruya insanla uğraşmasıdır. Fiziğin takribi kanunlar içinde bocaladığı, matematiğin prensip tartışmaları ve şüphecilğe kurban olduğu bir sırada -ona göre- biyoloji en güvenilir ve kesin deneyimler yapmaktadır.¹⁰⁷ Ona göre biyoloji alanında insan manevi hayatıyla ilgili de sağlıklı kurallar elde edebilir. Canlılar âleminde ve insanda duyulan ahenksizlik, insanın ıstırabına sebep olan hastalık, ihtiyarlık ve ölüm biyoloji ilminin gelişmesiyle ortadan kaldırılacak ve insan manevi huzura kavuşacaktır.¹⁰⁸ Tekâmülcü biyologlara göre ise, bütün canlılar tabiat kanunlarına dâhil oldukları gibi, ahlaki vicdan da tabi bir tekâmül neticesinde ve içgüdülerden meydana gelir. Tekâmül teorisinin en önemli temsilcisi olan Darwin, ahlak prensiplerinin tekâmül neticesinde ortaya çıktığını savunmaktadır. Zekâ ve

¹⁰² Hüsametdin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s. 219- 220

¹⁰³ Henri Bergson, Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı, çeviren: M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 115

¹⁰⁴ Henri Bergson, Age. , s. 107

¹⁰⁵ Henri Bergson, Age. , s. 115

¹⁰⁶ Hüsametdin Erdem, Age. , s. 220

¹⁰⁷ Ülken, Ahlak, s 128

¹⁰⁸ Ülken, Age. , s. 127

muhakeme geliştikçe insanda bulunan güdüler, şuurda iyi ve kötüyü ayırma kabiliyetini meydana getirir.¹⁰⁹ Böylece ahlakın temeli insanın biyolojik yapısından kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar geçen bölümlerimizde din dışı ahlak savunularını incelemeye çalıştık. Tüm bu görüşlerin yanı sıra bir de dini eksenli ahlak teorileri bulunmaktadır. Bir sonraki bölümümüzde bu görüşlere kısaca yer vereceğiz.

¹⁰⁹ Hüsamettin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s. 221

2- DİNİ AHLAK GÖRÜŞLERİ

Ortaçağda ise Hristiyanlığa bağlı, bir ahlak anlayışı görüyoruz. Hristiyanlık temelde tepkisizlik ahlakını savunmakta ve Hz. İsa'nın, Tanrı' nın yeryüzündeki krallığını kurmak için tekrar dünyaya gelmesine kadar beklemeli ve bu süre zarfında kötülüğe bulaşmaktan kaçınmalıdır. Hristiyanlığa göre Tanrı babadır. Tanrı kendisine itaat edilmesini buyurur. Tanrıya itaat edilmelidir, çünkü O, insan için en iyi olan şeyi bilir. Hristiyanlıkta “şunu niçin yapayım?” sorusuna verilecek olan cevap “çünkü Tanrı öyle istiyor” olur.¹¹⁰ Ahlakı Hristiyan dininin temellerine dayayan St. Anselmus (1033-1109)'a göre kefarete ve kurtuluşa, Tanrı'nın iradesine itaat ya da itaatsizlik kavrayışlarına bağımlıdır.¹¹¹ Keza Aquinas (1227-1274) da ilk günaha inanmaktadır. Bu nedenle norm, olduğu şekliyle insan doğası değil, olması gerektiği şekliyle insan doğasıdır. Tanrı iyidir ve bu, onun buyruklarına uymak için yeterli bir sebeptir.¹¹² Occamlı William (1280-1347)'a göre ise Tanrı'nın buyruğu iyiliğin temelidir. Occam ahlakı vahye dayandırmaya çalışmıştır. İlahi buyruklar akılsal olmayan bir itaat talep eden keyfi fermanlardır.¹¹³ Aslında Tanrı' ya koşulsuz itaat anlayışı İslam da dâhil olmak üzere tüm dinler için geçerlidir demek mümkündür. Çünkü din, Tanrı'ya kayıtsız şartsız teslimiyet ister. Ancak İslam bize, bu bağlanışın gerekçelerinin akılla keşfedilmesinin mümkün olduğunu söylemektedir. Her sözü dinleyip sonra en güzeline tabi olma düsturu ahlaki alanda da geçerlidir.

Buraya kadar bazı ahlak teorilerini izah etmeye çalıştık. Tüm bu ahlak öğretileri yanında bir de Hilmi Ziya Ülken (1901- 1974)'in savunduğu “Aşk Ahlakı”ndan bahsetmek mümkündür. Çalışmamızın ana konusu olan aşk ahlakının temel değerleri acaba nelerdir? Hilmi Ziya Ülken ahlak kelimesini aşk kelimesi ile birlikte zikretmekle acaba neyi kastetmiştir? Aşk ahlakının sistematigi nasıldır? gibi sorulara ilerleyen bölümlerimizde cevap vermeye çalışacağız.

¹¹⁰ Alasdair MacIntyre, Etik'in Kısa Tarihi, çev. : Hakkı Hünler-Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 127

¹¹¹ Alasdair MacIntyre, Age. , s. 133

¹¹² Alasdair MacIntyre, Age. , s. 134

¹¹³ Alasdair MacIntyre, Age. , s. 135

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE AŞK AHLAKI

Yukarıda genel olarak düşünce tarihindeki ahlak görüşlerine kısaca yer verdik. Bu bölümde ise, çalışmamızın asıl konusu olan Hilmi Ziya Ülken'in ahlak anlayışını irdeleyip, aşk ahlakının içeriğini izah etmeye çalışacağız.

1- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN AHLAK ANLAYIŞI

Hilmi Ziya Ülken¹¹⁴ ahlakı, “insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamı” şeklinde tanımlamaktadır.¹¹⁵ Ahlak insanlar arası münasebetlere ait aşkın bir varlık ve değerler sahasıdır. Hareketlerimiz, düşüncelerimiz, sözlerimiz ve yazılarımız kişilerarası münasebet sahasına ait olmalarından dolayı mutlaka ahlaki varlık sahası bakımından kuşatılırlar. İnsanın bu sahaya ilgisizmiş gibi davranması mümkünse de ahlaki değerlendirmelerden bağımsız olması imkânsızdır.¹¹⁶ Ülken'e göre, kişilerarası ahlaki saha bir değer sahası olmadan önce bir varlık sahasıdır. O, bu sahayı *ahlaki mana sahası* olarak isimlendirmektedir.¹¹⁷ İnsanla insanın münasebeti ancak böyle bir saha içinde bir düzen meydana getirebilir: komşuluklar, akrabalıklar, işler ve faaliyetler, derin alakalar, teessüri nüfuzlar şeklinde görülen bütün içtimai münasebetler böyle bir alanda gerçekleşmektedir. İnsan manevi bir varlık olduğu için kendisini asla tek başına göz önüne alamaz: görmek ve dinlemek ona etrafında insanlardan ibaret bir dünya açar. İnsan için başkası yoktur, insanlar vardır; nitekim kendisi de yoktur, insanların bir parçası vardır. O, manevi bir varlık olarak bütün insanlarla karşılıklı nüfuz halindedir. Acılarını duyar, neşelerini paylaşır. Onlarla birlikte ağlar. İmdatlarına koşar ve onu insan yapan da bu halidir.¹¹⁸ Bu hal medeniliğe, tahsile veya belirli bir kültür çevresine mahsus olan bir hal değildir. O bütün insanlığa yaygın en umumi vasıftır ve bizzat *ahlaki mana* denilen varlık da

¹¹⁴ Düşünürümüzü bundan sonraki kullanımlarımızda Ülken şeklinde anacağız.

¹¹⁵ Ülken, Ahlak, s. 19

¹¹⁶ Ülken, Felsefeye Giriş İkinci Kısım, s. 189

¹¹⁷ Ülken, Age. , s. 192

¹¹⁸ Ülken, Age. , s. 192

orada görülür. Ülken'e göre bu birlikte duyma başka hiçbir varlıkta mevcut değildir.¹¹⁹

Düşünürümüze göre ahlak, parçayı bütün için hazırlamaktır; bireyin eylemlerini, toplum ve insanlık için düzene koymaktır. Ahlak, son hedefinde yalnız insanlık içindir ve ancak insani ahlak vardır.¹²⁰ Ona göre, ahlak, insan içindir; insanda başlar ve insanda son hedefini bulur. O, bir hareket ve bir etki düsturu olur. Bu düstur zaman ve mekânla değişmez.¹²¹

Ülken'e göre ahlaki değerlerin üç önemli özelliği vardır:

1. Ahlaki değerler, metafizik ve fizik gerçeklere indirgenemezler. Bundan dolayı özerktirler.
2. Fakat kendilerine göre bir gerçeklik alanları vardır. Bundan dolayı da apriori olarak kurulamazlar; pozitif olmaları lazımdır: burada pozitif kelimesi sırf bir gerçeğe karşılık olan bir nevi deneyin mümkün olduğuna delildir.
3. Bu ahlaki gerçeğin gayri şahsi ve tarafsız bir bilinç tarafından işlenmesi gerekir. Ahlaki aksiyon için mühim olan cihet, yalnız bu ahlaki gerçekte devam eden tarafı yakalamak değildir. Fakat ahlaki etki için somut süre içinde bunu "şimdi" bakımından yaşamak ve kavramaktır.¹²²

Biz, Ülken'nin bu görüşünü çok girift bulmaktayız. Ne metafizik, ne de fizik olan gerçeğin üstelik pozitif olması ve apriori olarak belirtilmemesi farklı bir bilgi alanının olduğuna işaret etmektedir. Ancak bizce Ülken bu alanın mahiyetini sarıh bir şekilde ortaya koymamaktadır.

İnsanlararası ilişki, Ülken'e göre "ahlâkî varlık" ismi verilen bir aşkınlığa dayanır. "Kişinin kişiye verdiği sözü tutmaya mecbur oluşu, kişinin kişiden ayrıldığı zaman dahi ona güvenebileceği hakkında bir kesinliğe sahip oluşu, hâsılı kişilerin birbirine inanışı ahlâklılığın vazgeçilmez şartıdır ve bu şart ancak kişiler arası münasebetleri kuşatan manevî ve aşkın bir varlığı kabul etmek ve ona inanmakla mümkündür. Onun dışında hiçbir şey insanları birbirine bağlayamaz veya bağlayan kuvvetlerden hiçbiri devamlı olamaz. İnsanlar onları faydayla, hesaplama, korkuyla veya bir klişeyi gerçek zannetmeden ibaret olan vehimle kabul ettikleri için, bütün bu

¹¹⁹ Ülken, Felsefeye Giriş İkinci Kısım, s. 192

¹²⁰ Ülken, Aşk Ahlakı, Dünya Kitapları, İstanbul, 2002. , s. 107

¹²¹ Ülken, Age. , s. 113

¹²² Ülken, Ahlak, s. 19

sübjektif ve değişmeye elverişli âmillerle beraber bu bağlantılar da değişecek ve çözülecektir.¹²³

Ahlâkı, insanlararası ilişkilere ait aşkın bir varlık ve değer sahası kabul eden¹²⁴ düşünürümüze göre, "değer, akli aşan varlığın, akılla ifadesidir. Değerlerin değer olması, devamlılığından gelir. Bir anda meydana çıkan ve kaybolan bir eylem, bir şey, değer değil, onun kalp akçesidir. Değer ömür boyunca gelişen bir eylem, yani bir karakter olmalıdır. Sanat değeri, sanatçının karakteri halini almalıdır. Ahlâk değeri, ahlâklı adamın karakteri olmalıdır."¹²⁵

Düşünürümüze göre, değerlerin dışında kalmak ahlâksızlıktır. Ona göre, kişilerarası değer inancının kabulü ile oluşan, kişilerin değer ölçülerine karşılıklı saygı göstermeleriyle ortaya çıkan hoş görürlülük ise ahlaklılıktır. Ülken'e göre "ahlâk, bir işi işlemek gerektiği zaman şüphe ve tereddüt içinde kalmamak, vehimlerle, kararsızlıklarla kuvvetini tüketmemektir. Tereddüt eden, vehim içinde kalan, sonunda o işi işlese bile bütün kuvvetini ve asilliğini kaybetmiş olacaktır. (...) Yolun mihnetini bilen insan, olgunluğa ermek için eksikliğe değer verecek, kudrete ulaşmak için zaafı hoş görecektir."¹²⁶ Ülken ahlâkî davranışlarda, bazen Kur' an- ı Kerim ayetlerini ölçü alarak, ona uyulmamasını çelişki kabul etmektedir. O, Kur' an-ı Kerim'in, "Ey iman edenler, yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz" (Sâf 61/2), "Onlar yapmadıkları şeyleri söylerler" (Şuara 26/226) hitabına muhatap olanları, yani "halka büyük vaadlerde bulunduğu halde hiçbirini yapmayan demagog hatipleri" suçluyor.¹²⁷ Ülken'e göre de ahlak, doğrudan doğruya eylem ve tecrübeye aittir.¹²⁸ Dolayısıyla teoride kalan ahlak bilgisi kişinin ahlaklı olarak adlandırılması için yeterli olmamaktadır. Bu görüş bize Platon'un ahlak anlayışını hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Platon'a göre ahlak değerlerini bilmek, aynı zamanda onlara sahip olmak demektir. Ahlaksızlığın sebebi bilgisizliktir. Ülken'in bu kuramın karşısında olduğunu söylemek mümkündür. Bizce de bilmek ve sahip olmak farklı şeylerdir. Çünkü insan pek çok kez yaptığı eylemin kötü olduğunu bildiği halde kötülük yapmaktadır.

¹²³ Murtaza Korlaelçi, 'Ülken' in Din Anlayışı, Felsefe Dünyası, Sayı 36, Ankara, 2002, s. 20

¹²⁴ Murtaza Korlaelçi, Age. , s. 19

¹²⁵ Murtaza Korlaelçi, Age. , s.17

¹²⁶ Murtaza Korlaelçi, Age. , s. 19

¹²⁷ Murtaza Korlaelçi, Age. , s. 22- 23

¹²⁸ Ülken, İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236

Ülken'e göre kişinin ahlaklı olması yalnızca ferdi değil aynı zamanda sosyal bir gelişmeye de bağlıdır. Düşünürümüz bu gelişmenin üç safhada geliştiğini belirtmektedir.¹²⁹

Birinci safha temayül safhasıdır. Buna insanın cemiyet hayatına intibak etmesinden önce geldiği için, cemiyetten önceki safha da diyebiliriz. Çocuk henüz cemiyet dışı bir varlıktır. Fakat onun ilk faaliyetleri ile beraber, başka insanlar ve çocuklarla ilişkisinde ahlaki hayatı başlar. Çocuğun kişiliğinin teşekkülü, onun ilk ahlaki kişiliğinin ve sosyalliğinin teşekkülü vardır. Bu safhada arzu-düzen çatışmasında, arzu doğrudan doğruya ilkel haz ve elemelerden ve temayüllerden ibarettir. Çocuğun ilk mücadelesi, ilk yaradılışları ve ilk yükseliş ahlakın bu merhalesine aittir. İçgüdülerden kökünü alan, arzu ve hazların üzerine kurulan ve onun türlü türlü sapışları ve yükselişlerini meydana getiren bu safhaya ahlaki *hedonizm* devresi denir. Bu safhada ahlakın ölçüsü haz ve elemeldir.¹³⁰

İkinci safhada ise hakim olan *teknik*'tir. Burada insan artık sosyalleşmiştir. Cemiyetin alışkanlıklarına, aletlerine intibak etmiştir. Onları en iyi ve en elverişli şekilde kullanmasını öğrenir. Ahlaki kişilik, teknik içinde işini tam olarak yapmakla gerçekleşir. Ahlaklılık, bu safhada işin tamamlayıcı unsurudur. Bu, adeta sosyal fonksiyonun anlamdaşıdır. Bu safhada gelişen insanın ahlaklılığı, pragmatik ahlaklılıktır. Burada ahlaklılık bir *gaye değer* haline gelir. Ahlaki adam, dini, aileyi, siyasi düzeni devam ettiren adamdır. Ahlaki hareket bütün bu değerleri devam ettirme *vasıtası*'dır.¹³¹

Üçüncü safhayı ise Ülken, cemiyet üstü safha olarak adlandırıyor. Bu safha öz ahlak safhasıdır. Burada fert, kişilik olmak bakımından cemiyeti aşar ve ahlaklılık bu gaye ve vasıta sisteminin unsuru değildir. Fakat “kendiliğinden gaye” dir. Burada ahlaki hareket haz ve temayül için, teknik için, toplumsal saadet için değil, fakat kişiliğin tam gelişmesi içindir. Bu ahlak iki şekilde görünür: bunlardan biri, ahlaki hareketin sosyal ve teknik hareketle tezat halinde bulunmasıdır. Böyle bir durumda ahlaki hareket kanunsuz, kaidesiz görünür. İkinci şekil ahlaki hareketin sosyal ve teknik hareketle uyuşmasıdır ki, bu da dıştan kanuna bağlı, kurallı görünür. Ancak

¹²⁹ Ülken, Ahlak, s. 243

¹³⁰ Ülken, Age. , s. 243

¹³¹ Ülken, Age. , s. 244

her iki durumda da hareket ahlakidir. Bu aksiyon şehit de verebilir; kahraman da yetiştirebilir. Boyun eğme veya isyan onun prensibi değil, mukadder neticesidir. Düşünürümüzün hypersocial olarak adlandırdığı bu ahlaki aksiyonlar ahlak örnekleri veya ahlak dehalarıdır ki, içtimai ilerlemenin en esaslı manevi parametreleri bunlardır.¹³²

Düşünürümüz, eğer yaptığımız hareketi ondan hiçbir fayda ve hiçbir tatmin beklemeden yapıyorsak, yaptığımız hareketi yalnız içimizden gelen sonsuz bir şevkin kudretiyle icra ediyorsak, bu hareketin gerçekten ahlaki olarak adlandırılabilceğini savunmaktadır.¹³³ Bu noktada biz de düşünürümüze katılmaktayız. Ahlaklılığın gerçek ölçütü niyetin samimiyeti ve kişinin çıkar beklememesidir. Ancak herkesin bu şekilde bir teslimiyetle ahlaki davranabileceği düşünmek yanlış olur. Çünkü genel insan yapısı kendi çıkarını önceler. Bu nedenle toplumda ahlaki bir düzenin oluşumunu sağlayabilmek için çeşitli ödüllerin ve cezaların belirlenmesi lazımdır ki, ileriki bölümlerde göreceğimiz üzere Ülken de her kişilik yapısına uygun yaptırımlar uygulanması gerektiğini savunmaktadır.

Ülken'e göre korku üzerine kurulmuş bir ahlak olamaz.¹³⁴ Zira bu takdirde korku kişinin üzerinden çekildiği anda ahlak da kaybolacaktır ki, bu durumu Ülken, ileride daha detaylı değineceğimiz üzere, korku ahlakı olarak adlandırmakta ve en ilkel ruh haline yakıştırmaktadır. Keza dışarıdan gelen emirlere uymak koşuluyla da kişi, kâmil ahlaka erişmiş olamaz. Çünkü bu kişiliğini kaybetmek, sırlara ve bilmeceye karşı, vahşiler ve çocuklar gibi, korku ile karışık bir saygı ve çekinme duymaktır. Ahlak umut üzerine de inşa edilemez. Çünkü umutlar tatmin edildiği, sahte mutluluğa varıldığı ve şöhret temin edildiği zaman ahlaka lüzum kalmayacaktır. Benlik iddiasına dayanan ve gurur üzerine kurulan ahlak da olamaz. Gurur birliğin azametini bilmemektir, irfansız olmaktır. Gurur ile ve gurur için yapılan bir hareket, ahlaka hizmet etmek şöyle dursun, insani ahlaka tecavüzdür.¹³⁵

Haz üzerine kurulan ahlak, hazzı feda etmek gerektiği zaman anlamını kaybedecektir. Hazların ve arzuların yok edilmesine dayanan ahlak ise ruhu güçsüz bırakarak yalnız bireyin mutluluğunu düşünen, faal olmayan bir ahlak olacaktır.

¹³² Ülken, Ahlak, s. 244- 245

¹³³ Ülken, Aşk Ahlakı, s.102

¹³⁴ Ülken, Age. , s.101

¹³⁵ Ülken, Age. , s.101- 102

Dayanma ve katlanma üzerine kurulan ahlak, haz üzerine kurulan ahlak gibi yapma ve iğreti olmaya mahkûmdur. Fayda üzerine kurulan ahlaksa, fayda ve çıkar çarpıştığı anda yıkılacaktır. Toplum üzerine kurulan ahlak, sosyal değerlere bağlı olarak yer yer, zaman zaman değişmek zorundadır. Toplumlarda doğan şey ahlak değil, ancak örf ve adettir. Duygu üzerine kurulan ahlak ise, tıpkı duygular gibi, öznel ve değişik olmak zorundadır. Akıl üzerine kurulan ahlak, elbette bütün ahlakların en tümeli, en sağlamıdır. Fakat o da bizi doyurmaz. Zira akıl her zaman aynı kalan ve değişmeyen bir güç değildir.¹³⁶

Ülken'e göre gerçek ahlak tutkuya dayanan, ondan güç alan ahlaktır. Tutku bir hedefte sona ermeyen, tatmin edilemeyen, çıkar ve fayda aramayan arzudur. Uzviyetin arzuları ise uzvi ilgiden doğacak ve hedefine ulaşınca sona erecektir.¹³⁷ Bu nedenle ahlak tükenmeyen, menfaat beklemeyen, dıştan gelen etkilerin değil bilakis içten gelen güçlü bir duygunun eseri olmalıdır ki; düşünürümüz bu ahlakı “*aşk ahlakı*” olarak adlandırmaktadır.

¹³⁶ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 112- 113

¹³⁷ Ülken, Age. , s.100

2- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN AŞK ANLAYIŞI

Aşk, öteden beri üzerine en çok söz söylenen kelimelerden biri olmuştur. Kimi pek çok türünün olduğunu savunurken, kimileri varlığından bile şüphe etmiştir. Aşk, Arapça bir kelime olup, çok sevmek, yalnız sevdiğini hayalinde tutup başkasına muhabbet etmemek,¹³⁸ vurulmak, tam uymak¹³⁹; şiddetli muhabbet, candan sevmeye manalarına gelmektedir¹⁴⁰ Aslen sarmaşığa benzer bir bitki olan aşegatün kelimesinden türemiştir.¹⁴¹

Düşünce tarihinde ise tüm felsefî sistemini aşk kavramı üzerine kuran filozoflar olmuştur. Örneğin Platon, Şölen, Phaidon gibi diyaloglarında hem maddi hem de manevi aşktan söz etmektedir. Platon'a göre esas olan ideal âleme duyulan aşktır. İlkçağ filozoflarından olan ve sudur nazariyesini sistematik hale getiren Plotinus (203- 270)'a göre ise Tanrı bizim tasavvurumuzun üstündedir. O, mucizelerin mucizesidir. O her şeyi meydana getirir ve hiçbir şey tarafından meydana getirilmiş değildir. Tanrı kendinden başka hiçbir şeyi istemez ve arzu etmez; çünkü O'nun dışında hiçbir şey istenmeye ve arzu edilmeye layık değildir.¹⁴² Plotinus'a göre buradaki hayat düşmektir, sürgündür, kanatların kaybedilmesidir, ruh, Tanrı'ya âşıktır, ona kavuşmak ister.¹⁴³ Ona göre madde tüm kötülüğün ve fenalığın kaynağıdır.¹⁴⁴ Maddedeki şekil ve nizam almak, onu saklamak kudretsizliği, “ben” diyebilmek ve pozitif bir sıfat almak imkânsızlığı maddedeki bizatihi kötülüğün esasıdır ve âlemdeki fenalığın sebebidir.¹⁴⁵ Tanrı ise gerçekten âşık olunması gereken tek varlıktır.¹⁴⁶ Aşkımızın gerçek objesi yukarıdadır ve ruh ancak gerçek bir mistik yaşamla bedende dağılıp gitmeyi bırakarak onunla birleşebiliriz.¹⁴⁷ Gerçeğin bilgisine ancak Tanrı'yla vasitasız bir şekilde birleşme yoluyla ulaşılabilir ki bu da murakabe ve vecd ile mümkündür.¹⁴⁸

¹³⁸ Mevlüt Sarı, Arapça- Türkçe Lügat, Bahar Yayınları, İstanbul, s.1007

¹³⁹ Serdar Murtçalı, Arapça- Türkçe Sözlük, s.571

¹⁴⁰ Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, cilt 1, Doğu Matbaası, İstanbul, Aralık 1978, s.107

¹⁴¹ Arif Erkan, Büyük Arapça- Türkçe Lügat, 2. cilt Yasin Yayınları, İstanbul, 2004

¹⁴² Alfred Weber, Felsefe Tarihi, çev. : H. Vehbi Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 102

¹⁴³ Plotinus, Enneadlar, çev. : Zeki Özcan, Asa Kitabevi, Bursa, 1996, s. 94

¹⁴⁴ Ülken, İbn Sina, İstanbul, 1967, s. 124

¹⁴⁵ Ülken, İslam Düşüncesi, İstanbul, 1946, s. 648

¹⁴⁶ Plotinus, Age. , s. 86

¹⁴⁷ Plotinus, Age. , s. 95

¹⁴⁸ Süleyman Hayri Bolay, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, s. 269

Batı felsefesinde aşk'tan söz edildiği gibi, İslam düşüncesinde de aşk'tan söz edilir. Bunlardan biri de İbn- i Sina (980- 1037)'dir. İbn- i Sina'ya göre ise varlıklar ya son derecede kemale sahiptir yahut da herhangi bir yönden arızı eksiklikle tabiatında bulunan kemal arasında mütereddit olmakla sıfatlandırılmıştır. O halde, bütün varlıklar, her halde herhangi bir kemal ile ilgilidir ve varlığın kemal ile ilgisi, kemal ile birleşmiş ve ona yapışmış bulundukça tabiatında bulunan bir aşk ve bir temayül iledir. Zira İbn- i Sina'ya göre varlıklardaki kemaliyet kendi kendine kâfi değildir, bu gerçek kemal sahibi olanın feyzinden alınmıştır ki, bu da aşk ile meydana gelmektedir.¹⁴⁹ Güzel ve uygun olanın arzusu manasındaki aşk, şayet insanda akıl ile birleşirse “ ihtiyari aşk” mertebesine ulaşır ki, bu aşk sahibine her durumda en iyiye seçme yeteneğini verir.¹⁵⁰ Ona göre Tanrı, aşk, âşık ve maşuktur. İlk, bütün nizamın ilkesi olan zatına âşıktır ve böyle olması yönünden iyiliktir. Bu bakımdan iyilik nizamı da dolaylı olarak O'nun maşuku olmaktadır.¹⁵¹ Zorunlu Varlık, sırf iyilik ve güzellik sahibidir. O, her şeyin güzelliğinin ve her şeyin hoşluğunun ilkesidir. İdrak edilen her güzellik, ahenk ve iyilik, sevilen ve âşık olunandır. İdrak eden ne kadar derin, ne kadar hakiki ve idrak edilen de zat bakımından ne kadar yetkin ve üstün ise, idrak gücünün onu sevmesi ve ondan lezzet alması o kadar çoktur. O halde yetkinlik, hoşluk ve güzelliğin zirvesindeki Zorunlu Varlık, zatını bu gaye, hoşluk ve güzellikle akleder. Akletmenin mükemmelliği ile akleden ve akledilenin gerçekte bir olmalarının akledilmesiyle O'nun zatı kendi zatının en büyük âşıkı ve maşuku, en büyük haz alanı ve haz alınanı olur.¹⁵²

Büyük mutasavvıflarımızdan Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) ise dünya üzerindeki her bir hareketi aşka bağlamaktadır. O“*Neydeki ateş ile meydeki kabarış, hep aşk eseridir*” demektedir.¹⁵³ Yunus Emre (1240-1321)'ye göre ise aşk makamı yüce bir makamdır. Hatta Allah'tan zuhur ettiği için adeta O'nunla aynilemiştir, dolayısıyla kadim ve ezelidir. Vahdet-i Vücut inancına göre, nasıl ki

¹⁴⁹İbn- i Sina, Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale, çev. : Ahmet Ateş, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1953, s. 2

¹⁵⁰ Mehmet Bayraktar, İslam Felsefesine Giriş, Ankara, 1997, s. 201

¹⁵¹ Mehmet Bayraktar, Age. , s. 200

¹⁵² İbn- i Sina, Kitabü' ş- Şifa Metafizik 2, çev. : Ekrem Demirli- Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.103- 114

¹⁵³ Mevlana Celaleddin Rumi, Mesnevi, cilt 1, tercüme ve şerh eden: Tahir' ul- Mevlevi, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1963, s. 63

her zerre Allah'ın isim ve sıfatlarının birer suretiyle tecellisi ise, her varlık aynı zamanda bu ezeli aşkı kendi dili ile terennüm etmektedir: Hak aşığı Yunus bunu şu dizelerle ifade etmektedir “*Aşk makamı âlidir, aşk kadim, ezelidir/ Aşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidir.*” “*Dahi yer gök yoğ iken var idi aşk bünyadı/ Aşk kadimdir ezeli aşk getirdi ne varın*”¹⁵⁴

İslami terminolojide yer bulmuş olan Vahdet-i Vücut terimi ilk defa Konevi'nin (1210- 1174) eserlerinde ve onun yaşadığı devirde kendisiyle Mısır'da görüşmüş olan İbn- i Seb' in (?_?)' in eserlerinde kullanılmaktadır.¹⁵⁵ Vahdet-i Vücut, vücudun (varlığın) birliği demektir. Sufilere göre bizatihi kaim (kendiliğinden var olan) vücut birdir. O da Hak Teâlâ'nın vücududur. Hakkın varlığı kâinata nispetle bir ayna mesabesinde olup aksedilen ve hissedilen bütün eşya onda zahir olur. Yahut Cenab-ı Hakkın zatı itibariyle değil, sıfat ve fiilleri itibariyle bütün suret ve şahıslarda mutlak olmaktan çıkmaksızın ve asla değişiklik ve tebeddüle uğramaksızın tezahür ve tecelli etmektedir ki bunun sebebi de aşktır.¹⁵⁶

Ülken de ahlak öğretisini aşk kavramı üzerine bina etmiştir. Aşkı ahlakın dayanağı, çıkış noktası olarak gösteren düşünürümüz, aşkı “bütün bir ruh” olarak tanımlamaktadır. Ona göre aşk, bütün bir hayattır; tabiata, sonsuzluğa susamaktır. Düşünce ve gerçek onun yapısıdır. İnsanlık onun abidesi olacaktır.¹⁵⁷ Aşk, oluş halindeki birliği tamamlayan son sözdür. Aşk, ruhun olgunluğudur. Hem zaafıdır hem kuvvetidir. Lütfudur ve şiddetidir. İnsan onunla cehennemin lezzetini tadar ve bela tacını giyer. Cefadan sefa umar ve ölümden hayat bulur.¹⁵⁸

Düşünürümüze göre aşk, vuslattan uzak olmaktır. Ona asla erişememektir. Visali, vasil olmamak için istemektir. Yanmaktan ve yanmaktan zevk duymaktır. Âşık, vuslatı istemez, çünkü ulaşılmazı istemiştir. Âşık, umut etmez, çünkü en büyük zevki bulmuştur. Âşık sevdiği için övünmez, çünkü kendinden geçmiştir. Vuslatı ve sona ermeyi isteyen âşık değildir. Aşkıyla övünen âşık değildir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Mehmet Demirci, Yunus Emre' de İlâhi Aşk ve İnsan Sevgisi, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 21

¹⁵⁵ Murtaza Korlaelçi, “Panteizm İle Vahdet- i Vücutun Mukayesesi”, Türk Kültür ve Felsefe Panelleri, Kayseri, 1992, s. 83

¹⁵⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, Vahdet- i Vücut ve Muhyiddin İbn- i Arabi, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 5

¹⁵⁷ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 88- 89

¹⁵⁸ Ülken, Age. , s. 100

¹⁵⁹ Ülken Age. , s.100

Ona göre, Aşk âlemi kendinde gören tutkudur. Aşk, gözleri açılmış ve varlığın oluşunu kavramış olan tutkudur. Tutku gizli bir hazinedir ki, aşk halinde aydınlığa çıkar. Gizli ve karanlık öyle bir derin birliktir ki, âlemin çokluğunda kendini keşfeder. Nihayetsiz bir kaynaktır ki ruhun bütün hamleleri ondan kuvvet alır.¹⁶⁰

Ülken'e göre, Aşk, ruhun kendiliğinden ve sonsuza dönük gücüdür. Aşk ile, ruh tabiatın birliğine uygun hale gelir. Aşk sayesinde ruh kendi eylemleri ve iç kudretine sadık kalır. Böylece ruh, özerkliğini, özgürlüğünü kazanmış olur. Canlı ve cansız tabiatın, toplumun baskısından kurtulmuştur.¹⁶¹

Aşkın insan hayatındaki önemini Ülken şöyle bir diyalogla vurgulamaktadır: bir gün dostum diyordu ki, “ insan hayata birçok yerden bağlı olmalıdır. Fakat beni dünyaya bağlayan hiçbir rabıta kalmadı.” Ben ona şu yolda cevap verdim. Sende eksik olan bağlantılar değil, aşktır. Aşk olan iman yokluğundan şikâyet eder mi? Aşk olan hiç rağbete itibar eder mi? İman ancak birliğe inanmaktır. Birliğe, kemale ve insanlığa âşık olmaktır. Kalbinize iman vermek için size yalnız aşkı teklif ediyorum!”¹⁶²

Düşünürümüz aşkı kişinin ruhundan kaynaklanan, sınırsız bir güçle isteyen, hedefi yalnızca kendi olan ve dolayısıyla hiçbir durakta son bulmayan bir duygu olarak görmektedir, bu nedenle ahlakın ancak bu temelin üzerine inşa edilebileceğini, böylece sarsılmaz olacağını savunmaktadır.

Ülken'in ahlakın kaynağı olarak insanda güçlü bir şekilde var olan aşk duygusunu göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Elbette ki kişi yaptığı eylemi sonsuz bir sevgiyle yaparsa ve bunun karşılığında maddi ve manevi hiçbir menfaat beklemezse, ahlakın zirvesine ulaşmış demektir. Ancak ahlakın kaynağı ne olmalıdır sorusu bizce açıkta kalmaktadır. Bizce aşk, insanı harekete geçiren etkin bir kuvvettir, ancak ahlakın kaynağı değildir. Ayrıca Ülken'in kastettiği aşk, bir varlığa duyulan tutkudan ziyade ruhi bir coşku halidir. Oysa ki bize göre coşku, maddi ya da manevi sebepler neticesinde, kişinin yapması gerektiğine inandığı harekete karşı içinde duyduğu güçlü bir istektir. Yoksa Ülken'in ifade ettiği şekilde ahlaki davranışın bizzat sebebi değildir.

¹⁶⁰ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 99- 100

¹⁶¹ Ülken Age. , s. 113

¹⁶² Ülken, Age. , s. 189- 190

Buraya kadar olan bölümümüzde Ülken'in ahlak ve aşk anlayışını aydınlatmaya çalıştık. Acaba ahlakın üzerine bina edildiği değerler hakkında Ülken ne düşünmektedir? Bir sonraki bölümümüzde bu soruyu cevaplandıracağız.

3- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN AHLAKİ DEĞER ANLAYIŞI

Ülken'e göre, değerler alanı bilgi alanından bağımsız fakat onunla pek çok ilişkisi olan bir alandır. Bilgi süreci, çaba-direnç çatışması içinde gerçekleştiği halde; değer süreci, arzu-mânia çatışması içinde gerçekleşir. Her değerde birbirine zıt iki karakter görülür: kararlılık ve iğretilik. Ülken'e göre her değer, önce bir kararda kalma temayülü, bir düzen temayülüdür. Değişmekte olan görünüşlere ve olaylara göre bize devam edecek ve sarsılmayacak bir şey hissini verir. Bu anlamda düşünürümüze göre, bütün tahavvüllere rağmen devam eden her şeye biz değer veririz. Bundan dolayı gerçeğin değerlerinden de bahsedilebilir. Yani gerçek değişikliklere mukavemet ettiği nispette bize bir değer olarak görünür.¹⁶³

Başka bir cihetten ise Ülken'e göre değer, karar kılmamış, değişmeye elverişli ve iğreti bir şeydir. Çünkü kaynağı arzu ve meyillerimiz, iştahlarımız, ihtiyaçlarımız ve onların mertebelenmesidir. Bunlar ise hayati, ruhi ve sosyal gerçeklere bağlı olarak değişmeye elverişli olan şeylerdir. Esasen değer bu değişebilir, ahlaki ve ilerleyici vasfı olmasaydı Ülken'e göre, değer tıpkı üçgen gibi değişmez ve sarsılmaz bir şey olurdu. Ve o zaman değerde her türlü yukarı aşağı ayrımı, derecelenme, mertebelenme, yetkinlik imkânsız olurdu. Oysa ki, Ülken'e göre, akıl edilir alanı, her türlü rekabeti men ederken değer alanı ise tersine olarak her türlü rekabeti kabul eder.¹⁶⁴

Biz Ülken'in bu görüşüne katılmamaktayız. Bizce değerler sabit kavramlardır. Değerlerin mertebelere tabi tutulması, onların arasında bir yarış olduğu ve bu nedenle değişken oldukları anlamına gelmez. Esasen bizce bu görüş Ülken' nin ahlak anlayışıyla da bağdaşmamaktadır. Zira kaygan değerlerden sabit mertebelerin oluşabilmesi muhaldir.

Ülken'in görüşüne göre ahlaki değerler çift karakterlilik arz ederler. Bu çift karakter doğru yanlış skalası gibi bir skalaya indirilemeyen mutlak iki değerdir. Her ahlak sisteminde kaçınılmaz bir surette iyi ve kötü değerleri vardır. İyi, bütün bir gerçek veya ideal düzeni tamamlayıcı hareket; kötü, bütün bir gerçek veya ideal düzeni dağıtıcı (bozucu) harekettir. Her iki hareket de karşılıklı olarak aktiftirler.¹⁶⁵

¹⁶³ Ülken, Ahlak, s. 152- 153

¹⁶⁴ Ülken, Age. , s.153

¹⁶⁵ Ülken, Age. , s. 194

Ülken'in bu görüşünden anlaşılmaktadır ki, iyide bir mükemmellik vardır, kötü ise noksanlık, eksiklik gösteren bir değerdir. İnsanın sorumlu bir varlık olması, sürekli olarak iyi ve kötü arasında bir karar vermesini gerektirir. Bütün hayatımız boyunca karşılaştığımız zıt değerlerden “iyi” olan bir hareketi kavrayabilmek için, onun karşısına kötü olan bir hareketi koymaya mecbur oluyoruz. Hatta bu iki zıt değer arasındaki karşıtlık ne kadar bariz olursa iyiliği o kadar daha açık ve seçik bir şekilde fark ederiz.¹⁶⁶ Bu durum pek çok düşünür tarafından çeşitli suretlerde belirtilmiştir. Örneğin İlk Çağ filozoflarından olan Empledokles (M.Ö.494-434) düşünce sistemini benzer bir tema üzerine inşa etmiştir. Ona göre varlığın meydana gelmesinde sevgi ve nefret etkindir. Dört temel unsur sevgi ile tamamen bir araya gelmiş ve bir tek küre şeklindeki cisim “Sphairos” meydana getirilmiştir. Âlemde ilk önce sevgi hâkimdi ve bu ahenk ve düzeni meydana getirmişti. Âlemde nefretin hâkim olmaya başlamasıyla ise varlıktaki birlik ve düzen bozulmuştu.¹⁶⁷ Keza Mevlana da bir beytinde “ *iyiyi bilmedikçe kötüyü bilmezsin ey yiğit; zıt, zıddıyla görülebilir*”¹⁶⁸ demektedir.

Neticede Ülken'in ahlaki hareketin değerini biçen iki kavram olarak *iyi* ve *kötüyü* işaret ettiğini söylemek mümkündür. Ona göre zihnen doğru olan bir hareket, ahlaken yalan veya zihnen yanlış olan bir hareket ahlakça doğru olabilir. Dolayısıyla hareketlerimizdeki ahlaki seviyemizi belirleyen temel etken niyetimizin iyi yahut kötü olmasıdır.¹⁶⁹ Ülken'in bu savunusu bize Kant'ın “*iyi niyet*” düşüncesini hatırlatmaktadır. Kant'a göre, “ dünyada, dünyanın dışında bile iyi istençten başka koşulsuz iyi sayılabilecek bir şey yoktur.” Ona göre bir eylemin “iyi” olabilmesi için hiç koşulsuz olarak ödevden çıkmış olması gerekir ve ödevin belirlemiş olduğu istenç “iyi” olarak adlandırılabilir ki, gerçek ahlaki eylem de budur.¹⁷⁰ Bize göre de bir eylemin ahlaki olup olmadığı yargısına varabilmek için öncelikle niyetin tam olarak aydınlatılması gerekmektedir. Zira bir hareket iki farklı niyet neticesinde ahlaki veya ahlaki değil diye adlandırılabilir. Kant'ın örneğini verecek olursak, bir

¹⁶⁶ Recep Kaymakcan, Mevlüt Uyanık, Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak, Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s. 289

¹⁶⁷ Hüsamettin Erdem, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Hü- Er Yayınları, Konya, 2000, s. 144- 145

¹⁶⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, Mesnevi Tercemesi ve Şerhi, 3-4. Cilt, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983, s. 461

¹⁶⁹ Ülken, Ahlak, s. 194

¹⁷⁰ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, Kasım 2000, s.361

bakkalın kendisiden çikolata almaya gelen çocuğu kandırmaması ahlaka, onun tabiriyle ödeve uygundur. Ancak bu davranışın kaynağı insanların güvenini kaybedip dolayısıyla kârının azalma endişesiyle ahlaki değildir. Ancak bu davranışının sebebi sadece hiç kimseyi aldatmaması gerektiği düşüncesiyle bu ahlaki bir eylemdir.¹⁷¹ Ülken'in dikkatimizi çektiği kaos ve kosmoz ikiliği ve bu ikiliğin oluşmasında iyi ve kötü kavramlarının etkin olduğu düşünce tarihi içinde pek çok kez iddia edilmiştir. Bizce de ahlakın temeli iyi ve kötü kavramlarına dayanmaktadır. Ahlaki düzenin oluşumu veya yıkımı bu iki etmenin aktiflik derecesiyle ilintilidir. Bireyde mevcut olan bu iki durumdan hangisi davranışın oluşmasında etkili olursa, eylem o hale göre ahlaki veya ahlaki değil olarak adlandırılabilir.

Ülken'e göre ahlaki değerler çift olmakla beraber, bunlardan her biri ayrıca bir değerler skalasını kurmaya elverişlidir. Mesela doğru- yalan ikiliği kaldırılamaz. Fakat doğrudan ve yalandan her birinin ayrı ayrı muhtelif dereceleri olabilir.¹⁷² Yani temel ahlaki değerler doğru ve yalan olmakla beraber doğru ve yalan kavramları kendi içlerinde pek çok derecelere ayrılabilir; kasti yalan, cebri yalan, göz yumulmuş yalan vb. gibi. Ayrıca örneğin kasti yalanın da ayrıca aktif (düzeni bozmak, insanları kendine alet olarak kullanmak amacıyla) ya da pasif (cemiyet korkusu, kişinin ödevini başarma hususundaki güçsüzlüğü gibi sebeplerle) olması söz konusudur.¹⁷³

Yalan hareketin temel sebebi arzu ve düzen arasındaki eşitsizliktir. Bu eşitsizlikten doğan çarpışmadan düşünürümüze göre üç temel sonuç doğar:

- a- Sentetik olan normal bilinç ve insanın *ahlaki* olarak cemiyete uyumu,
- b- Organik yetmezlikten dolayı, yerine koyma suretiyle intibakı,
- c- aşağı dereceden muhtelif intibakları veya *marazi bilinç*,

Gördüğümüz bütün sebeplerden dolayı aktif şekilde yerine koyma suretiyle uyumu, sahte hayatı, yalan ve ahlaksızlıkları meydana getirir. Bu cehitlerden her birinde daima simetrisizlikten simetriye doğru giden ve fizikteki Carnot prensibini hatırlatan bir nevi *seviyeleşme* hareketi hâkimdir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 147

¹⁷² Ülken, Ahlak, s. 196

¹⁷³ Ülken, Age. , s. 196

¹⁷⁴ Ülken, Age. , s. 201

Düşünürümüze göre, normal bilincin veya kişiliğin kazanılması, çift değerlilik önünde seçme özgürlüğünün doğması demektir. Ahlaki fiilin temeli olan bu seçme özgürlüğü psikolojik olarak dört mertebeye ayrılır. Bu mertebeler;

- a- Kasıt ve niyet
- b- Tasmim
- c- Karar
- d- İcra¹⁷⁵

Normal bir bilinçte bu dört safha aydınlıktır ve her dördü birbirine kendine mahsus bir nedensellikte bağlıdır.¹⁷⁶ Ülken'in bu anlayışına göre, ahlaki olgunluğa erişebilecek olan kişi işte bu normal bilince sahip olabilen kişidir.

Ülken'e göre ahlaki harekette niyetlerin özgürlüğü, yalanı doğrudan ayırır. Niyet, ister bilimlere aşan metafizik bir prensip, ister hipotetik bir mevzu olarak alınsın, ondan hareket etmedikçe ahlaki fiilin kriteriyumunu bulmaya imkân yoktur. Ahlaki kesinliğin ayırt edici vasfı ancak ondaki niyette bulunabilir ve her ahlaki niyet bir ahlaki değer ikiliğinin ölçüsüdür.¹⁷⁷

Ülken'in bu görüşü bize Kant'ın iyi istenç savunusunu hatırlatmaktadır. Zira bilindiği gibi Kant şöyle söylemektedir: “Evrende hatta evrenin dışında mutlak olarak iyi diye adlandırılacak tek şey vardır: o da iyi niyettir.”¹⁷⁸

Bu noktada “acaba biz ahlaki fiillerimizi işlerken her hangi bir özgürlüğe sahip miyiz?”, “şayet böyle bir özgürlükten bahsetmek mümkün ise, o takdirde bu özgürlüğün kaynağı acaba nedir?” soruları gündeme gelmektedir.

Ülken bu soruların cevabını şu iki şıktan hareketle vermektedir. Öncelikle ahlaki doğruluk ya tabii determinizm üzerine bizim itibari olarak koyduğumuz bir hürriyet fiksiyonuna dayanıyor ki, mahkemede veya vicdanımızda insanları onunla mahkum ediyoruz. Yahut da tabii determinizmi aşan başka bir tabiat düzeni vardır ve orada hâkim olan metafizik hürlük prensibi aynı zamanda ahlaki hareketlerimizin de

¹⁷⁵ Ülken, Ahlak, s. 204

¹⁷⁶ Ülken, Age. , s. 204

¹⁷⁷ Ülken, Age. , s. 194

¹⁷⁸ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, s. 148

prensibidir. Ülken'e göre birinci hali kabul ettiğimiz takdirde ahlaklılığın temeli çok itibari ve indi olacağı için onda aradığımız katılığı bu suretle sağlamaya imkân yoktur. Ülken, metafizik hürlük fikrinin ise başarısız olduğunu ve bizzat bilimin de bize tabiatla fatalizm veya mutlak determinizmin geçerli olmadığını gösterdiğini savunmaktadır. Bu da tabiat alanında kasıt ve tercihlerimiz için elverişli bir alan bulmamıza imkân verir. Bunun sayesinde biz ahlaki çift değerlerde iyi ve kötü hadlerinden birini seçme özgürlüğüne sahip olabiliyoruz.¹⁷⁹

Ülken; “tercih, beğenme ve seçme farklılıklarla başlıyor” demektedir. Ona göre eğer arzularımızın objeleri birbirlerinin tamamıyla aynı ve tek cinsli olmuş olsaydı onlardan birinin ötekine tercih edilmesine hiçbir sebep olmayacaktı. Fakat bu farklılık kâfi değildir. Aynı zamanda bizim onları seçebilecek bir ruhi kudrette olmamız, yani zekâ fiillerinin belirli bir derecede gelişmiş olması lazımdır. Bu suretle yaptığımız seçmelerde arzularımıza elverişli olanlara pozitif, olmayanlara negatif değer; başka deyimle müsait olanlara pozitif, elverişli olmayan ve müsait bulunmayanlar negatif değer dediğimize göre seçme karşısında çift değerlilik meydana çıkmaktadır.¹⁸⁰ Yani Ülken'e göre herhangi bir tercihten bahsedebilmek için öncelikle özellikleri farklı en az iki objenin ve ayrıca bunlar arasında herhangi bir tercihte bulunabilme istidadını gösterecek olan bir süjenin var olması lazımdır.

Bu noktada “acaba süje-obje arasındaki bağ ahlaki hareket açısından nasıl izah edilebilir? Yani obje olarak adlandırdığımız ahlaki değere ulaşma yolunda hareket eden süje ve objenin birbirlerine karşı konumları nelerdir?” soruları gündeme gelmektedir. Ahlaki aksiyonun hürriyeti veya zorunluluğu hakkındaki çok farklı düşüncelerin neden ileri geldiğini görebilmek ve karakterini belirtmek için Ülken, herhangi bir ahlaki aksiyon ile ahlaki değer arasındaki ilişkilerin şunlar olabileceğini söylemektedir; Değer açısından bakılacak olursa:

- a- Aksiyon değere göre, yani hedefi olan objeye göre zorunludur. Çünkü objektif olan değer aksiyonu çeken kuvvet mihrakı görevini görür.
- b- Aksiyon kendi kendine göre sınırsız ve hürdür. Çünkü aksiyonu fizik olaydan ayıran vasıf onun kendiliğinden olması ve içten gelmesidir. Bu vasıf kaldırılırsa ahlaki aksiyon kaybolur.

¹⁷⁹ Ülken, Ahlak, s. 195

¹⁸⁰ Ülken, Age. , s. 195

c- Aksiyon karşılaştığı diğer aksiyonlara göre sınırlı ve zorunludur. Çünkü daima karşılıklı kontrol, tahdit veya başka şekillerde onlar tarafından kendi hürriyeti sınırlandırılmaktadır.

Aksiyon açısından bakılınca:

a- Aksiyona göre karşılaştığı aksiyonlar gerektirilmemiştir. Çünkü objektif aksiyonun hangi değerle karşılaştığı malum ise de her durumda ne gibi aksiyonlarla karşılaşabileceği önceden kestirilemez.

b- Aksiyona göre, değer gerekli ve zorunludur. Gerçi değer ister sosyal, ister fiziki veya ruhi bir objeyi ifade etsin daima sınırlı ve belirlidir.

c- Aksiyona göre karşılaştığı aksiyonların değerleri gerektirilmemiş ve hürdür. Mademki, her ahlaki aksiyonun muhtelif şartlar altında hangi aksiyonlarla karşılaşabileceği önceden kestirilemez, o halde muhtelif aksiyonların hedefleri olan objektif değerler arasındaki farklar, yani perspektif farkları da kestirilemez. Veleve ki, gayede bütün aksiyonların hedefi aynı değer olsa bile.¹⁸¹

Ülken bu açılım sayesinde zorunluluk-hürlük çıkmazını çözümlmeye çalışmıştır. Sadece obje ya da süje açısından hareketi değerlendirmek yerine obje ve süje bütünlüğü açısından ahlaki hareketin bazı açılardan hür yine bazı açılardan zorunlu olduğunu savunmaktadır. Bu düşünce bizce de tutarlı görünmektedir. Çünkü insan kendi benliğinde bir fiili yapmaya karar verme aşamasında hür, ancak çevremdeki insanlar ve onların değer yargılarına göre ise zorunlu bir hal almaktadır. Ben bir şey yapmaya karar veriyorum dediğimizde Ülken'e göre; gözümde bu şeyin belirli bir değeri vardır. Ben bir şey yapmaya karar veriyorum, bu benim kendime göre hürdür. Fakat bu kararı verdiğim zaman birçok insanlarla kuşatılmış bulunmaktayım. Onlar benim kararımı ya sınırlandırıyorlar yahut kontrol ediyorlar ve engel oluyorlar (ket vuruyorlar). Bu suretle aynı karar çevreme göre zorunlu oluyor demektir.

¹⁸¹ Ülken, Ahlak, s. 205

Ülken bu altı türlü durumun sonucu olmak üzere, aksiyon süje olmak bakımından *hür*, obje olmak bakımından *zorunludur* hükmüne ulaşmaktadır. Aksiyon tıpkı bilgi sahasında olduğu gibi *süje-obje* ayrılmaz birliği ve çelişken bütünüdür. Bunun için her aksiyon aynı zamanda hem hür hem zorunludur, çünkü oluş halindedir. Ona göre ancak oluş halinde bulunan bir süje- obje bütünlüğündedir ki, süjeyi meydana çıkarırsak aksiyonu hür olarak ve bilakis objeyi meydana çıkarırsak aksiyonu zorunlu kılmaktadır.¹⁸²

Düşünürümüze göre değerler; mutlak değerler, teknik-gaye değerler ve temayül (içkin) olmak üzere üç temel kategoriye ayrılırlar. Ona göre şahsiyetlilik sabit ve olup bitmiş bir şey değildir, olmaktadır ve kişiliğin yüksek derecesinde mutlak değerler zuhur eder. Bunun zuhuru demek, kişiliğin kendi özerkliğini duyması demektir.¹⁸³ Mutlak değerler sanat, düşünce ve din alanlarında göze çarpar ve bunlar teknik değer aşamasındaki bir kişiye göre dalalet veya vehim gibi görünebilir. Aynı şekilde Teknik gaye-değerler safhasında bulunan bir kimse gözünde nasıl bütün mutlak değerler vehim ise, temayül değeri yahut içkin değerler safhasında bulunan biri için de aynı surette bütün teknik gaye değerler sapkınlık gibi görünebilir.¹⁸⁴ Ona göre, bütün insanlar aynı kişilik seviyesinde değildirler. Şahsi gelişme bir takım şartlara bağlı olduğu gibi ruhi rekabet ve kendi kendini yaratış işidir. Bunun içindir ki, içkin- değer ve gaye- değer seviyesinde insanlar bulunduğu gibi, mutlak değer seviyesinde de insanlar vardır. Bunlar da gaye değer seviyesindeki insanlar gibi belli bir cemiyet içindedirler. Fakat kendileri sosyal bir düzenin unsuru olacak yerde bizzat o düzeni kurarlar. O suretle ki, bir ehramın zirvesi gibi alınan cemiyet hiyerarşisinin en yüksek taşı değil, aynı zamanda içtimai hareketin önderleridir. Mutlak değer seviyesindeki insanların, diyalektik aksiyonları sosyal düzenin daima önünde bulunur. Cemiyetin istihaleleri bu insanları yetiştirdiği gibi, bu insanlar da cemiyetin istihalelerine yeni düzenler ve sentezlere önder olurlar.¹⁸⁵

Mutlak değerler aşamasına ulaşmış bir kişinin toplumu yönlendirebilecek bir ruh kudretine sahip olduğu aşıkârdır. Ancak Ülken'in söylediği gibi bu tür şahsiyetlerin her zaman için toplumu etkileyebildikleri, sosyal düzene yön

¹⁸² Ülken, Ahlak, s. 205- 206

¹⁸³ Ülken, Age. , s.278

¹⁸⁴ Ülken, Age. , s.278- 279

¹⁸⁵ Ülken, Age. , s.280

verebildiklerini söylemek bizce mümkün görünmemektedir. Tarihe dönüp baktığımızda da ahlak abidesi pek çok şahsiyetin yaşadıkları dönemlerde anlaşılmamış, etkisiz kalmış oldukları görülmektedir.

Düşünürümüz mutlak değer birinci şartı olarak, onun kendiliğinden ve yaşanmış bir hale dayanmasını göstermektedir. İzafi değerler sahası nakil, mukayese, çıkarım, başka tabirle bir “değerler mantığı” sahasıdır. Orası tamamen zihni ve spekülative bir faaliyete elverişli olduğu için orada değerleri vaz etmekten, keşfetmekten değil ancak ispat etmekten, anlatmaktan bahsedilebilir. Hâlbuki mutlak değer sahası sırf sezgi ve doğrudan doğruya kavrayış sahasıdır. Orada değer her türlü zihni spekülasyon dışında en masum ve saf bir yaşanmış tecrübeyle kavranmış olması lazımdır. Bundan dolayı Ülken, mutlak değerleri araştıran insanın, değer dâhisi, bir çocuk gibi temiz ve masum olacağını söylemektedir.¹⁸⁶ Ülken’in bu çıkarımı bize bilmek ve yaşamak arasındaki farkı hatırlatmaktadır. Ahlaki norm ve değerleri bilmek başka, kişinin bu değerleri karakteri haline getirebilmesi başkadır. Birinci hal, Ülken’in değerler mantığı sahasına vakıf olanların durumu, ikinci hal ise mutlak değerler sahasındaki kişilerin durumudur. Ancak bu durum bizce mutlak değer bir şartı değil belki bir sonucu yahut özelliği olarak gösterilebilir.

Ülken’e göre herhangi bir gaye vasıta sisteminde daima tezatlar bulunacağı için bütün insanların az veya çok bu tezatları aşmak istemeleri mümkündür. Fakat ne bu sistemlerin içinde bulundukları şartlar her zaman bu tezatların yeter derecede gergin ve insanların onları aşmak isteyecekleri kadar bariz olmalarına elverişlidir, ne de bütün insanlar bu tezatları aşabilecek kadar kuvvetlidir. Bundan dolayı bütün hal ve şartlar bir araya gelerek bazı insanların muayyen bazı devirlerde hakiki anlamıyla ahlaki tecrübeye ve diyalektik değer sentezine muktedir olmalarına büyük bir imkân vermektedir. İşte bu imkân Ülken, mutlak değer ikinci şartı yani, gaye- vasıta sistemi içinde doğması veya sosyal şartı demektir.¹⁸⁷

Mutlak değer üçüncü şartı olarak ise Ülken, onun kemal haline gelmesini göstermektedir ki bu, belli bir skala ile ifade edilemeyen insan cehdinin en yükseğini, en fazlasını en devamlısını gerektirmektedir.¹⁸⁸ Ülken’e göre Vahşi cemiyetinde bir

¹⁸⁶ Ülken, Ahlak, s.281

¹⁸⁷ Ülken, Age. , s.282

¹⁸⁸ Ülken, Age. , s.282

fedakârın, bir İslam şehidinin, bir milli kahramanın, bir sosyalist cezbelinin hareketleri kendi tipleri içinde yaratıcı olmak için mutlaka ayrı ayrı bu kemal derecelerine yükselmiş olmaları gerekir. Mutlak değerın kemal derecesine yükselmesi için de psikolojik bakımdan onun bir ihtiras halini alması lazımdır.¹⁸⁹ Ülken'e göre bu yüksek derece "nefsini feda etme" derecesidir. Değerin bu en yüksek şeklinin ilk defa dinlerde görüldüğünü söyleyen düşünürümüze göre; dindarlar da, sanatkâr, âlim ve ahlakçılarla bir noktada birleşirler ki, bu da hepsinin ortak prensibinin isteme, mecbur olma, muktedir olmasıdır.¹⁹⁰

Netice itibariyle düşünürümüze göre gerçek olan cihet şudur ki, ahlaki aksiyon bir manzarası fert, öteki manzarası cemiyet olan bireye yani kişiye aittir. Bunun içindir ki, ahlaki aksiyonun gerçek işleyişini görmek için onu suni bir surette fert ve cemiyet fonksiyonlarına göre ayırmadan, kişi olarak tetkike girmelidir.¹⁹¹ Bu sebeple bir sonraki bölümümüzde Ülken'in ahlaki aksiyonun faili olan "kişi" hakkındaki görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

¹⁸⁹ Ülken, Ahlak, s.282

¹⁹⁰ Ülken, Age. , s.282- 283

¹⁹¹ Ülken, Age. , s. 208

4- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN KİŞİLİK ANLAYIŞI

Ahlaki fiilin faili ve aynı zamanda mefulü olması hasebiyle, ahlaki fiilin oluşumunda kişiliğin önemi yadsınamaz. Bu nedenle biz bu bölümümüzde Ülken'in kişilik anlayışını tetkik etmeye çalışacağız.

4.1- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'E GÖRE KİŞİLİĞİN EVRİMİ

Ülken, ahlaki değerlerin hem süjesi, hem objesi olarak insanı işaret etmektedir. Değerlerin insana çevrilmiş olması bakımından, kişilik ahlaki fiilin hedefi ve objesidir. Fakat bu değerleri gerçekleştiren insan olduğu için, ahlaki fiilin faili de yine kişilik olmak üzere insandır.¹⁹² Yani, Ülken'e göre ahlaki hareket ikili bir durum içermektedir. Ahlaki fiilin faili elbette kişidir, ancak aynı zamanda bu hareketin hedefi de kişidir. Ahlaki fiilin asıl hedefi bütün insanların sırf gaye olmak bakımından birer kişi diye görülmeleri, yoksa birer şey veya vasıta gibi görülmemeleridir.¹⁹³ Bizce Ülken'in bu görüşünü “ ben, ben olabilmek için ahlaka muhtacım” şeklinde ifade etmek mümkündür.

Ülken'e göre ahlaki hareketin, gerek etkeni, gerekse hedefi (amacı) olmak bakımından temeli kişiliktir. Fakat kişilik ahlaklılığın ideal değil, ancak evrim prensibidir.¹⁹⁴ Yani kişiliğin temel özelliği değişmezlik değil, bilakis gelişmedir. Kişilik bütün devirler için aynı kalan bir öz (mahiyet) değil, tarihi bir vetiredir. Kişiliğin rolü ve sınırı genişledikçe ahlaklılığın alanı da genişler. Bu evrimsel prensibi anlayabilmek için, onun formel ve materyal iki türlü evrimini de gözden geçirmelidir. Ülken'in formel evrimden kastı; insanlık tarihinde kati bir gelişme seyrine bağlanmamak üzere, insan ruhunun derunileşmekte, küllileşmekte ve aklileşmekte olmasıdır. Ona göre sosyoloji, genetik psikoloji, etnoloji ve tarih verileri muhtelif medeniyetlerin tarihinde paralel olarak az çok birbirine benzeyen böyle bir evrim yolunu takip etmemize imkân vermektedir.¹⁹⁵ Kişiliğin formel gelişim sürecinde üç temel esas söz konusudur:

a-Derunileşme Süreci: Derunileşme, ilkellerden ileri cemiyetlere, çocuktan büyük insana doğru büyük ve küçük evrim diye adlandırabileceğimiz iki gelişme

¹⁹² Ülken, Ahlak, s.222

¹⁹³ Ülken, Age. , s.234

¹⁹⁴ Ülken, Age. , s. 208

¹⁹⁵ Ülken, Age. , s. 208

yoluna maliktir. Bu olay değerlerin derunileşmesi, yaptırımların derunileşmesi olarak görülür. Derunileşmenin neticesi olan vicdan bütün devirler ve medeniyetler için aynı kalan bir veri değildir. Nitekim ahlaki sorumluluk, ahlaki müeyyide (yaptırımcılık) de derunileşme vetiresine bağlı olarak ferdileşir ve meydana çıkar.

Biz derunileşme sürecine bağlı olarak, vicdanın da form değiştirdiği görüşüne katılmamaktayız. Ülken, bu sonuca derunileşmenin ferdi ve toplumsal olmak üzere iki kolu olduğu görüşünden hareketle ulaşmaktadır. Bizce, bireysel olarak ahlaki alanda ilerleme sayesinde vicdanın gelişmesinden söz edilebilir. Ancak genel anlamda bir toplumsal vicdandan ve bu vicdanın gelişmesinden veya gerilemesinden bahsetmek bizce mümkün değildir.

b- Evrenselleşme Süreci: İlkel örf ve adetlerden milli medeniyetin ahlakına doğru ilerlemek üzere yapılacak bir ahlaki hükümler tetkiki, bunların gittikçe daha insani ve evrensel bir karakter almakta olduğunu gösterir.

Biz Ülken'in bu fikrine de katılmamaktayız. Bizce ahlaki hükümlerin zamana bağlı olarak gelişmesi söz konusu değildir. Ahlaki hükümler, ilk insandan günümüze kadar aynı değerde mevcudiyetlerini korumuşlardır. Ancak dönem dönem ahlaki hükümlerin toplumda daha çok geçerli olduklarından veya, göz ardı edildiklerinden söz edilebilir.

c- Aklileşme Süreci: Kişilik gelişmesinin başka bir sonucu da insanların diğer insanları obje gibi değil, fakat kişi gibi almaları yüzünden, kişilerin birbirine indirgenmemesi ve bu suretle insanların ahlaki bakımdan rasyonel ölçüye yükselebilmeleridir.¹⁹⁶

Ülken'in formel gelişim sürecinde ortaya koyduğu bu esaslar, ona göre yalnız bireysel ruhi sürecin değil aynı zamanda toplumsal yapının da bir evrime tabi olduğunu göstermektedir. Esasında Ülken'in genel ahlak görüşü tamamen bu evrim prensibine dayanmaktadır diyebiliriz. Ancak bizce böyle bir durum söz konusu değildir. Zira bu prensipten hareketle ilk insanlarda vicdanın, ahlaki kaygıların bulunmadığını söylemek gerekir. Aynı zamanda ileride bahsedileceği gibi Ülken'e göre ilk insanlarda aletten yararlanma, yaşanılan ortamı imar edebilme gibi özellikler de yoktur. Bizce böyle bir varlığın insan olduğunu söylemek imkânsızdır.

¹⁹⁶ Ülken, Ahlak, s. 208- 209

Geçmişteki tekniğin bugünden daha geri olması, bizim onlardan daha ahlaklı veya vicdanlı olduğumuzu göstermez. Kaldı ki bugün bir asır öncesine göre daha ahlaklı bir toplum vardır demek de mümkün değildir. Tarihi gerçeklere baktığımız zaman Ülken'in savunduğu gibi sürekli gelişen ve derunileşen bir ahlak yapısı görememekteyiz.

Ülken'e göre kişiliğin muhteva bakımından evrimi ise; kişiliğin ferde ait olan ruhi hayatın zenginleşmesini de kapsaması açısındandır. Bunun neticesinde fertlerin hayatı ile zümrenin genel hayatı arasında yahut başka deyimle, fertlerin ifade edilmiş ve görünen ruhi hayatı ile ifade edilmemiş ve görünmeyen hayatları arasındaki ayrılık büyümeye başlar. Ülken'e göre, bunu neticesinde ise şu özellikler gündeme gelir:

a- Ruhi Muhtevanın Evrimi: Kişilik ne kadar gelişirse, insanlar temayülleri ve ihtirasları ile kabiliyet ve zekâ farkları ile birbirlerinden o kadar fazla birbirinden ayırıyorlar. Ve ahlakı yeknesak bir kaide içine sokmak o kadar güçleşiyor. Fakat Ülken'e göre, bu antinomi yalnız görünüştedir. Çünkü ruhi muhteva zenginleştikçe insanların türlü durumlar karşısındaki beğenme, seçme güçleri, başka deyimle hürriyetleri o kadar arttığı için, ahlaki fillerin esaslı şiarı olan özerkliği kazanmaya o kadar fazla hazırlanıyorlar demektir.

Birinci sürecin neticesi olarak tabilikten özerkliğe doğru bir evrim görünmektedir. Kişilik geliştikçe insan o kadar fazla özerk olur. Buna daha genel bir kelimeyle ruhi hürriyetin gelişmesi de denebilir.

b- Dışarıktan İçreklığe (Haricilikten Deruniliğe) Doğru Evrim: Bu derunileşme dediğimiz formel halin ruhi ve toplumsal sürecidir. Kolektif sorumluluk ferdi ve deruni sorumluluk olmuştur. Değerlerin iç hayatımıza nüfuzu veya içrekleşmesi sırf ferdileşmenin neticesi değildir. O, ruhi gerçeklerimizin özelleşmesi ve kişisel özerkliğimizin kazanılması ile ilgilidir ki, düşünürümüze göre bu hal köklerini bizzat dini hayattan alır.¹⁹⁷

Ülken kişiliğin yalnızca sosyalleşmenin bir sonucu olarak oluştuğu görüşüne tamamiyle karşıdır. Ona göre kişilik, yalnızca ferdin bilincinde sosyal değerlerin pasif bir yankısı değildir. Çünkü bu halde, onun en belirli birinci vasfını ihmal etmek

¹⁹⁷ Ülken, Ahlak, s.210- 211

gerektir.¹⁹⁸ Bu noktadan hareketle Ülken’in Auguste Comte (1798-1857) ve onun yolunda giden pozitivistlere karşı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Durkheim (1858-1917), dini ve dinden kaynaklanan değerlerin sosyal menşeli olduğunu ve dinden kaynaklanan amellerin de (ki buna ahlaki fiiller de dâhildir) cemaat şeklinde birbirine bağlanmış olan insanların gerçekleştirmeye çalıştığı bir sistem olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁹ Oysaki, Ülken’e göre din, kahramanlık, şehitlik gibi çeşitli kavramlarla ahlaki kişiliği oluşmuş bireyleri hayata kazandırır.

Öte yandan kişilik, Nietzsche’de ve pragmatistlerde görüldüğü üzere, bir “değerler yaratıcısı” yani evrensel ve ortak olan sosyal hayat karşısında özel ve tek bir manevi hayatın temeli de değildir. Oysaki, Nietzsche belki de insan yığınının hiçbir zaman ıslah edilemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre başkalarını evrensel ahlaki yasalarla bağlamaya çalışırken asıl hedefimiz kıskançlık duyduğumuz kimselere karşı silah elde etmektir. Hâlbuki temel amaç evrensel yasalar koymak, mutlu olmak değil güçlü olmak olmalıdır. Bireyselliği ön plana çıkaran Nietzsche’nin nihai hedefi üstün insana ulaşmaktır.²⁰⁰ Ancak bu durum Ülken’e göre insanın başka önemli vasfı olan “sosyallik”i ihmal etmek demektir.²⁰¹

Bu çıkarımlardan hareketle Ülken kişiliği bir bütün olarak ele almaktadır diyebiliriz. İşin doğrusu ona göre, her kişilik fertle toplum arasındaki karşılıklı etkiler serisi ne kadar gelişmiş ve ne derecede karmaşık bir hal almışsa o kadar belirginleşmeye elverişlidir. Kişilik yalnız başına değerler bütünü gibi anlaşılan toplumun farklılaşmasından hâsıl olan sonuç olamayacağı gibi, yalnız başına ferdin kendi etkinlikleriyle meydana getirdiği ve ister istemez her fertte ayrı bir manzara gösteren, birlik ve tûmellikten mahrum olan psikolojik çevreden de ibaret değildir. Karşılıklı etki neticesinde meydana gelen bu eser Ülken’ e göre, her iki etkenin vasıflarını toplayan, bununla birlikte onlardan başka yeni bir varlık, yeni bir olgular serisi olan kişiliktir. Ancak karşılıklı etkileri (fert, doğa, zümre, v.b.) çok gelişmiş olan bir toplumdaki her fert kendisini gittikçe daha bağımsız ve daha hür hissetmeye başlayacağı gibi, yine her fert kendisini evrenselliğe daha bilinçli olarak bağlı kılan

¹⁹⁸ Ülken, Ahlak, s.210- 211

¹⁹⁹ Enver Günay, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.201

²⁰⁰ Alasdair MacIntyre, Ethik’ in Kısa Tarihi, çev. Hakkı Hünler- Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, Şubat, 2001, s.254- 255

²⁰¹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 148

sorumluluk, ödev (mecbur olma), yükümlülük daha kuvvetli ve daha derin duyacaktır. Buradan hareketle Ülken, “kişiliklerin kuruluşu mesleki vicdanların ve onu doğuran meslek örgütlerinin eseri değil, fakat tam tersine meslek örgütlerinin kuruluşu, karşılıklı etki mekanizmasının gelişmesine bağlı en yüksek ruhi tezahür olan kişiliklerin eseridir” sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü mesleki örgütün ruhu; fertlerin, sorumluluk, mecbur olma bilincine yani Ülken’in tabiriyle Aşk Ahlakına sahip olmaları olduğu halde, toplum ve fert arasında gelişen karşılıklı etki mekanizması aslında mevcut değilse yapma olarak vücuda getirilen mesleki örgütler kişilikleri doğurma gücünde olmadığı gibi bu süreçle de hiçbir mesleki vicdan meydana çıkamaz.²⁰²

Netice itibariyle Ülken’e göre kişilik bir ruhi sağlık halidir. Fakat o sağlık, herhangi bir bünye ve mizaç dengesinin eseri olmayıp uzun bir ruhi gelişme sonucunda kaybolduktan sonra tekrar kazanılan hatta yeni baştan kurulan bir manevi yapının ürünüdür.²⁰³ Diyebiliriz ki, Ülken, ancak ruhi bir gelgitin neticesinde kişiliğin kazanılabileceğini savunmaktadır. Ancak ona göre kişiliğin oluşumu için belirli evrelerden geçmiş olmak gerekmektedir. Bir sonraki bölümümüzde bu evreleri irdelleyeceğiz.

²⁰² Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 150- 151

²⁰³ Ülken, Age. , s. 154

4.2- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'E GÖRE KİŞİLİĞİN OLUŞUM AŞAMALARI

Ülken insanın tam bir kişilik haline gelebilmesi için üç aşamadan geçmesi gerektiğini belirtmektedir: Ona göre, birinci aşamada insan boş heyecanlılık halindedir. Zümre veya fert olarak kendisinde meydana gelen tepkiler serisi henüz boş heyecanlı bir manzara gösterir. Çevresiyle ilişkisi intibaklı ve zihnileşmiş olmayıp duygusal bir kaynaşma onu çevresine ve çevresini ona bağlar. Ortaklaşa korkular, heyecanlar ve ilgilerin sonucu olarak onu en tam ifade eden hal zümre içgüdüsüdür. Aralarında zihniyet ve dünya görüşü bakımından aynılık aramaya kalkmaksızın diyebiliriz ki çocuk, vahşi ve hasta şuurlu kimse “boş heyecanlılık” devresindedirler ki, bu devreyi ülken bir sonraki bölümde de detaylı bir şekilde açıklayacağımız, “korku ahlakı” olarak adlandırmaktadır.²⁰⁴ Bu safha bir nevi temayül safhasıdır. Buna insanın cemiyet hayatına intibak etmesinden önce geldiği için, cemiyetten önceki safha da demek mümkündür. Çocuk henüz cemiyet dışı bir varlıktır. Fakat onun ilk faaliyetleri ile beraber, başka insanlar ve çocuklarla ilişkisinde ahlaki hayatı başlar. Çocuğun kişiliğinin teşekkülü, onun ilk ahlaki kişiliğinin ve sosyalliğinin teşekkülü demektir.²⁰⁵ Çocuğun davranışları, kökleri içgüdülere gömülü bulunan fizyolojik isteklerinin bir eseridir. Bu istekler zaman zaman toplum düzeni ve örfleriyle çatışabilir. Düzeni yaşatan kaide ve inançlar, onun bu isteklerine engel olabilir.²⁰⁶ Bu safhada arzu-düzen çatışmasında, arzu doğrudan doğruya ilkel haz ve elemelerden ve temayüllerden ibarettir. Düzende fizik ve sosyal ilk mânialardır. Çocuğun ilk mücadelesi, ilk yaratılışları ve ilk yükseliş ahlakın bu merhalesine aittir. İçgüdülerden kökünü alan, arzu ve hazların üzerinde kurulan ve onun her türlü sapışları ve yükselişlerini meydana getiren bu safhaya *ahlaki hedonizm* devresi denir. Bu safhada ahlakın ölçüsü haz ve elemidir.²⁰⁷

Ülken'e göre, insanda bilinç olayları teessüri-hareki şekilde başlar ve bu safhada onun hâkim kuvveti arzu ve temayüllerdir. İnsan bu sırada içtimaileşebilecek bir varlık olmakla beraber henüz tamamıyla sosyal değildir. Beşikten emekleme veya yarı konuşma devresine kadar bütün hareketlerinde çocuk kendi çevresinin türlü mukavemetler ve engelleriyle karşılaşır. Bu suretle kendiliğinden onun arzu ve

²⁰⁴ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 155

²⁰⁵ Ülken, Ahlak, s.243

²⁰⁶ Nurettin Topçu, Ahlak, Dergâh Yayınları, Ankara, 2005, s. 50

²⁰⁷ Ülken, Age. , s.243

temayülleriyle bu mukavemetler arasında gittikçe karmaşıklaşan bir takım çatışmalar zinciri meydana çıkar.²⁰⁸

Ülken ikinci aşamada insanın direniş halinde bulunduğunu söylemektedir. Devamlı boş heyecanlı tepkiler neticesinde bütün ruhi eylemleri üzerinde bir sinir freni gücü kazanan; arzularına set çekmesini, eğilimlerine yön vermesini öğrenen insan böylece kendini yeni baştan teşkile başlar. O artık zihni ve intibaklı tepkileri sayesinde kendini çevreden ayırmaya başlamıştır. Bu sebeple Ülken, kişiliğin kuruluşunda en önemli aşama, direnmedir demektedir. Bu adeta organik ve sosyal bütün olan ortak etkiler karşısında insanın kendi içine kapanmasını sağlar ve onu başkalarından ayrı bir varlık haline getiren bir süreçtir. Fakat bu süreç aynı zamanda insanın çevresiyle ilgisiz, hatta çevreye tamamen düşman bir “iç hayata” hapsolmasına, eşyadan ve gerçeklikten gafil bir “hayaller âleminde” yaşamasına sebep olacak, böylece direnme halinde kalan insan hiçbir zaman hakiki ve tam bir kişilik olamayacaktır. Nitekim Ülken’e göre içgüdüleri ile değişen ve her an kendini teşkile doğru bir adım atmakta olan erginlik psikolojisi ile insani gelişmenin türlü devirlerinde kendi içine kapanma çabasının en genel adı olan Ortaçağ düşüncesi psikolojide içe dönük kapanmış insan örneği, aralarındaki birçok ayrılıklara rağmen bu nokta etrafında çok yakın bir ortaklık gösterirler.²⁰⁹ Ona göre, bu safhada hâkim olan tekniktir. Burada insan artık sosyalleşmiştir.²¹⁰ Çocukluğunu bitirip ilk olgunlaşma çağına giren fert, topluma mal olmuştur.²¹¹ Cemiyetin alışkanlıklarına, aletlerine intibak etmiştir. Onları en iyi ve en elverişli şekillerde kullanmasını öğrenir. Ahlaki kişilik, teknik içinde işini tam yapmakla gerçekleşir. Ahlaklılık, bu safhada işin tamamlayıcı unsurudur. Bu, adeta sosyal fonksiyonun anlamdaşdır. Bu safhada gelişen insanın ahlaklılığı, pragmatik ahlaklılıktır.²¹² Ülken’e göre, bu safhanın gelişmesi ahlaklılığın mevcut sosyal değerleri gerçekleştirmesi derecesine yükselir. Mesela dini değer, hukuki değer, aile değeri, vs gibi. Bu safha teknik safhanın gelişmesinden başka bir şey değildir. Fakat bütün manevi değerleri gerçekleştirdiği için ondan yüksek sayılabilir. Burada ahlaklılık bir gaye değer haline

²⁰⁸ Ülken, Ahlak, s.245

²⁰⁹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 156

²¹⁰ Ülken, Ahlak, s.244

²¹¹ Nurettin Topçu, Ahlak, s. 50

²¹² Ülken, Age. , s.244

gelir. Ahlaki adam dini, aileyi siyasi düzeni devam ettiren adamdır. Ahlaki hareket bütün bu değerleri devam ettirme *vasıtasıdır*. Şu halde ahlaki değer, bir *vasıta değeridir*. Başka değerler ise ona nazaran *gaye değerlerdir*.²¹³

Düşünürümüz, çocuğun taklit-tezat süresinin sonunda cemiyete intibak ettiği zaman, artık arzu- mânia çatışması alışkanlıklarla ikinci plana geçmiş veya böyle bir çatışma devam etmiş olsa bile çocuğun kazanmış olduğu alışkanlıklar ve kolektif davranışlar böyle bir çatışmaya karşı vaziyet almasını mümkün kıldığını savunmaktadır. Fakat bu sefer çocuk için önemli olan nokta, onun sosyal bir varlık olarak cemiyetin iş sistemi içerisinde yerini almasıdır. Bu suretle o, bu sistemin tabi bir unsuru gibi fonksiyonunu yapacak, bu sistemin tekniğini kullanacak veya kullandıracaktır.²¹⁴ Örneğin Ülken'e göre, bir aletin işe yarar ve doğru işler olmasıyla ilgilenen çocuk, bu aletin kullanıldığı işte en yetkin bir tarzda fonksiyonunu göreceğini, onun işe yarar olduğu kadar da kullananın rahatlığı ve huzuruna en elverişli olacağını ve nihayet bütün işlevleri arasında tekniğin zorunluluklarında uygun yani doğru hareket etmesi sayesinde işlevlerinde en büyük başarıyı elde edeceğini öğrenecektir. Böylece çocuğun pragmatik faaliyeti onda ilk önce teknik ve iktisadi denilen sosyal değerlerin doğmasına vesile olacaktır.²¹⁵ Ülken'in düşüncesine göre, çocuğun cemiyet içindeki faaliyetleri bir kısım değerlerle diğer kısım değerler arasında bir "gaye-vasıta" ilişkisi doğuracaktır. O zaman çocuk cemiyetin gayesi olan bir değerler sistemini gerçekleştirmek için diğer bir takım değerleri bütün ruhi güçleriyle kullanan sosyal bir varlık olacaktır. Onda artık arzu-yasak süreci yerine bir inanç süreci hâkimdir. Çocukta daha küçük yaştan beri bu inanma süreci gelişmeye başlamıştır. Çocukla babası, anası ve başka büyükleri arasındaki karşılıklı ilişkiler önce dar bir inanma çevresinin doğmasına sebep olur. Fakat çocuğun ilişkiler çevresi genişledikçe bu inanma alanı da büyüyecek ve kuvvetlenecektir. Çocuk önceden hazırlanmış ve billurlaşmış bir insan çevresine alışkanlıklar veya telkinlerle sokulmuş değil fakat en küçük ilişkiler çevresinden

²¹³ Ülken, Ahlak, s.244

²¹⁴ Ülken, Age. , s.246

²¹⁵ Ülken, Age. , s.246

itibaren en büyük ilişkiler çevresine doğru genişleyen bir inanma süreci içinde diğer insanlarla az çok ortak olan inançlarını kazanmıştır.²¹⁶

Ancak Ülken'e göre, arzu sürecinden inanış sürecine yükselmesi insanın kendi kişiliğini kazanması için kâfi değildir. Bu sefer arzu-yasak çatışmasında baskıya uğrayan arzu süreci inanış süreci tarafından yükseltilecek, fakat organik arzu ile sosyal arzu yahut ilkel temayüllerle inançlar arasındaki bir çatışma halini alacak; insanın aşağı kişiliği ile yüksek ve manevi kişiliği arasındaki mertebeli ve çatışkan ikiliği doğuracaktır. Gerek birinci, gerek bu ikinci süreçte insanın bütün faaliyetlerinin genel karakteri, onların tatminle son bulan, gayeli ve sınırlı faaliyetler olmasıdır. Şu farkla ki, birinci çatışma sürecinde tatminler doğrudan doğruya ve içkin olduğu halde (açlık, susuzluk, emzirme, cinsi tatmin gibi) ikinci çatışma sürecinde gayelilik vasıtalı ve aşkın bir karakter halini almıştır. Ahlaklılık, güzellik veya kutsallık gibi türlü gaye-inananlara (ve bunların objesi olan değerlere) ulaşmak için teknik, politik veya ekonomik bir takım vasıta-inanlara (ve bunların objesi olan vasıta değerlere) başvurmak ve kullanmak lazımdır. Fakat insanın hayatında bu vasıta ve gaye ayrılığı, türlü şartlar altında vasıtanın gaye yerine geçmesi sosyal buhranlar (sınıf tezatları ve mücadeleleri) şeklinde görüldüğü gibi, ferdin hayatında da aynı ayrılık yeni bir arzu–inanış çatışmasına sebep olur. Çocuğun ve ilkelin ilk yaşlarındaki ruhi çatışmaların faaliyet sahnesi, artık doğrudan doğruya ferdin bilincidir. Bu şekilde arzu–inanış mücadelesi ya vicdan muhasebesi yahut marazi bilinç şeklini alacaktır.²¹⁷

Üçüncü aşamada ise düşünürümüze göre insan, ihtiras halindedir. Artık iç ve zengin hayatı toprağa gömülü lüzumsuz bir hazine olmaktan çıkmış, yeniden doğaya, çevreye ve eşyaya çevrilmeye başlamıştır. Ona göre insan bu devrede, hem direnişin doğurduğu özel ve sırf kendine vergi olan vasıflara sahiptir. Hem de ihtirasın verdiği şiddetli ve düzenli bir ilgi ile kendini çevresine ve eşyaya bağlamada başarı kazanmıştır. Böylece o hiçbir pratik sonuç doğurmaksızın boşlukta döner bir çark gibi israf edilmiş bir çabalar silsilesi olmaktan çıkmış, fakat bütün birikmiş kudretini belirli bir hedefe, şuurlu ve düzenli bir eğilimler sistemine çevirmek üzere en feyizli, en verimli bir güç haline gelmiştir. İnsanın eşya ve fikirler üzerindeki hâkimiyeti

²¹⁶ Ülken, Ahlak, s.246- 247

²¹⁷ Ülken, Age. , s.247- 248

yine bu suretle gerçekleştiği içindir ki Ülken, hakiki kişiliğin ancak bu adımda kurulmuş ve onun mahsulü olan uygarlık da ancak bu adımda meydana çıkmış olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Bu safha cemiyet üstü diyebileceğimiz öz ahlak safhasıdır. Burada fert, kişilikli olmak bakımından cemiyeti aşar ve ahlaklılık bu gaye ve vasıta sisteminin unsuru değildir. Fakat “kendiliğinden gaye”dir. Burada ahlaki hareket haz ve temayül için, teknik için, toplumsal saadet için değil fakat kişiliğin tam gelişmesi içindir.²¹⁹ Bu noktada ahlaki hareket, bazen mutlak bir içtimai itaat şeklini alır: nefsini feda etmek, sosyal görevini yapmak, vesaire gibi... Bazen bir isyan halini alır: içtimai gelenekler veya önyargılarla mücadele etmek ve bu mücadele yüzünden şehit olmak gibi. Boyun eğme veya isyan onun prensibi değil, mukadder neticesidir.²²⁰

Ülken bu bilincin bariz vasfının ihtiras ve onunla birlikte göz önüne alınacak şahsiyet ve karakter psikolojisi veya genel anlamıyla gelişmiş olan bir irade psikolojisi olduğunu savunmaktadır.²²¹ Huzurdan kaybettiğini kudretten kazanmak suretiyle ödeyen ihtiras, inanışla birleşme imkânını bulduğu yani kendi varlığını bir değer haline getirmeye muvaffak olduğu zaman artık alelade inanışlar ve telkinlerin yarattığı ruhi çevrelere benzemeyen hareketli, dinamik ve bir ucu sonsuza doğru açılmış yaratıcı bir kudret haline gelir. Ona göre, bütün değerleri ayrı ayrı muharrik kuvvetler yapan ve onları dinlerin birleştirici çevresinin dışında kendi başlarına eşyaya ve insanlara çevrilmiş sonsuz ziya huzmeleri haline koyan ihtiras, aynı suretle ve aynı sebepten dolayı ahlaki değerlerin dini çevre dışında bağımsız bir rol halini almasını ve ahlaki şahsiyetin kuruluşunu hazırlayan esaslı psikolojik etkidir.²²²

Düşünürümüzün savunusuna göre, ihtiras haline yükselen insan tam ve hakiki bir kişiliktir. Zengin ve eğitimden geçmiş olan iç hayatını, hâkim bir eğilim üzerinde toplayan faal ve erişkin psikolojisi ile bütün teorik ve akıl yürütücü gücünü metot ve teknik suretinde doğaya, eşyaya çevirmeyi başaran modern düşünceyi, biri ferdin öteki insanlığın hayatından alınmış olan bu iki uzak aşamayı Ülken, tam ve hakiki kişiliğin kuruluşu bakımından birbirine yaklaştırmakta ve aralarındaki sıkı ilişkiye

²¹⁸ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 157

²¹⁹ Ülken, Ahlak, s.244

²²⁰ Ülken, Age. , s.245

²²¹ Ülken, Age. , s. 249

²²² Ülken, Age. , s.250

dikkat çekmektedir.²²³ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, biz Ülken'in toplum yapısının da tıpkı insanın ruhi hayatı gibi bir gelişime tabi olduğu görüşüne katılmamaktayız. Ülken'in kişi ve toplum arasında böyle bir benzerlik kurmasının temel nedenlerinden biri tekniğin tıpkı kişinin hayatında olduğu gibi toplumsal yapıda da kullanımının artmasıdır. Hâlbuki bin sene önceki teknik bizden çok geride olduğu gibi biz de bin sene sonraki teknikten oldukça geride bulunmaktayız. Şu halde günümüz toplumunun ahlaki olgunluğa ermiş olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Ayrıca bilim ve teknik sayesinde bugün pek çok ahlaki değer yargısının hasar gördüğünü müşahade etmekteyiz. Üstelik toplumsal yapı yeknesak bir görünüm içermemektedir. Her toplum aynı anda hem ahlak kahramanlarını, hem de ruhi olgunluğa erememiş canileri bünyesinde barındırabilmektedir. Şu halde bizce, toplumun ahlaken gelişmesi veya gerilemesinden değil, belki toplumdaki ahlaki olgunluğa ermiş insanların dönem dönem artmasından yahut azalmasından bahsetmek mümkündür.

Bu bölümümüzde Ülken' e göre, ahlaki kişiliğin oluşum aşamasını izah ettik. Şu halde ahlaki kişiliğin oluşumu kişide nasıl bir tatmin hali doğurur? Birey, ahlaki gelişim sürecinin her bir aşamasında acaba hangi yönlerden doyuma ulaşmaktadır? Bir sonraki bölümümüzde bu sorulara cevap vermeye çalışacağız.

²²³ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 157- 158

4.3- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'E GÖRE AHLAKİ TATMİN

Düşünürümüze göre, ihtiras aşamasına erişmiş olan kişi gerçek saadete ulaşabilecek konumdadır. Çünkü Ülken'e göre saadet, ahlaki hareketin vücuda getirdiği manevi tatmindir ki, bu tatmin hazdan çok farklıdır. Zira ahlaki tatminde mutlaka elde edilen bir şey yoktur. Teşebbüsünde başarısızlığa uğrayan, şahsiyetini doyuramayan veya seyrettiği eser fena olan bir insanın içinde bulunduğu hal kederlenmek, can sıkıntısı veya yeistir. Ahlaki fiilde ise başarı fiilin kendisine değil, şahsiyeti tamamlayan ve çelişkiyi halleden senteze aittir. Düşünürümüze göre, ahlaki fiil sırf fiil olmak bakımından ya başarı veya başarısızlıkla neticelenecektir. Mesela bir sosyal yardım fikri beklenen neticeyi vermeyebilir. Fakat bedii veya fikri başarısızlıkta olduğu gibi böyle bir durum *ahlaki yeis* doğurmaz. Yeter ki burada ahlaki fiil çelişkiyi halleden bir görev sentezi olsun. Şu halde ahlakta manevi haz ve tatmin doğrudan doğruya fiil değil, fiil vasıtasıyla genişleyen ahlaki kişiliğe aittir demek mümkündür.²²⁴ Ülken'e göre sözde elemeler, birbirlerinden ayrılabilen, biri diğerine göre haz veya elem mevkiine geçebilecek birçok izafi derecelere ayrılabilir. Ülken bu konuyu şöyle bir örnekle aydınlatmaktadır: Adi mobilyayla oturan bir insana göre de mükemmel mobilyalara sahip olamamak bir elemdir. Fakat bana göre mükellef salon sahibi olamamak ve daha yukarıda bir konak ve bütün konforları olamamak bir elemdir. Ve bu sonsuzca böyle gidebilir. Sosyal mahrumluk derecelerine göre sözde elem derecelerini de arttırmak mümkündür.²²⁵ Dolayısıyla ona göre, bir kişi için haz ifade eden bir durum, bir başkası için elem kaynağı olabilir. Bu nedenle diyor Ülken, elem ve haz aynı cinstendir ve aralarında herhangi bir çatışma olması mümkün değildir. O halde ahlaki görev, cehitten kaçıp hazza gitmek olarak tanımlanamaz.²²⁶ İkisi de aynı zamanda aynı insanda yer bulabilir. Fakat görev, hazlarla bu cinsten elemeler (yani sözde elemeler) arasındaki çelişkenliği aşarak kişiliğe daha yüksek bir gelişme seviyesi bulduran fiillerdir.²²⁷

Ülken'e göre ahlaki kişiliğin tatmini ancak din adamının ve sanatkârın tatminine benzetilebilir. Çünkü bu tatmin nevi de ötekiler gibi gayesi kendi içindedir. Her üçünde de bu tatmin ile hayatı tam gerçekleşmesi, elemelerin izale edilmesi, rahat

²²⁴ Ülken, Ahlak, s.251

²²⁵ Ülken, Age. , s.252

²²⁶ Ülken, Age. , s.252

²²⁷ Ülken, Age. , s.252

ve huzur gibi bir takım gayelere ulaşılmış değildir. Her üç tatminde de gaye bizzat tatminin içindedir. Her üçü de Tanrı sevgisi, sanat eserinin yaratılması veya ahlaki aksiyon gibi doğrudan doğruya kişiliği tamamlayan bir kendi başına gayeden ibarettir.²²⁸ Ahlak ihtirası da sanat gibi, yedikçe açlığı arttıran bir besin halinde, iyi bir hareket yapan insanı daha büyük iyilikler peşinde koşturur demek mümkündür.²²⁹

Neticede Ülken'e göre ilerleyiş derecesine göre ahlaki tatmin üç safhadan geçer ki bunlar da;

- 1- Hakiki elemelerin yenilmesi, yani biyo- psikolojik safha
- 2- Sözde elemelerin aşılması, yani içtimai ve teknik safha
- 3- Şahsiyet aksiyonunu bitirme hazzı, yani ruhi ve hiper sosyal safhadır.²³⁰

Daha önce de temayül safhası olarak açıklamış olduğumuz bu safha da Ülken'e göre, masaya veya bebeğine acıyan çocuğun kendi acısını dindirdiği gibi onunla meşgul olması, eşyayla kendi arasında elemelerin giderilmesi şeklinde bir muvazene ve düzen kurmaya çalışması da ahlaklılığın hareket noktalarından biri diye gösterilebilir. Bu safhaya temayül safhası demek, onu biyo-psikolojik bir süreç gibi görenlerin sırf sübjektif telakkisine düşmek tehlikesi vardır. Bunun için dikkat edilmelidir ki ahlaklılığın bu ilk safhası ancak içgüdülerle ruhlar arası düzenin karşı karşıya geldiği, içgüdülerin böyle bir düzen içerisinde değerlendirildiği yerde meydana çıkmaktadır.²³¹ Bu aşamada ahlaki tatmin, elemiden kaçıp hazzı aramak değil, fakat başkasına ait eleme gidermek suretiyle haz ve tatmin elde etmekten ibarettir. Çocuğun bebeğine “uf” demesinde, masayı okşamasında, hayvanları okşamasında bu tarzda eleme giderici ahlaki hazlar görülmektedir.²³²

İkinci aşamaya ulaşan birey ahlaki hareketinin neticesinde sözde elemelerini aşmaktan dolayı mutmain olacaktır. Ülken'e göre, sözde elemelerin doğması insanın sosyalleşmesinin neticesidir. Nitekim aynı insan, içinde bulunduğu düzenin yasaklar sistemi yüzünden bir takım hakiki elemelerle karşılaşır. Fakat sosyalleşme süreci ilerledikçe bu elemelere alışacak ve suni bir kader ve bir nevi haz muhiti meydana

²²⁸ Ülken, Ahlak, s.253

²²⁹ Nurettin Topçu, Ahlak, s. 22

²³⁰ Ülken, Age. , s.253

²³¹ Ülken, Age. , s.255

²³² Ülken, Age. , s.255

getirecek ki, bütün bunları Ülken, “sözde hazlar” olarak nitelemektedir. Üstün düzenlere göre sahip olmadığı şeylerin yokluğundan ileri gelen sözde elemlemlerle, içinde bulunduğu düzenin elemlemlerini sevmeye başlamasından doğan sözde hazlar, insanın asli yapısını oldukça değiştiren ve sosyalleşme sürecinin mahsulü olan çok zengin bir çevre teşkil ederler. Sözde elemlemler kişide hırs, tamahkârlık ve ikbal şevkinin gelişmesine sebep olduğu gibi, sözde hazlar da çevreye esirlik, alışkanlık ve geleneğe bağlılık veya “cefakeşlik” vs. gibi hallerin doğmasına sebep olur. Her ikisi de içinde bulunulan düzenin doğurduğu olgular olmasına rağmen yine her ikisi de bu düzeni bozmaktadırlar. Çünkü sözde elemlemler insanı bu karakterlerle daima dağıtıcı ve yıkıcı bir rol oynamaya sevk eder; sözde hazlar ise içinde bulunulan düzeni mükemmelleştirmek imkânını ortadan kaldırır. Bundan dolayıdır ki sosyalleşme süreci bir taraftan sosyal insana mahsus geniş bir hazlar ve elemlemler skalası meydana getirirken, diğer taraftan her türlü intibakı bozan etkenleri de beraber getirmektedir.²³³

Nihayet Ülken ahlaklılığın bir de doğrudan doğruya ahlak kahramanının hareketinde, şahsiyet aksiyonunu bitirme hazzında olduğunu, yani sırf ruhi ve hiper sosyal olan bir safhasının bulunduğunu söylemektedir. Bu, bir teşebbüsü sonuna vardırırmaktan, şahsi bütünü tamamen erdirmeden, kendini yaratmadan hâsılı bütün şahsiyetin sanat eseri gibi yaratılmasından doğan hazdan ibarettir. Ahlaki hazzın en yüksek şekli budur. İçtimai safhada ahlaki tatmin tıpkı ilk safhada olduğu gibi gayelidir. İlk safhada bu gaye tıpkı biyo- psikik süreciyle çevrili ruhlar arası düzeni gerçekleştiren bir tatmin olduğu gibi, ikinci safhada da o içtimai değerler düzenini gerçekleştiren bir tatmin haline gelmiştir. Hâlbuki bu üçüncü safhada ahlaki haz gayeli ve vasıtalı tatmin olmaktan çıkarak; gayesi kendi içinde bir faaliyet ve bundan dolayı da tatminsiz, sonsuz, fayda gütmeyen bir haz halini almıştır. Ülken, bu yüksek derecesinde ahlaki hazzın bedii hazla birleştiğini söylemektedir.²³⁴ Ancak ona göre ahlaki hazla bedii haz arasında esaslı bir fark vardır: sanatkâr kötü bir eser yaparsa muzdarip olur. Hâlbuki ahlaki hazda mühim olan cihet, bitirme aksiyonunun neticesi değil, doğrudan doğruya kendisidir.²³⁵ Nitekim ahlaki tatmin ile dini tatmin Allah

²³³ Ülken, Ahlak, s.257

²³⁴ Ülken, Age. , s.258

²³⁵ Ülken, Age. , s.258

için Allah'ı sever. Fakat bu hasbi isteyiş dini tatminde, sonunda kendi şahsiyetini Allah' ınkine karıştırmak içindir. Hatta bu keyfiyet, ancak kendine ait olan her şeyi terk ve tevekkül ile tamam olur. Yani Ülken' e göre, dini tatmin tam dış kurallık bilinciyle kurulur. Ahlaki tatmin ise terk ve fedakârlığın en yüksek derecesinde dahi mutlaka şahsiyeti tamamlayan, şahsi özerkliği (içten kurallığı) temin eden bir fiilden çıkar: iyilik için iyilik yapan kimse, Allah için Allah' ı seven kimse gibi ise de, iyilik için iyilikte kişi şahsiyetimizi mutlak iyiliğe indirgeyecek ve onun içinde kaybolacak yerde tersine, iyiliği ahlaki çelişkenliği halleden görev fiili içinde gerçekleştirir; yani mutlak iyiliği şahsi iyiliğe bağlar.²³⁶

Ahlaki tatminin oluşması ahlaki fiilin gerçekleşmesi yolunda çaba sarfetmek neticesinde oluşmaktadır. Ancak bu süreçte kişi pek çok alanda öncelikle kendisiyle mücadele etmek zorundadır. İşte bu mücadelede etkin rol oynayan vicdan hakkında Ülken'in neler düşündüğünü bir sonraki bölümümüzde ele alacağız.

²³⁶ Ülken, Ahlak, s.258

4.4- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN VİCDAN ANLAYIŞI

Ülken, kişideki vicdanı, onu diğer tüm canlılardan ayıran en önemli etmenlerden biri olarak göstermektedir. İnsan, özgür ve sorumludur ve bu vasıflarından dolayı ona bir kişi denir, Onu başka canlılardan bu nedenle ayırırız. Dolayısıyla Ülken'e göre insanın "kişi" seviyesine yükselebilmesi için çaba sarf etmesi gerekir. Onun anlayışında, kişi sosyal kuvvetleri aksettiren bir ayna değildir; kendi başına faal ve yaratıcı bir kuvvettir. Kişinin eşyadan farklı olan işleyişi, değerler âlemi denilen toplum içerisinde, kendi kendini kontrol ve yargılamadan başka bir şey olmayan *Vicdan*'ı meydana getirir. Ülken'e göre, bütün insanların vicdanlı, yani kendi nefsinin yargılayıcı olmasını beklediğimiz modern toplumda her hakka karşı bir görevden, her özgürlüğe karşı bir sorumluluktan bahsetmeye imkânımız olur. Yoksa hiçbir yerde özgürlükler ve sorumluluklar karşı karşıya geçmiş, birbirlerini sınırlamış ve kabul etmiş iki cephe değildir ve eğer insan kendini yargılamaktan ibaret olan bu kudretini kazanmış değilse orada bahsedilmiş haklar veya kazanılmış özgürlüklerden bahsetmek mümkün olmaz.²³⁷

Ülken, kişilik terbiyesinin ya özel tarihi şartların, yahut da kendiliğinden bir gelişmenin eseri olduğunu savunmaktadır. Bu ikinci hal, ilk halin mevcut olmadığı veya yetersiz olduğu toplumlarda insan bilinç ve iradesinin işe karışmasıyla meydana gelmektedir. Ülken'e göre, birinci durum içinde bulunmadığımız için, biz ancak ikincisini tatbik ve tecrübe edebiliriz. Böyle bir tecrübe ise belediyeleri teşkilatlandırmak, vakıfları kuvvetlendirmek, meslek birliklerini arttırmak, insanlara kendi başlarına iş yapmak ve iradesini kullanmak alışkanlık ve zevklerini verecek bütün yolları hazırlamakla mümkündür.²³⁸ Ancak bizce bu aşamada eksik kalan noktalar vardır. Bu teşkilatlanmayı kim yapacaktır? Bunun için yöneten sınıfın ahlaki olgunluğa ermiş olması gerekir. Peki, böyle bir sınıfın başa geçmesi nasıl mümkün olacaktır? Ülken bu aşamada halka rağmen halk için fikrini benimseyerek bir nevi evrim ya da devrimin gerçekleştirilebileceğini söyler. Ancak bu hal çok spekülatif ve kullanılmaya açık bir durumdur. Halkın kendi kararını kendisinin doğru veremeyeceğini düşünen her görüş şu halde ihtilale başvurabilir. Bu görüş anarşizme kapı açmaktadır. Ayrıca velev ki böyle bir durum gerçekleştirilmiş ahlaki

²³⁷ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 304

²³⁸ Ülken, Age. , s. 306

olgunluktaki insanlar yönetime geçmiş, her türlü gerekli resmi ve sivil kurumlar oluşturulmuş olsun. Bizce bu durum halkın ahlaki yapısının güçlenebileceği anlamına gelmez. Nitekim bugünkü batı toplumu kurumlar açısından en gelişmiş seviyede olmasına rağmen tam bir ahlaki çöküntü yaşamaktadır.

Ülken, ahlak fiilinde hareket noktamızı arzu-tatmin süreci olarak belirlemektedir. Arzu, fizik veya sosyal fakat yine insanlar tarafından yaratılan engellere uğradıkça, bilgi sürecinde olduğu gibi bir taraftan objektifleşecek ve kendi kendini tekrar edecek, ayniyetler, idealler halini alacak; bir taraftan da sübjektifleşecek, potansiyel bilinç halini fiilileştirerek terkip edecektir. Arzu sürecinin sübjektifleşmesi demek, bilincin kendini inşa etmesi, aynılaştırması yani cemiyeti yaratması demektir. Bu suretle ahlak alanında sübjektif ile objektif arasında bir çelişki meydana çıkacaktır. Ülken'e göre, arzu süreci bu çelişki karşısında iki türlü davranışta bulunabilir: yeis davranışı, cüret davranışı. Arzu süreci yeis davranışında kendi içine katlanır. Buradan şizofreni ve otizm gibi yarı delilik şekilleri, içe kapanmalar, inziva, ruhi sapıklık vesaire doğar. Cüret davranışında ise ya çelişkiyi hallederek yahut halletmeden açılır ve gelişir. Ülken'e göre çelişmeyi halletmeden inkişaf edenlere ahlak dışı fiiller, çelişmeyi hallederek gelişenlere de ahlaki fiiller denir.²³⁹

Hayat içerisinde yaptığımız fiilleri çeşitli kategorilere ayırmak mümkündür. Ülken, kişinin her zaman ahlaki davranmadığını, bunun da süje-obje arasında gerçekleşen çatışma yahut uzlaşmalardan kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu halleri maddeleyecek olursak:

A- Karışıklık Hali: İnsan ne tarafı tuttuğunu belirtmeden belirsiz ve kesinsiz bir durum alır. Gerçi burada da bir nevi faaliyet vardır. Fakat hakikatte bu, kaçamak bir faaliyettir: insan kendini mâniadan kurtarır ancak bu sırada kişiliğini de kaybeder. Bu tarzda yapılan bir fiille insanın *süje-obje* tenakuzunu aştığı iddia edilemez. Çünkü o, yeni hiçbir şey yaratmamıştır. Bunun için böyle bir fiil, esasında ahlak dışıdır.²⁴⁰

B- Tarafılık Hali: İnsan mânia veya arzudan bir tarafı tutabilir ve cüretle onun üzerinde durur. Bu da buhranı kaldırmamakla beraber yine de bir hal şeklidir. Ancak burada tenakuz devam etmektedir; obje ikiliği aşılmamıştır. Taraf tutan (tarafgir) fiil,

²³⁹ Ülken, Ahlak, s.234- 235

²⁴⁰ Ülken, Age. , s.235

hangi şekilde olursa olsun, tenakuzu devam ettirmeye yaradığı için, Ülken'e göre immoraldir. Bazen bir kaideye uyar gibi görüldüğü için *ahlaki* zannedilir. Fakat kaideye uygunluk, geleneğe ve göreneğe uygunluk, gerçi arzu yüzünden mâniayı veya mânia yüzünden arzuyu feda ettiği için ahlaki fiilin istediği sentetik karakterden mahrum ve bundan dolayı ahlak dışıdır.²⁴¹ Zira Ülken'e göre ahlaki olan arzu yada mania safından birini seçmek değil, ahlaki değer yanında durmaktır ki bu bazen arzuya bazen de maniaya uygun görünebilir.

C- İlgisizlik Hali: Burada insan, obje-süje tenakuzundan, bu alternatifte iki hadde karşı aynı derecede ilgisiz kalmak suretiyle kurtulmaya çalışır. Fakat sentezden kaçılmış olduğu için hakikatte ahlaki hiçbir cehd yoktur.²⁴²

D- Uyum Hali: Bu şekil, süje-obje çelişkisini halletmek için, süjenin objeye adapte olması maksadıyla yaptığı cehiddir. Fakat düşünürümüze göre, ahlaki fiilde hiçbir çelişki basit bir adaptasyonla halledilemez. Tam adaptasyon ya süjenin yok etmesine gider, ahlaki fiil kalkar; ortada yalnız otomatik bir fiil kalır. Yahut süje-obje çelişkisi devam eder. Fakat süje çelişki olduğu halde objeye intibak eder ki, buna da sahte kişilik denir.²⁴³

E- İsyan Hali: Süje objeye karşı çelişik durumunu barizleştirir. Kendi içine katlanır. Bu, anormal durumdan ayrı fakat ona benzer bir hal teşkil eder. Çelişkiyi halletmeye çalışan hiçbir cehid yoktur. Böyle bir durum çelişkiyi halletmediği için yaratıcı değildir ve evrensel bir kanun olamadığı için anarşik ve kanunsuzdur.²⁴⁴

Bununla beraber düşünürümüze göre, bazı hareketler vardır ki, onlarda, bir taraf kuvvetle tutulduğu için ahlaki gibi görünürler. Ancak ahlaki fiilin kriteriyumunu sevgide aramak her zaman kabil değildir. Önce sevgi fiili yukarıda gördüğümüz gibi tarafılık fiili ile karışabilir. Mutlaka büyük bir değerler aşamaları kurulmuş olsa bile, öyle bir aşamanın herkes için aynı olduğu gösterilemez.²⁴⁵

Tüm bu hallerden sora Ülken'e göre ahlaki fiilde asıl olarak ruhun değerler tercihine ait bir isteğinin fiil haline geçmesi, fiil kudretinde olan bir istek olduğu için, ahlaki fiile istek fiili demek mümkündür. Bu istek hali bazen süje obje uyumunu

²⁴¹ Ülken, Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.235

²⁴² Ülken, Age. , s.235

²⁴³ Ülken, Age. , s.236

²⁴⁴ Ülken, Age. , s.236

²⁴⁵ Ülken, Age. , s.236

bazen ise isyan halini bürünebilir. Ülken'e göre asıl olan, ahlaki değerin ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesidir ki fiilin “ahlaki” sıfatını taşıyabilmesi buna bağlıdır.²⁴⁶ Yani kişinin ahlaki fiili, gerçekleştirmek zorunda olduğu bir vazife olarak algılaması ve bu şuurla hareket etmesi gerekmektedir. Bir sonraki bölümümüzde Ülken'in, vazife kavramını nasıl tanımladığını irdelleyeceğiz.

²⁴⁶ Ülken, Ahlak, s.237

4.5- HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN VAZİFE ANLAYIŞI

Her istekli fiil süjenin obje ile çelişkisini aşan ve bu bakımdan her bir fiil halinde süjeyi genişleten ve haricileştiren hem de bir hüküm halinde objeyi derunileştiren ve inkişaf ettiren bir yaratıcılık vardır. Ahlaki fiilin bu yaratıcı vasfına Ülken, *mecbur olmak* veya *vazife* demektedir. Onca vazife, mekanik ve sırf objektif bir hareket değildir. Fakat yalnızca deruni ve sübjektif bir fiil de değildir. Vazife ancak, her kişinin keline göre, kendi cinsinden bir defa için gerçekleştirdiği bir sentezdir. Hiçbir kimsenin vazifesini yapması başkasınınkilere benzemez. Vazife evrensel (tümel) dir. Çünkü bütün bilinçlerde çelişkiyi halletmek için o, ilk ve ortak olgudur.²⁴⁷

Aynı zamanda Ülken'e göre, vazife bir bakımdan sübjektiftir. Çünkü deruni inşaya dayanır. Fakat vazife başka bir bakımdan da objektiftir. Çünkü o ancak fiil halinde haricileştiği ve gerçekleştirdiği zaman, hüküm halinde genelleştiği zaman vazife olur.²⁴⁸ Vazife aynı zamanda hürdür. Çünkü vazifenin gerçekleşme fiili, bilincin gelişme sürecine bağlıdır.²⁴⁹ Vazife isimsiz (anonim) değil, kişiliğe bağlıdır. Ülken bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Biz herhangi bir iş dolayısıyla bir insana “vazifeyi yap” demeyiz, fakat “Vazifeni yap” deriz. Çünkü herkesin yaptığı ortak ve isimsiz bir vazife yoktur. Her kişinin yaptığı ve sırf kişiliğine ait, kendine mahsus bir sentez fiili olan *kendi vazifesi* vardır. “ vazifeni yap” demek, ancak kendi kişiliğin tarafından ve kendinde duyulan özel ve kişisel bir çelişkiyi kendine göre hallet” , “kendi ahlaki sentezini kendin yap” demektir. Bunun içindir ki, teşebbüs olarak evrensel olan vazife, gerçekleşme olarak kişiden kişiye değişir; özellikler kazanır. Bu anlamda vazife hem mutlak hem görelidir.”²⁵⁰ Ona göre vazife mutlaktır. Çünkü her nerede insan varsa orada bir ahlaki çelişki bilinci ve bir de onu aşma fiili olacaktır. Aynı zamanda da o görecelidir. Çünkü bu fiil bir Yunan sitesinde, bir köle cemiyetinde, bir işçi sendikasında, milli bir cemiyet içerisinde farklı farklı görünecektir.²⁵¹

²⁴⁷ Ülken, Ahlak, s.237

²⁴⁸ Ülken, Age. , s.237

²⁴⁹ Ülken, Age. , s.237

²⁵⁰ Ülken, Age. , s.240

²⁵¹ Ülken, Age. , s.240

Ahlaki vazifeyi gerçekleştirme yolunda ilerleyen insanlık, kişilik kazanabilmek için toplumsal alanda da çeşitli ilerlemeler kaydetmiştir. Düşünürümüze göre, kişilik çağdaş toplumlarda tam ve hakiki gelişmesini kazanmış olup başlıca üç safhadan geçerek var olmaktadır. Birinci safhasında o, süjenin konuya bağlılığı yahut başka deyişle mistik insan olarak görünür. Kişiliğin bu başlangıç görünüşü, genellikle ilkel diye tanınan toplum şekillerine karşılıktır. O suretle ki, bu tür sosyal bünyeler veya onların vasıflarını gösteren bütün sosyal kuruluşlar kolaylıkla mistik insanı yetiştirmeye elverişlidir.²⁵² Ülken'e göre bu toplumlarda doğa insanı idare eder. Coğrafya ve çevre şartlarının darlığı insanların sosyal faaliyetlerinde de çok sıkı ve gelişmeye elverişli olmayan bir kadro çizer. İşte orada insanın çevreye ve genellikle doğada mutlak bağlılıkları, süjenin konu içinde erimesi, kişiliğin bağımsızlığı ve özerkliğine asla imkân bırakmayan mistik dünya görüşü bu sosyal şartların insan organizmasıyla karşılıklı etkilerinden doğmaktadır.²⁵³

Düşünürümüz kişiliğin ikinci safhasına ise romantik insanı yerleştirmektedir. Bu halde kişiliğin en görünür vasfı bencil olmasıdır. Bu safhada temel eğilim, konunun süjeye indirilmesidir.²⁵⁴ En büyük insan kullanma şekilleri, kölelik, sınıf tahakkümleri, toprak köleliği, vb bu sınıf toplumlarda görülür. Bu toplumların geçim şekli tarım (çiftçilik) olup, onlar en geniş anlamda toprağa bağlı bir sınıf ile onu idare ve üretimini tanzim eden bir hâkim veya müdür sınıfından teşekkül ederler. Bu tür toplumların kolaylıkla imparatorluklar halinde örgütlendikleri; hâkim veya kudretli bir aile veya bir sınıf tarafından bütün değerler düzeninin temsil edildiği görülür.²⁵⁵ Ülken, bu tür toplumlarda topluma bağlı ve tabii şartlara esir olan sınıfın genel itibariyle mistik bir karaktere sahip oldukları halde, üretimi elde eden ve tabii şartlara hâkim olan sınıfın romantik bir zihniyete sahip olduklarını savunmaktadır.²⁵⁶ Ülken'e göre bugün bazı milletlerin romantik devri aşmış olmaları, bu devrin artık modası geçmiş bir cereyan olduğunu zannetmek ve böyle bir zahmete katlanmaya lüzum görmemek en büyük yanlışlık olur. Medeni âlemde söz söyleyebilmek için her milletin tam bir şahsiyet kazanması ne derece zaruri ise, bu şahsiyete erişebilmek için

²⁵² Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 173

²⁵³ Ülken, Age. , s. 174

²⁵⁴ Ülken, Age. , s. 175

²⁵⁵ Ülken, Age. , s. 175

²⁵⁶ Ülken, Age. , s. 176

de kendi tarihinin şuuru ile kültür yaratma savaşına girişmesi o derece zaruridir. Düşünürümüze göre, şahsiyet kazanmak ve olgunlaşmak için cehd sarf etmeden, bu olgunluğu kazanmış milletlerin teknik ve fikirlerini kolayca devşirmek isteyen veya devşirebileceğini zannedenler, ruhi olgunluğu kazanmak için hayatın her devresinin ayrı ayrı rolleri olduğunu unutarak on yaşında her türlü marifeti becermeye kalkan kavrulmuş çocuklara benzer.²⁵⁷

Düşünürümüz kişiliğin gelişmesinde üçüncü safha olarak insanın toplum içinde tam ve hakiki bağımsızlığından ibaret olan çağdaş devri göstermektedir. Burada kişilik konu ile süje arasında tam bir bitişik ve birlik olarak görünür. Ve bu şekilde görünen insan, her şeyden önce realisttir. Realist adam, doğa ve insanların karşılıklı ilişkileri tam bir gelişmeye elverişli olan toplumlarda meydana çıkar. Burada geçim şekli gittikçe endüstri ve ticaret alanına doğru geçmeye başlamıştır.²⁵⁸

Biz Ülken'in toplumsal alanda savunmuş olduğu bu tür bir gelişmeyi benimsemediğimizi daha önce de belirtmiştik. Ülken ilk safhada doğanın insanı kontrol ettiğini ve bu tür insanın mistik bir yapıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Ülken'in çizdiği bu tablo bir toplumdan ziyade bir hayvan sürüsünü hatırlatmaktadır. Sanki o dönemi yaşayan insanın hiçbir ahlaki kural ve kaideden haberi yoktur ve tek derdi doğayla savaşıp karnını doyurmaktır. Biz insanlık tarihinde böyle bir dönemin geçtiğine inanmamaktayız. Geçmiş toplumlardaki tekniğin bizden geri olması bizim onlardan daha iyi düşündüğümüzün veya daha ahlaklı olduğumuzun göstergesi olamaz. Keza Ülken, ikinci kademeye tarımla uğraşan romantik insanı, üçüncü safhaya ise çağdaş devirde yaşayan realist insanı yerleştirmektedir. Bu devirde yaşayan insanın tam, hakiki ve özgür bir kişilik halini aldığını savunmaktadır. Vakıa ise bundan tamamen başkadır. Ne günümüzde yaşayan insan ahlaki zirveye çıkmıştır ne de geçmişte bulunan insan bizden kişilik olarak daha aşağı seviyededir. Aslında bizim görüşümüze, kişiliği gelişmiş ya da gelişmemiş insan her zaman ve mekânda bulunmaktadır ancak dönem dönem oranların değişmesinden bahsedilebilir.

Ülken'e göre hakiki kişilik, her şeyden önce sorumluluk ve yükümlülük bilincine malik, özerk ve bağımsızdır. Bu vasıfların gerçekleşebilmesi için mutlaka insanların kendi teşebbüs ve etkinlikleriyle yaşayabilecek; bir sınıf veya zümrenin

²⁵⁷ Ülken, Millet ve Tarih Şuuru, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s.221- 222

²⁵⁸ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 176

baskılı yönetiminden kurtulmuş, hele tabi ve sınırlı şartların dar çemberinden tamamen çıkmış olmaları gerekir. Öte yandan hakiki kişilik, eşitlik ve dayanışma bilincine maliktir. Yani o, başka insanların da kendisi gibi birer kişiliği olduğunu anlayarak onlarla kendi arasındaki ilişkiyi yukarı ile aşağı arasındaki bağıllık şeklinde değil ancak özerk bir birleşme şeklinde kabul eder.²⁵⁹

Ahlaki bakımdan kişilik seviyesine çıkma yolunda yürüyen insan acaba ne derece özgürdür? Ahlaki vazifenin gerçekleştirilmesinde hürriyetten bahsetmek mümkün müdür, bu hürriğin anlamı nedir? Ülken, insan şayet tabi bir mahsul veya eser olarak göz önüne alınırsa, onun tabi olduğu bütün determinizmin, ister tek ister çok hatlı diye kabul edilsin, ahlaki hürriyeti izah etmeyi engelleyeceğini savunmaktadır. Ona göre İnsan iradesini görünüşteki hürriyetini biyoloji kanunlarına, ruhi determinizme, içtimai kanunlara veya bunların elde edilen sonuçlarına borçlu olduğunu söylemek arasında, insanın irade hürriğini izah etmek bakımından mahiyet farkı yoktur.²⁶⁰

Teolojik olmayan metafizik ahlaklara gelince, Ülken'e göre bunların ahlaki hürriyet prensibine temel olabilmeleri için bizzat varlıkta bulunan evrensel bir hürriyet prensibine bağlanmaları lazım gelir. Ancak örneğin Ravaisson, bütün âlemi evrensel ruhun kendiliğindenliği ile izah ederken, insan ruhuna da bu kendiliğindenliği atfedecek ve ahlaki hürriyetin istediği tamamıyla özel bir vasfı yani kendi kendini durdurma vasfını hesaba katmayacaktır. Böylece, düşünürümüze göre onlar, ahlaki değerlerin iki esaslı unsurundan arzu üzerinde durarak düzen unsurunu ihmal etmişler veya ikinci plana atmışlardır.²⁶¹

Metafizik ahlaklara ait teşebbüslerden bir kısmı ise, ahlaki ve ruhi hürriği metafizik zorunluluk fikriyle izaha çalışmışlardır. Bildiğimiz gibi bunlardan en karakteristiği Spinoza(1632-1677) ve Leibniz(1646-1716) ahlaklarıdır. Leibniz'de metafizik zorunluluk fikri imkân fikriyle tamamlanmış, bu suretle tabii hürriyete açık kapı bırakmış olduğu gibi, ahlaki zaruret içinde de ahlaki hürriyete yer verilmemiştir. Spinoza'da tersine olarak, ahlaki hürriyet metafizik zaruretin neticesi olarak kabul edilmiştir. Bilindiği gibi Spinoza felsefesi bir "iyi yaşama" arayışına yöneliktir.

²⁵⁹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 177

²⁶⁰ Ülken, Ahlak, s.222

²⁶¹ Ülken, Age. , s.223

Diğer bir deyişle, yaşamakta olan bu yaşama karşı duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle girilen, kökten bir biçimde yeni bir yaşam yolu ve yeni bir varoluş biçimi arayışıdır.²⁶² Ki bu arayışın hedefine ulaşabilmesi için tabiatın dolayısıyla tabiatla içkin olarak bulunan Tanrı'nın isteklerine uygun hareket etmek gerekmektedir. Nitekim Spinoza'ya göre bütün çabalarımız veya arzularımız tabiatımızın zorunluluğundan ileri gelirler.²⁶³ İnsan bütün Tabiat'ın bir parçası olması bakımından, insan tabiatı bu Tabiat'ın kanunlarına boyun eğmelidir. Ona hemen hemen sonsuz tarzda boyun eğmelidir ki, Spinoza'ya göre gerçek ahlaka ve mutluluğa bu yolla ulaşılabilir.²⁶⁴ Ülken'e göre, her iki sistemde de ahlaki kesinlik metafizik kesinlik içinde kaybolmakta olduğu için, ahlaki iyilik ve kötülük metafizik iyilik ve kötülük ile ölçülmektedir.²⁶⁵

Ülken'in karşı çıktığı hürriyet görüşlerinden bir diğeri de motifler teorisine dayanan açıklamalardır. Bu görüşe göre seçme fiili bize tesir eden muhtelif motiflerin sentezinden meydana gelir. Bazen üstün olan motifler galebe çalar. Bazen en çok bir cinsten olan motifler birleşerek kuvvetli bir netice doğururlar. Tereddütler, kararsızlıklar, kararlar, mücadeleler işte bu motifler arasındaki türlü nispetlerde değişen çarpışmaların mahsulüdür. Ülken'in eleştirisi ise tam da bu noktada belirmektedir. Ona göre bu fikir, ilk bakışta oldukça kandırıcı görülmekte ve ahlaki bilincin (vicdan) bilimsel bakımdan derinleştirilmesine imkân vermektedir. Fakat motifler teorisi yalnızca seçmeye mecbur olduğumuzu seçmek şeklinde bir izaha bağlandığı, yani seçme fiilinin zorunluluklarını araştırdığı için, yine hürriyet fikrini açık bırakmaktadır.²⁶⁶ Bir diğer görüş ise motifler arasında denge olduğu zaman ruhumuz temayüllerinden biri tarafına kaymak mecburiyetinden kurtulur ve asıl hürlüğü o zaman kazanır. Ülken'in bu ilgisizlik fikrinde gördüğü kusur ise ahlaki hürriyete bağımsız bir alan bulmak için onu sırf zihni-temaşai bir hale getirmesidir.²⁶⁷ İrade hürriyetini açıklamaya çalışan bir diğer görüşe göre ise, zayıf temayüllere göre devamlı ve yüksek olan bir temayülün görece bir hürriyet teşkil etmektedir. O suretle ki, tabiatla her derece kendinden öncekine göre bir ilerleyiş ve

²⁶² Moris Fransez, Spinoza' nın Tao' su, Yol Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004, s. 132- 133

²⁶³ Spinoza, Etika, çev. Ülken, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965, s. 364

²⁶⁴ Spinoza, Age. , s. 366

²⁶⁵ Ülken, Ahlak, s.223- 224

²⁶⁶ Ülken, Age. , s.227

²⁶⁷ Ülken, Age. , s.227- 228

görelî bir hürriyettir. Bu anlamda başkalarına göre daha üstün ve daha devamlı olan bir temayül kendinden aşağı ve devamsız olan temayüller karşısında hem kişiliği teşkil eder, hem de ideal bir tercih yapmaya onu kabiliyetli kılar ve böylelikle ona ahlaki hürriyet verir.²⁶⁸ Ülken'e göre Üstün temayül fikrinin meziyeti aktivist oluşu, ilerleyici ve izafî bir hürriyet fikrine dayanmakla beraber temelde determinizmden ayrılmayıdır. Fakat eksik tarafı, yalnızca seçmeye mecbur olduğumuz şeyi seçebileceğimizi kabul etmesi, iç savaş fikrini geliştirmemesi, izafî hürriyet fikrinin sınırlarını müphem bırakmasıdır.²⁶⁹

Düşünürümüze göre ahlaki hürriyette ilk göze çarpan vasfı *muhasabe* vasfı olmalıdır. Ahlaki hürriyeti alelade irade hürriyetinden ayıran da zaten budur. İrade hürriyeti eğer bir icra hürriyetiye, ahlaki hürriyet icra etmek ve etmemek arasındaki bir muhasebedir. O halde dava, bu muhasebenin nasıl olduğu ve ne olduğu sorusudur.²⁷⁰ Ona göre hürriyet, doğaya ve topluma zıt olmamak üzere, insanın vicdanından gelen bir şevkle ve severek yapmasıdır. Yani hürriyet ancak tabii ve sosyal düzen içindedir ve ona uymakla mümkündür.²⁷¹ Hürriyet, insanın doğa ve topluma uygun olan her eylemi değildir. Çünkü bu eylem korkudan gelebilir, ümitten veya gururdan gelebilir. Bu takdirde dış etkilere bağlıdır ve etki ile olan harekette asla hürriyet yoktur.²⁷² Hürriyet içimizden gelen bir sevkî eseridir. Fakat bu sevk, bir içgüdü olmayıp bilinç ile birlikte olmalıdır. Hareketimizin bilinerek ve sevilerek yapılmış olması gerekir. Böyle bir eylem yalnız zihnî ve yalnız iradenin ürünü olmayıp, hem tasavvuri hem harekî ve duygusal olan ihtirasın ve aşkın eseridir.²⁷³ Ona göre hürriyet yere inmiş ahirettir. Varılacak son menzîl, ulaşılabilecek en büyük hedeftir. Bu sebepten devrin en büyük meselesi, ona ulaşmak için tutulacak yol meselesidir; bizi hürriyete ulaştıracak usul meselesidir. O kadar ki artık dava, hürriyeti tanımakta ve onu amaç tanımakta değil, bizi ona götüren en doğru en güzel yolu bulmaktadır. İşte bizi bu hür kişiler toplumuna; bu hakiki hürriyete sevk için şimdiye kadar yalnız üç yol gösterilmiştir.²⁷⁴

²⁶⁸ Ülken, Ahlak, s.228

²⁶⁹ Ülken, Age. , s.229

²⁷⁰ Ülken, Age. , s.229

²⁷¹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 167

²⁷² Ülken, Age. , s. 167

²⁷³ Ülken, Age. , s. 167- 168

²⁷⁴ Ülken, Age. , s. 168

Ülken'e göre, ilk yol demagojinin yoludur: varılacak son menzile bir günde ulaşmak, hürriyeti kitlenin ayağına getirmek, bin zahmetle elde edilecek meyveyi halkın kucağına atmak yoludur. Ülken'e göre bu, acemi bir çocuğun eline tehlikeli bir silah vermektir. Yeni ata binmiş insanı uçurumların kenarında başıboş bırakmaktır.²⁷⁵ Demagoji bir ahlak eğitimi yapmadan eski toplumun bozuk unsurlarına hürriyeti bol keseden bahsettiği için hilenin, fesadın ve servetin tahakkümüne kapı açmış; farkına varmadan (veya vararak) kendi eliyle insani hürriyete ulaşanları zincire vurmak akıbetine düşmüştür.²⁷⁶

Ülken, hürriyet alanında söz söyleyen bir diğer görüşün sosyalizm olduğunu belirtmektedir. Mademki hürriyete ulaşmak için insanın kemale gelmesi ve toplumun erişkinliğini tamamlaması gerek; mademki aşk ahlakına erişmek için korku ahlakında ve ümit ahlakında olanın terbiye edilmesi gerek, o halde toplumu hakiki hürriyete sevk edinceye kadar disiplin altında bulundurmak, eksik olanları erişkin olanlarla yetiştirmek gerekir. Erişkin olanlar kimlerdir? Kim kimi terbiye edecek? Sosyalizme göre, yarının toplumu yalnız faaliyet üzerine kurulmuştur. Geleceğin toplumunda mihver yalnız "iş" olacaktır. İşçiler gelenekten en çok kurtulan, geçmişin zincirini en fazla kıranlardır. Öyle ise erişkin olanlar, örgüt kuranlar ve hakiki bir kuvvet olanlar yalnız işçilerdir. Bu sebepten sosyalizme göre toplumu demokrasiye ve hakiki hürriyete götüren yol, işçiler örgütünün kurduğu disiplin ve eğitim yoludur.²⁷⁷ Ülken'e göre ise işçiler, paslı demirlerin ve karanlık izbelerin içinde fikrini işletmeye fırsat bulamayanlar, yoksulluk azabını çekip zengine kin besleyenler ve kâşanelerde yumruk sıkınlardır. İşçiler asla affetmeyenler, içlerinde yüzyılların kinini taşıyanlar; bu sebepten rahat yaşamak ve hüküm sürmek için fırsat bekleyenlerdir. O halde nasıl olur da fikri yükselmemiş ve hisleri daralmış olanlar; aşk ahlakına asla çıkamayanlar, sınıf kinine ve zümre taassubuna esir olanlar halkı terbiye eder, hürriyete ulaşmak için toplumun disiplinini eline alır?²⁷⁸ Ülken'in sosyalizme yapmış olduğu eleştirilere katılmakla beraber işçi sınıfına yapmış olduğu tenkitleri yersiz bulmaktayız. Elbette ki kişinin düşünsel olgunluğa erebilmek için ekonomik olarak belli bir gelir düzeyinde bulunması gerekir. Ancak bu işçi sınıfının gaddar ve kinci olduğunu,

²⁷⁵ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 168

²⁷⁶ Ülken, Age. , s. 169

²⁷⁷ Ülken, Age. , s. 169- 170

²⁷⁸ Ülken, Age. , s. 170

ahlaki seviyelerinin gelişmemiş olduğunu göstermez. Ülken bizce sosyalizmin düştüğü hataya düşmüştür. Sosyalizm işçi sınıfını göklere çıkararak aşırılıkta bulunurken, Ülken de bütün bir sınıfı yermek suretiyle bize göre hata yapmıştır.

Üçüncü yol ise Ülken'e göre faşizmdir. Mademki bütün mesele kitleye bilinç vermekte toplumu hürriyete layık olacak hale getirmek için fikir bakımından yükseltmelidir. Öyle ise toplumda fikri yükselmiş olanlara başvurmak, hükümeti onlara bırakmak, yarının hakiki hürriyetine ulaşmak için fikrin disiplin ve baskısını kabul etmek gerekir.²⁷⁹ Bundan dolayı faşizme göre, bütün mesele kafa ile yumruğu birleştirmekte, fikir adamlarına örgüt vererek toplumu bu örgütün disipliniyle idare etmektedir.²⁸⁰ Fikrin zorbalığı adaleti sağlayacak mı ve bizi hürriyete doğru götürecektir midir? Ülken, eğer düşünürler sınıfı aynı zamanda ahlak bakımından erişkinlerden oluşacak ise bu soruya cevap olarak evet demektedir. Fakat düşünürler sınıfı, bencilliğini tatmin için fırsat bulamamış, gurur ve kibrine kul olmuş, hiç bir şeye inanmamış bir sınıf ise o zaman hayır!²⁸¹ Velhasıl Ülken'e göre bu üç yoldan biri bizi anarşiye, diğeri cehaletin tahakkümüne, üçüncüsü ise inançsız ve ahlaksız bilimin zararlarına götürmektedir.²⁸²

Şu halde düşünürümüze göre, hürriyete ulaşmak için kitleyi disiplin altında terbiye etmek lazımdır. Kitleyi terbiye etmek için de toplum içinde ahlakça ve bilgice erişkin bir sınıf vücuda getirmek lazımdır. Yarının hür toplumuna girmek için bütün topluma kol, kafa ve ruh işçilerine bilinç vermek, bütün topluma bilinç vermek için düşünürlere örgüt ve irade bahşetmek fakat düşünürleri örgüt ve dayanışmaya bağlamak için de önce insanları ahlaki mertebelere ayırmak ve ahlak dayanışması yapmak lazımdır. Bundan anlaşılır ki en başta ahlaki mertebeler toplumu gelecektir; o takdirde düşünürler artık birer alet olmayacak, fakat bir sınıf ve meslek dayanışmasına girebilecektir. Ondan sonra kitle bilinç ve eğitim kazanacaktır.²⁸³

Biz Ülken'in bu görüşünü hayalî bulmaktayız. Öncelikle insanları ahlaki basamaklara ayırmaktan kasıt nedir? Evet, her insan ahlaki açıdan herhangi bir tabakada bulunuyor olabilir ancak, bu tabakaların olması toplumda nasıl bir düzen

²⁷⁹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 171

²⁸⁰ Ülken, Age. , s. 171

²⁸¹ Ülken, Age. , s. 171

²⁸² Ülken, Age. , s. 172

²⁸³ Ülken, Age. , s. 172

sağlayacaktır? Bu tabakaları belirleyecek olan, kimin hangi aşamada olduğuna hükmedecek olan kimdir? Bir kişinin gerçekten aşk ahlakına ulaşmış olduğunu ve bu kişinin yönetime geçmesi gerektiğine karar verecek olan merci neresidir? Şayet bunu aşk ahlakına ulaşmış insanların bizzat kendisi yapacaktır cevabı verilmekte ise şu halde faşizmi ya da sosyalizmi savunan, kurtuluşun bu düzenlerden birinde olduğunu düşünen, bunun için iktidarı elde etme yolunda her türlü fiili mubah gören kişiden farkımızı ispat etmek nasıl olacaktır?

Ülken, her türlü ideolojiden vaz geçmek, toplumu eşya gibi görerek ona şekil vermeye kalkmamak; fakat daima canlı ve bilinçli kişilerden hareket etmek lazımdır demektedir. Zira ona göre ortada bir ideoloji meselesi yoktur. Çünkü her ideoloji diğerini ortadan kaldırır. Fakat hareket noktamız insandır ve bir ahlak meselesi vardır.²⁸⁴

Düşünürümüze göre, ahlaki fiil, zıtlık (çatışma) ve sentez safhalarından geçerek kendi kendini yaratır ve gelişir. Bu gelişme hakikatte, bütün ahlaki kişinin gelişmesidir. Alelade adam ile ahlak kahramanlarının meydana çıkması bu suretle olur. Her ahlaki hareket manevi değerler dünyasını biraz değiştirir. Büyük bir ahlak kahramanının hareketi, değerler sahasında bir yenileşme, bu sahanın bir genişlemesi olduğu için az veya çok bir inkılâptır. Bundan dolayı ahlaki fiilin gelişmesi yalnız sübjektif değil aynı zamanda objektif, yalnız ferdi değil aynı zamanda sosyal bir gelişmedir.²⁸⁵ Hakiki ahlak kahramanlarının vücut bulabilmesi ise Ülken'e göre, ancak aşk ahlakı sayesinde mümkündür. Bir sonraki kısımda Ülken'nin aşk ve ahlak arasında nasıl bir bağlantı kurduğuna ve aşk ahlakının mahiyetine açıklık getireceğiz.

²⁸⁴ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 172

²⁸⁵ Ülken, Ahlak, s.243

5- AŞK – AHLAK İLİŞKİSİ

Bu bölümde Ülken'in aşk ve ahlak arasında nasıl bir irtibat kurduğunu, aşk ahlakının mahiyetinin ne olduğunu, aşk ahlakına ulaşma metodunu, bu ahlak sisteminin amaçlarını ve ahlaki eksikliğin ne gibi hastalıklara sebep olduğunu açıklamaya çalışacağız.

5.1. - AŞK AHLAKININ MAHİYETİ

Ülken'e göre ahlak, aşktan neşet etmelidir. Ona göre, “ aşk, kemale gelmiş bir tutkudur. Kabuklarından ayrılmış bir çekirdektir. Bütün çıplaklığı ve saflığıyla ruhtur”. Sonsuz arzularımız, kesintili uzviyet ve toplum hedeflerine kul olmaktan kurtulduğu zaman aşk olur. İsteklerimiz; tabiatı, birliği, güzelliği, sonsuzluğu konu edindiği zaman, tatmin ile sona erecek bir emele koşmaktan vazgeçtiği zaman *aşk* olur.²⁸⁶

Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki, düşünürümüzün aşk ahlakından kastı aşkın ahlakı değil, bilakis ahlakın aşkla olan bağıdır. Tutku ahlakı, örf ve âdete bağlı olmayan, zamanla ve mekânla değişmeyen ahlaktır. Aşk ahlakı, menfaate ve tatmine köle olmayan, dıştan veya sıralardan gelen hiçbir emre boyun eğmeyen, yalnız içten gelen mutlak emirlere, ruhun kudretine bağlı olan ahlaktır, insanlık ahlakıdır.²⁸⁷

Yalnız tutkudur ki, amacı kendinde olduğu için amaçsız, tatminsiz, fayda gütmeyen arzuları doğurur. Tutkudur ki, uzviyet ve toplumun bağlarından kurtularak ruha özgürlük verir. Tutku, ruhun uzviyet ve toplumdaki kurtuluşudur. Bitmeyen faaliyete, daima aramaya, sonsuzluğa susamaktır. Tutku, hedefini sonu gelmemek üzere istemek ve bunun için hedefine hâkim olmaktır. Tutku, asla düşkünlük değildir. Tutku, ruhun kudretidir. Düşkünlük onun cehennemidir.²⁸⁸

Ülken'e göre ahlak yalnız hayat için olmalıdır. İnsan ruhunda hazlar ve arzular, mevhumeler ve değerler gibi doyumla sona ermeyen, iğreti ve kesintili olmayan, zamanla ve mekânla değişikliğe uğramayan, dönemlere, dillere, uygarlıklara, modalar, fikirler ve ihtiyaçların değişmelerine her zaman aynı kalan bir

²⁸⁶ Ülken, Aşk Ahlakı, s.67

²⁸⁷ Ülken, Age. , s.102

²⁸⁸ Ülken, Age. , s.102

güç vardır ki, Ülken' e göre bu güç, yüksek ve insani konulara çevrildiği, yükseldiği ve yüceldiği zaman “aşk” adını alır.²⁸⁹

Ona göre, aşk ahlakına erenler, ruhlarında özgürlük olanlardır. Dışlarındaki hiçbir kuvvete, hiçbir var olana, hiçbir kitleye muhtaç olmadan kendi başlarına bir şahsiyet olanlardır. Çünkü onlar kalplerini âleme açmışlar ve ruhun kaderiyle âlemin kaderini bütün haline koymuşlardır.²⁹⁰

Ülken aşkı ahlakın temeline yerleştirmektedir. Kişinin ahlaklı olabilmesi, gerçek ahlaka ulaşabilmesi için öncelikle aşktan haberdar olması gerekmektedir. Kişi yaptığı hareketi hiçbir menfaat, amaç veya varılmak istenen bir hedef uğrunda değil sadece içinden gelen sonsuz bir sevginin ışığında yapıyorsa, o eylemin ahlaki olduğu söylenebilir. ²⁹¹

Ülken insanların kâmil ahlaka ulaştığı, ya da ulaşmaları için gereken düzenin sağlandığı toplumları *ahlak âlemi* olarak adlandırmaktadır. Ona göre, ahlak âlemi, ideal insanlık âlemi ile gerçek olan ruh âleminin temasa geldiği yerdir. Orada yalnız hedefler ve eylemler vardır.²⁹² Dolayısıyla Ülken'e göre, aşk ahlakının hâkim olduğu bir toplumda, ya aşk ahlakına ermiş kâmil insanlar ya da bu ahlaka erme yolunda olan insanlar olacaktır. Ülken böyle bir toplumun temel beş hedef etrafında birleşeceğini savunmuştur. Ona göre bu hedeflerin ilki, “birlik” tir. İkinci hedef “kendine yetmek” tir. Üçüncü hedef “sükûn” dur. Dördüncü hedef “mertebeler” dir. Beşinci hedef ise “adalet” tir.²⁹³

Ülken göstermiş olduğu bu beş hedefle bize ahlak âleminin bir portresini çizmektedir. Onun ahlak anlayışına göre, bu değerler, ruhun özlediği ideal ahlak âleminde bulunur. Bu beş hedefi barındıran ahlak âlemi; ruhun arındığı, seçkinleştiği, üstün bir hedefe çevrildiği eylemler âlemidir.²⁹⁴

Ülken'in birlikten kastı tüm varlığı bir bütün olarak algılayıp parçada yok olmamaktır. Çatışmadan, kinden azade olabilmektir. Milliyeti aşarak insanlığa ulaşmak; vatan sevgisinden insanlık idealine yükselmektir. Birlikten kastı ne başıboş bireycilik ne de mekanik atomculuktur, bilakis ortak hedeflere çevrilen ruhun özgür

²⁸⁹ Ülken, Aşk Ahlakı , s.113

²⁹⁰ Ülken, Age. , s. 148

²⁹¹ Ülken, Age. , s. 133

²⁹² Ülken, Age. , s.133

²⁹³ Ülken, Age. , s. 133

²⁹⁴ Ülken, Age. , s.133

eylemlerinde olduğunu göstermektir. Ruhun özgürlüğüne ulaşmak, içten özerkliği olan bireye ulaşmak bir amaç, bir idealdir. Fakat hiçbir hedefe bağlanmayan bireyin özgürlüğü tabiat düzenine isyandır.²⁹⁵ Vatan insanlık idealine ulaşmak için bir menzildir.

Ülken'e göre vatani sevmek; tüm insanlığı sevmekle, bencilliklerden kurtulmakla mümkün olur. Kendi vatanlarıyla ilgisi olmayanların insanlık sevgisi, ikiyüzlünün yoksula acıması gibidir: o, bencilliğini asla terk edemeyecek, insanlık için parlak vaatlerde bulunduğu sırada, yanı başındaki insanların sefaletten öldüğünü görmeyecektir.²⁹⁶ Ülken'e göre vatan sevgisi bağımsızlık, özgürlük duygularını da birlikte getirir ki, bu ancak özgürlüğü tatmış olan ruhlarla kazanılabilir.

Böylece ikinci hedefe ulaşılacak, özgürlüğü tatmış olan ruhlar kendi kendine yetebilmenin peşine düşeceklerdir. Tamlik, eksikliğin ulaşmak için kanat çırttığı ve ölümlülüğün ebedileşmek için atıldığı âlemdir. Tam olma aşkı, eksikliği bilmek ve mükemmeli istemektir. Bu istek peşinde koşan insanlar sayesinde âlem yetkin hale gelecek ve iyilik eşyaya hâkim olacaktır. Zira iyiliğin karşısında bağımsız bir varlık gibi kötülük yoktur. Ancak eksiklik ve tam olmayış vardır. Birlik halinde âlem yalnız iyilikten ibarettir.²⁹⁷

Böylece ruh kendi içinde huzura ererek sükûna ulaşacak, tekrar eşyaya yönelmek isteyecektir. Dinginlik ruhun tam olmaya başlamasıdır, tutkudan geçip sevgiye varmaktır. Sükûn yalnız aşk iledir. Ve ruh aşkta sükûna ulaşır. Sükûna varmak aşka ulaşmak demektir. Ruhun sükûnu taşmada, kaynamada, sürekli bir hareket içinde olmadadır.²⁹⁸ Dinginliğe ulaşan, can sıkıntısının ve pişmanlığın azabından kurtulacak, hakikat aşkına ve iş tutkusuna ulaşacaktır. Dinginliğe kavuşan, çokluğun mihnetini çektikten sonra birliğe kavuştuğu için, çokluk içinde yolunu şaşırmanın, perişan olmanın derdini duyardır. Sükûna ulaşan, sükûnsuzluğun azabını anlayan ve zayıfları hoş görendir. Sükûna varmak, insanlık idealine ulaşmak

²⁹⁵ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 133- 134

²⁹⁶ Ülken, Age. , s. 133

²⁹⁷ Ülken, Age. , s. 137

²⁹⁸ Ülken, Age. , s. 140

demektir.²⁹⁹ Sükûna erenler karar vermek, sabretmek, hoş görmek erdemlerine ulaşmış insanlardır.³⁰⁰

Dördüncü hedef olan mertebeler, aşk ahlakının esasıdır. Ülken'e göre âlem bir mertebeler düzenidir. Maddeden hayata, toplumdan ruha yükseliş mertebeler iledir. Mertebeler, ruh ve eylem kudretine göre insanların derecelere ayrılmasıdır. Kişi bu dereceleri ancak ruhsal çabalarıyla aşabilir. O, insanın aşk ahlakına erebilmesi için üç aşamadan geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu aşamalar korku, ümit ve gururdur. Kişi şayet kendi içinde sırasıyla bu üç aşamayı geçebilirse dördüncü ve son mertebe olan aşk boyutuna ulaşmış olur. Bu mertebeler aşk ahlakına ulaşma yolunda uğranılan duraklardır. Ülken'e göre, saymış olduğumuz mertebeler düzeni, ahlak âleminin hedeflerinden biridir. Bir sonraki bölümümüzde bu konuyu detaylı bir şekilde ele alacağımız için, şimdilik bu kadar açıklamayı yeterli buluyoruz.

Son hedef olan adalet ise aşk ahlakının sonucu olarak tesis edilir. Ülken'e göre adalet, eşyaya sevgi ile bakmak, birlikten çokluğa dönmek, gökten yere inmektir. Sevgi ile eşyayı görmek, noksanlığı içinde onu sevmektir. Taştan fazlasını taştan istememektir. Sevgisini âlemin mertebelerine göre vermektir. Şiddeti asla vaat yerine kullanmamaktır. Adalet, akıl ve duygunun üstün bilinmesi, birliğin kavranmasıdır. Adalet, hissin hükmünü akılla tamamlamak, aklın kararını duyguyla genişletmek ve derinlik vermek; benliği ve benlik davasını doyuran duyguları silkip atmak; yalnız birlik ve mertebeler sevgisiyle hareket etmektir. Hareketlerini, asla düşkünlüklerine, zümrelerin değişik kanaat ve değerlerine göre yerine getirmemek; fakat hareketlerinde yalnız ve yalnız bütün eşyaya bir gözle bakan birlik ve mertebeler sevgisini düstur olarak kabul etmektir.³⁰¹ İnsani vatansever, kanunları aşk ahlakıyla, birlik ve bütünlük bilgisiyle koyacak ve insani mertebelere göre adaleti uygulayacaktır.³⁰²

Adalet, içinde özgürlüğü duymayana “özgür olacaksın!” dememektir. Korku mertebesinde olanların, onların kurtuluşu namına, oylarına danışmamaktır. Adalet, yöneticilerin halkın yararına olan kararları, halka rağmen almalarıdır.³⁰³

²⁹⁹ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 141

³⁰⁰ Ülken, Age. , s. 142

³⁰¹ Ülken, Age. , s. 149

³⁰² Ülken, Age. s. 172

³⁰³ Ülken, Age. , s. 150

Adalet, umut mertebesinde olanlardan kahramanca hareketler beklememek, onlara daima dar ufuklu görevler vermektir.³⁰⁴

Adalet, gurur mertebesinde onlara, sadece kahramanlık ve şöhret işlerini vermek, hiçbir övünme payı ayırmayan büyük ve insani görevleri asla onlara vermemektir.

Adalet, toplumun büyük yükünü, en ağır görevler ve en fayda gütmez işleri aşk ahlakında olanların omuzlarına yüklemektir. Mertebeleri düzenlemek ve adaleti uygulamak aşk ahlakına ermiş olanların görevidir. Onlar, bu mertebeleri düzenlemek ve adaleti tesis etmek zorundadırlar.³⁰⁵

Ülken, daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumun önüne birlik, kendine yetme, sükûn, mertebeler ve adalet olmak üzere beş hedef koymaktadır. Ülken'in adalet kavramına yüklediği manalardan da anlaşıldığı üzere; Ülken, sosyal düzeni aşk ahlakına ulaştırmış kişilerin kurması gerektiğini savunmaktadır.

Ülken adaleti kimin tesis edeceğine dair şu cümleleri kurmaktadır: “ Sırlar âleminin kanunlarıyla adalet yerine getirilmez. Çünkü Allah ya mukadderata düzen verendir: O, düzeni kendisi bozmayacaktır; o halde onun adaletine lüzum yoktur; ya da her an ona yeniden düzen vermektedir; o halde bu sürekli değişimde haklı ve haksızlı belirtmeye imkân yoktur. Allah adaletle düzen veren olamaz: çünkü mükemmeldir. O İnsanın zaaflarını ve ıstıraplarını, noksanlarını ve günahlarını tatmamıştır.”³⁰⁶ Zira Ülken'e göre şayet aksini savunmak mümkün olsaydı, bu hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini söylemek olurdu ki, o zaman Allah'ın kötülüğü niçin ayıpladığı ve günahı niçin cezalandırdığı açıklanamazdı.³⁰⁷

Ülken, İslam'da insanın Tanrı kanunu karşısındaki durumunun her şeyden önce mutlak bir kullukla ifade edildiğini söyleyip şöyle bir çıkarım yapmaktadır: “O, dilediğini yapar, dilediğini yoldan çıkarır, dilediğini doğru yola götürür. Buna karşı kullar ise mutlak bir boyun eğme ve sorumluluk halindedirler. Kulların dileği Tanrı'nın elindedir. Fakat bu görüşteki akıl almaz taraf daha ilk bakışta göze çarpıyordu: Eğer Tanrı bütün fiillerin yaratıcısı ise, sorguya çekilmemizin anlamı nedir? Eğer

³⁰⁴ Ülken, Aşk Ahlakı, s.150

³⁰⁵ Ülken, Age. , s.150

³⁰⁶ Ülken, Age. , s.151

³⁰⁷ Ülken, Age. , s.151

bende hiçbir seçme gücü yoksa iyiliğim gibi kötülüğüm de ondan geliyorsa, kötü işlerim için cezaya çarptırılmamın hikmeti kalır mı?³⁰⁸

Ülken'e göre şeytan da adaleti tesis edemez; çünkü noksandır, kemalin birliğini ve sevgisini tatmamıştır. Kalpsiz bir zekâyla ve duygusuz bir akılla kalmıştır.³⁰⁹

Yalnız insan adalete düzen verici olabilir. Çünkü onda birlik ve çokluk vardır. O, mertebelerin sahnesidir; o, bütün derecelerden geçmiştir. İnsan; noksandan kemale, zaaftan kudrete, kötülükten iyiliğe sürekli bir ilerleme yoludur. Çünkü insan, eksiğin tam olmak ve hayvanın ruh olmak için sonsuz cehitle açtığı savaş meydanıdır.³¹⁰

Ülken'in adalet hakkındaki savunuları bizi şu yoruma götürmektedir: Ona göre, insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır. İnsanın, özgürlüğü ve sorumluluğu da bu muktedirlikten kaynaklanmaktadır. Adaleti sağlamak görevi de insanındır. Çünkü Ülken'e göre, adaleti'' Allah tesis eder'' demek bizi iki sonuca ulaştırır; görüldüğü gibi dünyada adalet yoktur, şayet bunu Allah dilediyse, o halde Allah'a kötülük izafe edilmiş olur. Ya da Allah adaleti sağlayamamıştır, şu halde de ona acizlik atfedilmiş olur. Bu her iki seçenek de imkânsız olduğuna göre, o halde yeryüzünde adaleti tesis etmek Allah'ın görevi değildir. Bu görev şeytanın da olamaz. Zira şeytan bizzat yapısı gereği kötülüğün temsilcisidir; ondan adalet beklemek imkânsızdır. O halde adalet, ancak kötülüğü de iyiliği de bünyesinde barındıran insan tarafından sağlanabilir. Dünya üzerindeki adaletten de zulümden de insan sorumludur ve zaten bu yüzden Allah tarafından ceza veya mükâfata tabi olacaktır.

Ülken'e göre adalet, ancak gerçeğin derin bir tahlili üzerine insani ideali bina etmek fikrinden, olanla olması gerekeni "hakikat"te birleştirme tasasından, hakikati mertebelerde görme, insani eşitlik ve özgürlük ideale mertebeler yoluyla yükselme arzusundan doğacaktır.³¹¹

Bütün erdemler adalette toplanacaktır. Çünkü ruhun kudreti ancak hak önünde irkilmemek içindir ve doğruluk ancak adil olmak içindir. Adalet, biz insanlık ülküsüne, ruhun özgürlüğüne ve kişiliğin özerk oluşuna götüren tek yoldur. Züht, mümini Allah'a götürdüğü gibi, adalet de en büyük ideal olan insani özgürlüğe

³⁰⁸ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 303

³⁰⁹ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 151

³¹⁰ Ülken, Age. , s. 151

³¹¹ Ülken, Age. , s. 153

götürecektir. İbadeti terk eden için nasıl ki din inancının yolu kapanmışsa, adaleti terk eden için de özgürlüğün ve insanlığın yolu büsbütün kapanmıştır.³¹²

Ahlakın esası, günün birinde insanları gerçek özgürlüğe, gerçek eşitliğe ulaştırmak için, adil olmaktır. Adil olmak, insanları ahlaki mertebelere-korku, ümit, gurur ve ahlak mertebeleri- ayırmak, işleri ve görevleri bu mertebelere göre dağıtmaktır.³¹³

Bizce Ülken'in hedeflediği bu tür bir toplum yapısı ütopiktir. Zira tarihte hiçbir zaman insanların barış ve huzur içinde yaşadığı; savaşın, çatışmanın, ahlaki zaafaların olmadığı bir dönem ve toplum olmamıştır ve bizce olamaz da zira iyi ve kötünün savaşı dünya durdukça devam edecektir. Hiçbir zaman bir taraf diğer tarafı yok edemez. Birliğin, kendi kendine yetmenin, sükûnun, adaletin tam olarak bir topluma hâkim olabilmesi bizce imkânsızdır. Biz ancak tarafımızı belli ederek iyilik için mücadele ederiz ve biliriz ki bu mücadelenin sonu olmayacaktır. Bir terazinin iki kefesi gibi bazen bir kol bazen diğer kol ağır basacaktır. Bir toplumda kötüyü tamamen silmek ya da herkesi bir ahlak statüsüne tabi ederek ona göre yaptırım uygulamak imkânsızdır. Adalet hakkında Ülken' nin görüşü bizce İslam inancıyla örtüşmektedir. Çünkü İslam'a göre Allah insanı yeryüzüne, O'nun isteklerini gerçekleştirmek üzere göndermiştir ve onu halife olarak tayin etmiştir. Allah adaleti ister ancak bu dünya üzerinde adaleti tesis etmek görevi insanındır.

Görüldüğü gibi Ülken, aşk ahlakı derken ahlakın aşka dayanması gerektiğini savunmaktadır. O, aşk ahlakının bireysel ve toplumsal yönlerine değinmekte; toplumun, aşk ahlakı merkezli bir yapıya kavuşabilmesi halinde, beş temel hedefi olacağını ve bu hedeflerin en önemlisi olan adaletin de aşk ahlakına ulaşmış kişiler tarafından sağlanacağını savunmaktadır. Birey açısından da aşk ahlakına ulaşabilmesi için geçmesi gereken üç menzil olduğunu, kişinin, şayet bu menzilleri geçebilirse dördüncü ve son mertebe olan aşk mertebesine ulaşacağını savunmaktadır. Şimdi Ülken' in ahlak sisteminin temeline yerleştirdiği mertebeler silsilesini daha geniş bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

³¹² Ülken, Aşk Ahlakı, s. 165

³¹³ Ülken, Age. , s. 154

5. 2. - AŞK AHLAKINA ULAŞMADA MERTEBELER

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, aşk ahlakında dördüncü hedef olan mertebeler görüşü, aşk ahlakının esasını oluşturmaktır. Ülken mertebeleri; gerçeği tanımak, geleceğe inanmak, mutluluk için savaşmak olarak tanımlamaktadır.³¹⁴ Ülken'e göre insanların eşit olduğunu savunmak ancak bir hayaldir. Mertebeler ahlakında, ne sınıf kavgasının buhranlar ve kinlerine, ne de kast toplumunun tekeline ve taassubuna rastlanır. Her mertebe öteki için bir hedef ve amaç olacak, her mertebe bir öncekini yönetecek ve yetiştirecektir. Eşyaya hükmedebilmek için birliğe ulaşmak, birliğe ulaşmak için de mertebelerden geçmek gerekir. Mertebeler ise Ülken'e göre ancak irfanlardır ki bir kişinin arif olabilmesi için ruhunda yaşadığı savaştan başarıyla çıkmış olması gerekir.³¹⁵ Dolayısıyla Ülken'e göre, kişinin kâmil ahlaka yani aşk ahlakına ulaşabilmesi için, nefsiyle mücadele etmiş olması gerekir. Kişi ancak bu mücadeleler sonucunda mertebeleri sırasıyla geçerek aşk ahlakına erecektir.

Mertebeler, toplumla başlayan oluşun kişiliğe varmasıdır. Ülken mertebeler sayesinde şahsiyeti olmayan, özgürlüğe izin vermeyen toplum yapısı içinde yolculuğa başlayan insanın, nihayet toplumu aşarak ama ondan nefret etmeden ve uzaklaşmadan kâmil insan boyutuna ulaşabileceği savunmaktadır.³¹⁶

Ülken'e göre bu uzun ve meşakkatli yolculukta dört büyük aşama aşmak ve dört menzilde konaklamak gerektir. Bu menzillerin ilki *halk* menzildir, ikincisi *vatandaş*, üçüncüsü *yurtsever*, dördüncüsü ise *insani yurt sever* menzilleridir.³¹⁷

İlk mertebe *halk mertebesidir*. Halk daima bir şeylerin hükmü altındadır. Halkta hâkim olan ahlak, *korku ahlakıdır*. Bu aşamadaki kişi, Ülken'e göre sebebini bilmeksizin halka bağlıdır. Onun istediği gibi davranır. Vicdan bile, toplumun içimizde yaşayan kuvveti ve devam eden baskısıdır.³¹⁸ Kişi ve halk arasındaki bu bağ canlı olduğu sürece kişi mutludur. Halk korku ile boyun eğer. Hüküm olunmak, idare edilmek ister. Kendiliğinden hiçbir teşebbüse giremez. Ancak bir makine gibi dışarıdan kımıldatılması lazımdır.³¹⁹ Bilinçsiz kitle hareketleri içinde sürüklendiğimiz ve sonradan pişman olacağımız birçok şeyleri, adeta, irademiz

³¹⁴ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 143

³¹⁵ Ülken, Age. , s. 143

³¹⁶ Ülken, Age. , s. 144

³¹⁷ Ülken, Age. , s. 144

³¹⁸ Ülken, Age. , s. 189

³¹⁹ Ülken, Age. , s. 144

dışında yaptığımız olur. Bütün bu yaptıklarımızdan dolayı sorguya çektikleri zaman, çoğu kere onları “kendimizde olmayarak”, adeta itilmiş gibi yaptığımızı söyleriz. Kişiliğimizin üstünden bir dalga gibi geçen bu kitle ruhu, bizi başarıya götürecektir olursa, onunla övünürüz ve adına coşkunluk deriz; başarısızlığa götürdüğü ve dağıldığı zaman, iradesizliğimizden dolayı utanırız ve kendimizi sorgudan kurtarmak için, bunu elimizde olmadan yaptığımızı söyleriz. Hatta böyle durumlarda olanları sorgudan kurtarmak için “çocukluk etti” demek, yani kişiliklerini henüz kazanmamış olduklarını söylemek biricik özrümüzdür.³²⁰

Bu aşamada insan *boş heyecanlılık* halindedir. Zümre ve ya fert olarak kendisinde meydana gelen tepkiler serisi henüz boş heyecanlı bir manzara gösterir. Çevresiyle ilişkisi intibaklı ve zihnileşmiş olmayıp duygusal bir kaynaşma onu çevresine ve çevresini ona bağlar. Ortaklaşa korkular, heyecanlar ve ilgilerin sonucu olarak onu en tam ifade eden hal zümre içgüdüsüdür. Aralarında zihniyet ve dünya görüşü bakımından aynılık aramaya kalkmaksızın diyebiliriz ki çocuk, vahşi ve hasta şuurlu kimse “boş heyecanlılık” devresindedir. Tepkileri duygusal olduğu içindir ki, onları sosyal düzen veya herhangi bir manevi disiplinin kaidelerine bağlayan pasif, duygusal bir hal yani “korku ahlakı”dır.³²¹

Ülken’e göre halk korkularla ayakta durur, korkularla dizginlenir. Kanun korkusu, Allah korkusu, sultan korkusu, silah korkusu halka disiplin vermiş, kitleleri vahşice boğazlaşmaktan korumuştur. Kemale gelmeyen insanların dışından disiplin kuvvetini, içinden vicdan azabını kaldırmak, onları karışıklık içinde bırakmak demektir. Acımak, umut etmek, affetmek halkın üzerinden kaldırılmaması gereken üç temel erdemdir. Ülken’ in tabirine göre halk çocuk gibidir. Onu sevmeli fakat şımartmamalıdır. Halka vaat etmek; kuvvetli ve kısa söylemek, onu korku ile umut arasında bırakmak gerekir.³²²

Ülken’e göre halk demek, bilinçsiz yığın demektir. Halk bir mertebedir ki, insan onunla yola çıkar; bir basamaktır ki oradan olgunluğa yükselir. Halk demek, korku ahlakını henüz aşamayan demektir. Bilgin veya cahil, zengin veya fakir, avam veya havas arasında irfana ermeyenler, yalnız korku ile iyi olanlar ve ruhlarında

³²⁰ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 305

³²¹ Ülken, Age. , s. 155

³²² Ülken, Aşk Ahlakı, s. 145

insanlık aşkı uyanmamış olanlar halktandır. Halkın yolu korku ahlakıdır. Ve korku ahlakı ruhlarımızı pişiren ilk ocaktır. Kimse aşk içinde doğmamıştır. Aşka erişmek ve olgun kişi olmak için, ateşte pişmek ve toplumun baskısından geçmek gerektir. Kimi, özündeki bütün hamlığıyla kışır bağlar, kimi har ateşte kavrulur kalır. Kimi, şeklini ve hüviyeti kaybeder. Kimi, yandıkça yeniden kuvvet alarak meşakkat ve azap içinde aşkın kemaline ulaşır.³²³

İnsan korku ahlakı devresinde çevresiyle ilişkilerini düzenlemek için gerekli egzersizi yapmaktadır. O bir tecrübe, kuruluş ve imtihan devresidir. Acemilikler, hesapsız ve belirsiz tepkiler, yanlış ve sarsakça denemeler nihayet yavaş yavaş budanarak, pürüzlerini atarak gittikçe daha düzenli ve daha tam intibaklı tepkiler halini almaya başlar.³²⁴

Biz Ülken'in bu görüşüne genel itibariyle katılmakla birlikte halkın bilinçsiz bir kitle olarak tanımlanmasına katılmamaktayız. Elbette olgunlaşmamış ruhlarda kişiyi harekete geçiren en önemli etmen korku ve çıkardır. Fakat bu korkunun ahlaki mertebelerde ilerleyen diğer kişilerde olmadığı ya da bazen korkuya yenik düşmedikleri anlamına gelmez. Bu insanın fitratında olan bir duygudur ve insanın bu duygudan tamamen azade olabileceğini savunmak bizce yanlış olur. Ayrıca Ülken'in bu düşüncesi, halkın kendi kendisiyle ilgili konularda doğru kararlar alamayacağı görüşünü doğurur. Ancak biz bu görüşe katılmamaktayız. Avam olarak nitelendirdiğimiz halkın, Ülken'in de söylediği gibi, genel olarak korku ve çıkarla hareket ettiği doğru olsa da çoğunluğun yanlış üzere ittifak etmesi bizce muhaldir.

İkinci mertebe *vatandaş mertebesidir*. Bu mertebeye ulaşan kişi eksikliğinin, yetmezliğin azabını duymaya başlamıştır. Daha güzel ve yüksek bir hayata özlem duymaktadır. Bu mertebedeki insan *umut ahlakına* sahiptir. Vatandaş, gelecek umuduyla toprağa bağlanan, daha güzel bir hayata erişmek için bu günün kahrına katlanandır. Vatandaş erdemli yapan güç, umut ahlakıdır. O, yarını beklediği için iyi davranacaktır. Bu umudu kırıldığı ve o yarın meydana çıkmadığı zaman vatandaş erdemini kaybedecektir. Onun vaat eden, önünde geniş ufuklar açan, kendisine dostlukla yol gösteren bir rehber ihtiyacı vardır.³²⁵

³²³ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 168

³²⁴ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 155

³²⁵ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 145

Bu aşamada insan, direniş halindedir. Boş heyecanlı tepkiler neticesinde bütün ruhi eylemleri üzerinde bir sinir freni gücü kazanan; arzularına set çekmesini, eğilimlerine yön vermesini öğrenen insan böylece kendini yeni baştan teşkil etmeye başlamıştır. O artık zihni ve intibaklı tepkileri sayesinde çevreden kendini ayırmayı başarmıştır; bu sebeple kişiliğin kuruluşunda en önemli aşama, direnmedir denebilir. Bu adeta organik ve sosyal bütünün etkileri karşısında insanın kendi içine kapanmasını sağlar. Bu süreç, insanın çevresiyle ilgisiz hatta çevreye tamamen düşman bir “iç hayat”a hapsolmasına, eşyadan ve gerçeklikten gafil bir “hayaller âlemi”nde yaşamasına da sebep olacak, böylece direnme halinde kalan bir insan hiçbir zaman hakiki ve tam bir kişilik olmayacaktır.³²⁶

Ülken’e göre vatandaşın itaat etmesi için umuda, takdire, yükseltilmeye ihtiyacı vardır. Kanunlara bağlanmasının sebebi özgürlüğe olan tutkusudur. İnsanlar, kanunlara yarının hülyasıyla boyun eğer. Gelecek umudu, ahiret umudu, ikbal umudu ve cennet umudu vatandaş hayırlı olmaya, görevini bilmeye, fedakârlık ve feragat göstermeye sevk etmiştir. Ona göre, kemale gelmemiş insanların dışından geleceğin çekim gücü, içinden zafer şevki kaldırılacak olursa, onlar uçurum kenarında desteksiz bırakılmış olur. Vatandaştan yapacağından fazlasını istememek, onu kendi gerçekliği içinde sevmek gerekir.³²⁷

Vatandaş demek, kanunlara umutla boyun eğen demektir. Gelecek tasasıyla adaleti isteyen demektir. Ceza korkusuyla değil, fakat yarının mutluluğu arzusuyla davranan ve kendi toprağında her gün daha iyiyi ve daha güzeli gözleyen demektir.³²⁸

Vatandaş, yarını beklediği için vatanını sevendir. Kanun onun gözünde geleceğin ve mutluluğun iyi habercisi olan bir seda gibidir. Vatandaş kendiliğinden hiçbir teşebbüse girme gücünde değildir. Fakat önünde açılan ufuklarla, yarın için yapılan emin ve gerçek vaatlerle o büyük bir güç ve sağlam bir temel olacaktır.³²⁹

Vatandaş demek, bilgin, zengin, hemşeri demek değildir. Zira bilim, mutlaka insanı korkudan kurtaramaz; servet insana daima gelecek umudu vermez. Vatanın her çocuğu vatandaş değildir zira vatandaşlık aşamasına henüz ulaşmamış veya bu

³²⁶ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 156

³²⁷ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 145

³²⁸ Ülken, Age. , s. 169

³²⁹ Ülken, Age. , s. 170

aşamayı çoktan geçmiş olabilir. Hemşeri vardır ki, daha zihninde gelecek ilgisi doğmamıştır. Dünün kölesidir ve geleceği görmek için gözünden perde kalkmamıştır. Vatandaş, zengin veya fakir, âlim veya cahil, eşraf veya avam, fakat halk içinden yükselmiş olan umut ve gelecek ahlakının mertebesidir.³³⁰

İnsan bu devrede tepkilerini düzenlemiş; birinci merhalede görülen bütün acemilikler, sarsaklıklar ortadan kalkmıştır. Fakat buna karşı “kendini tutmak ve kendine kapanmak” yüzünden insan çevreyle bağlantısını kaybetmiş ve yeni kurulmaya başlayan çevresinden ayrı bir âlem haline gelmiştir. Dirençli “dünya görüşü” süjeyi konudan ayırmakla başlamış, fakat bu çabasında o kadar ileri gitmiştir ki, sonunda süjeyi aşırı şekilde geliştirerek, konuyu ona indirgeyecek ve “âlem süjeden ibarettir” diyecek bir dereceye getirilmiştir.³³¹

Vatandaşa geniş ufuklar gösterilmelidir. Çünkü onun içinde hep daha iyi olma isteği vardır. Ona güzel ve heyecanlı hitap etmek, sürekli umut aşlamak gerekir.³³²

Ülken’in ahlak yelpazesinde üçüncü mertebe, *yurtsever mertebesidir*. Yurtseverin gözünde âlemin mihveri kendisidir. Vatan onun kahramanlığı için bir sahnedir. Ve onun kahramanlığı benlik davası için bir vesiledir. O, hiçbir şeyin hükmü altında değildir. Kimseye boyun eğmediği ve gururundan başka hiçbir kudrete bağlanmadığı için iyidir. Onu erdemli yapan ancak *gurur ahlakıdır*. Hiçbir kuvvet ve kanun ona dizgin vuramaz. O yalnız kendi gücüne bağlıdır. Yalnız kendi iradesine ve kendi heveslerine değer verir. Özgürlüğü onun için ister. Kahramanlığın, bu yüzden anlamı vardır. Vatan ve savaş bu yüzden onda yer almıştır. O hiçbir kuvvete bağlanmadığı için iyidir. Yalnız kendisine olan güvenini göstermek, düşkünlüğe ve köleliğe kafa tutmak için iyi davranır.³³³ Onun derdi kanunlara uyup iyi bir vatandaş olmak, makam mevki sahibi olmak ya da geleceğini teminat altına almak değildir. O sadece halk tarafından takdir edilmeyi, adının yücelmesini ister. Bunun yolunun meşru ya da gayri meşru olmasının onun için onun için bir önemi yoktur.

Yurtsever sırf başını yere eğmemek, gururunu çiğnetmemek için nefsinin fedasını etmeye hazırdır. Kitlelerin takdirini kazanabilmek onun için her şeyin üstündedir.

³³⁰ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 171

³³¹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 157

³³² Ülken, Aşk Ahlakı, s. 146

³³³ Ülken, Age. , s. 146

Görüldüğü gibi Ülken üçüncü mertebeye mağrur insanı koymuştur. Bu kişi sırf “ne büyüktü!” denilmek için her türlü feragate katlanır. Vatansever bir mertebedir ki vatandaşın içinden yükselecek, gurur ve takdir ahlakına dayanacaktır.³³⁴

Bu merhalede insan, ihtiras halindedir. Artık iç ve zengin hayatı toprağa gömülü lüzumsuz bir hazine olmaktan çıkmış, yeniden doğaya, çevreye ve eşyaya çevrilmeye başlamıştır. Artık insan bu devrede hem direnişin doğurduğu özel ve sırf kendine vergi olan vasıflara mensuptur, hem de ihtirasın verdiği şiddetli ve düzenli bir ilgi ile kendini çevresine ve eşyaya bağlamada başarı kazanmıştır. Böylece o hiçbir pratik sonuç doğurmaksızın boşlukta dönen bir çark gibi israf edilmiş bir çabalar silsilesi olmaktan çıkmış, fakat bütün birikmiş kudretini belirli bir hedefe, şuurlu ve düzenli bir eğilimler sistemine çevirmek üzere en feyizli, en verimli bir güç haline gelmiştir. İnsanın eşya ve fikirler üzerindeki hâkimiyeti yine bu suretle gerçekleştiği içindir ki, hakiki kişilik ancak bu adımda kurulmuş ve onun mahsulü olan uygarlık da ancak bu adımda meydana çıkmıştır.³³⁵

Aslında onca gururuyla her şeyi kendi için yapan ve tamamen bağımsız gibi görülen yurtsever aslında herkesten fazla kitlelere esirdir. Kitleleri arzularına ram ettiğini zanneder, fakat o herkesten fazla kitlelere ram olmuştur. O, topluma hükmetmek ister fakat sonuçta farkında olmadan hükmolunacaktır.³³⁶

O, alçakça yaşamaya ve zalimler elinde kahredilmeye katlanamadığı için erdemli olan, isyan edendir. Halkın beğenmesini beklediği ve alkışa muhtaç olduğu için halk ile birlikte olan ve adaleti korumak isteyendir.³³⁷

Gurur ahlakı yurtsevere düzen verir, şahlanan tutkularına dizgin vurur. Mertlik ve cesaret gururu, benlik gururu ve asalet gururu onu erdeme, cürete, kendini fedaya sevk edecektir. Tutkusu uyanan ve bununla beraber ruhu kemale gelmemiş olanlar, dışından halkın alkışı, içinden gurur ahlakı sökülüp atılınca, vahşi bir kurt sürüsü haline gelecektir.³³⁸ Yalnız koktuğu ve ümit ettiği için iyi olanlar; alkış ve takdir beklediği için fazilet yapanlar üzerlerinden baskı kalkıp ümit ettikleri çıkmayınca ve

³³⁴ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 170

³³⁵ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 157

³³⁶ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 146

³³⁷ Ülken, Age. , s. 172

³³⁸ Ülken, Age. , s. 146

bekledikleri alkışı bulmayınca artık neden faziletli ve iyi olsunlar ki?³³⁹ Dolayısıyla Ülken'e göre vatansever sadece gururunun okşanması, isminin yüceltilmesi için iyilik yapan kişidir. Bu kişiler, şayet yaptıkları iyiliklerin karşısında, bekledikleri takdiri bulamazlarsa derhal kötüleşebilirler. Hâlbuki böyle bir tutum, kâmil ahlaka ulaşmış kişilere yaraşmaz.

Yurtsever, gurur ahlakıyla, kendi hakikati içinde daima iyi kalacaktır. Çünkü o, şayet onu tutan gurur ahlakı olmasaydı, eksik kalan hırsları ve noksan ruhuyla, bir tabiat galatı gibi kendinden ürkecek ve bir ejder olacaktı. O, bir cahil gibidir ki, ancak gururu okşanarak etki altına girer ve telkine çok elverişli olduğu için, telkin yolu ile çok çabuk fethedilirler.³⁴⁰

Dördüncü ve son merteye; *insani yurtsever mertebesidir*. Tutkuyu aşarak aşka ulaşan, varlığın oluşuna katılan ve kemal için yola çıkan herkes bu mertebeye ermiştir. Bu mertebedeki kişilerin ahlakı *aşk ahlakıdır*. Benlik davasından vazgeçen, kendini aradan silerek ruhun kaderi ile âlemin kaderini birlik ve bütünlük içinde gören her insan bu mertebeye ulaşmıştır. Vatani insanlık için ilk konak, toplumu ruha ve ahlaka ulaşmak için ilk adım yapan her yolcu insani yurtseverdir.³⁴¹ İnsani vatanseverlik kişiliğin bir sonucudur.³⁴²

İhtiras devresinde tam hakiki kişilik için manevi bir disiplinin kaidelerine bağlanmak aynı zamanda hem duygu, hem zihin mahiyetinde olan faal ve yaratıcı Aşk Ahlakı'nın eseridir. İşte hakiki ve normal kişilik azınlık halinde kitlelerini idare etmekten çıkarak bütün bir toplum teşkil edecek kadar çoğunluk kazandıkları ideal toplum şeklini Ülken, “İnsani Vatanseverlik” olarak adlandırmaktadır.³⁴³

İnsani yurtseverin gözgünde âlemin mihrakı, insandır. Çünkü insan birliğin aynasıdır. O, parça değil, bütündür. Uğrak değil, dilektir. İnsani yurtsever, bütün mertebelerden birer birer geçerek aşk ahlakına ulaşmıştır. Erdemi, gurur için kahramanlıkta değil, insanlık için nefsinin fedada bulmuştur. Âlemin birlik içindeki çoklukta, gerçekliğin mertebelerinde olduğunu anlamıştır. Eşyaya kendi hakikati içinde bakmış taştan fazlasını asla taştan istememiş, herkese kendi diliyle

³³⁹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s.169

³⁴⁰ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 147

³⁴¹ Ülken, Age. , s. 147

³⁴² Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 82

³⁴³ Ülken, Age. , s. 158

söylemiştir. Halka baba gibi sevginin ve acımanın şiddetiyle vaaz etmiş; vatandaşa umut ve cesaret vererek heyecanlı hitap etmiş; yurtsevere cüretini takdir ederek, asla kaybolmayacak şeyler için nefsini fedayı telkin etmiştir.³⁴⁴

Ülken'e göre asıl büyük insan, sözleriyle ve eylemleriyle büyük olan kimsedir. Hayatı boydan boya fikir cidaliyle geçmiş; davası uğruna huzurunu ve başını vermekten çekinmemiştir. Büyük insan ona derler ki, bir davayı körü körüne “günün kahramanı” gibi değil; duyulmuş, düşünülmüş bir fikir gibi görsün; davasını kitap sayfalarında bırakmayıp kendi hayatına, bütün insanların hayatına indirsin.³⁴⁵

Ülken aşk ahlakına ulaşmış olan insanları “*hakiki adam*” olarak adlandırmaktadır. Hakiki adam çevresine göre özerk, bununla birlikte çevresine bağlı olan kimsedir. Çünkü çevresiyle onun arasında “yönetilenlik” veya “yönetenlik” ilişkisi olmayıp, ancak yine başka hakiki adamlardan ibaret olan çevre ile onun ilişkisi, özerkliğini daha çok geliştirmekten başka bir rolü olmayan “karşılıklı etkiler” ilişkisidir. Bundan dolayı denebilir ki, çevre ile onun arasında; “karşılıklı bağıllık” vardır. Nitekim ne çevrenin ona, ne onun çevresine bağımlı olmamasını sağlayan bu vasıf yüzünden bu bin bir bağlantıya rağmen o yine bağımsız ve özerk olarak görünür. Hatta bu bağlantılar ne kadar karmaşık bir hal almışsa, kişilikler de o kadar fazla belirmiş ve hakiki adam daha canlı olarak meydana çıkmıştır.³⁴⁶

Hakiki adam kendine vergi olan hayatını yaşayan kimsedir. Yani o, önce başkalarına benzemez; ikincisi daima kendi kendine benzer. Birinci vasıf ile hayatın orijinalliğini temin eder. İkinci vasfı ile bu orijinalliğin her an değişen, renkten renge giren ve belirsiz bir garabetler toplamı olmasına engel olur. Böylece hakiki adam başkalarına benzemez, bununla birlikte her zaman kendi mahiyetine uygun olmasını sağlayan bir hâkim vasma maliktir; bu sayede adeta Bergson'un değişiyile “sürekli ve değişen bir çokluk” halindeki bilincine bel kemiği vermiştir. Bundan dolayı böyle kişileri Ülken, bağımsız ve özerk kişilik olarak nitelemektedir.³⁴⁷

İnsani yurtsever, sevgisini insanlığa vakfedendir. Acıyışını, umudunu, affını bütün insanlara dağıtandır. Noksanı hoş gören, kötülüğü affedendir. Halkı halk olduğu için, yurtseveri cüret ve kahramanlığı için sevendir. Kitlelerin ruhuna

³⁴⁴ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 147

³⁴⁵ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 217

³⁴⁶ Ülken, Age. , s. 160

³⁴⁷ Ülken, Age. , s. 160

gerçekten hâkim olarak, eşyanın düzenini ve insanların mertebelerini bozmadan onları bütünlüğe doğru götürür.³⁴⁸

Hakiki adam, hayatını evrensel ve insani bir kaide içinde kurar. Yani o, önce toplumun biteviye değişmekte olan hayatına göre intibaksızdır; ikincisi toplumun belirli bir devre için sabit ve belirli olan ideal düzenine intibak eder. Bu suretle intibaksızlık, onun şekilsiz ve her an değişmeye elverişli olan sosyal hayata göre bağımsızlığını temin eder. Modaların, günlük eğilimlerin, sosyal ilcaların daima dışında ve üstünde kalmasına; onlar tarafından sevk ve tahrik edilmemesine yarar. Öte yandan o, toplumun ideal düzenine, yani içinde yaşadığı veya henüz gerçekleşmemiş daha geniş bir toplumun “değer”lerine intibak etmiştir.³⁴⁹

İnsani vatansever asla halkın takdirine muhtaç olduğu için değil, fakat hak için ve insani birliğin gerçekleşmesi için halka hizmet eder. Kusurunu halkın huzurunda açığa vurmaktan ve yol ne kadar büyük olursa olsun, hatasından geri dönmekten asla çekinmez. Cumhura hoş görünmeye muhtaç olmadığı için parlak sözler, boş ve imkânsız vaatlerle kitleyi avutmaktan tamamen uzaktır.³⁵⁰

İnsani vatansever bütün korkularını, umutlarını vehim ve çıkarlarını, en meşru huzur ve refahını, dinlenmesini ve keyfini, şöhret ve övünme zevkini cumhur için, cumhura bilinç, ilerleme ve özgürlük vermek için terk eden insandır. Onun amacı vatan değil, insanlıktır.³⁵¹

Bu bölümümüzde Ülken’in aşk ahlakına ulaşma yolunda kat edilmesi gereken mertebeler görüşünü izah ettik. Elbette toplumda bulunan bireyler ahlaki bakımdan bu dört basamaktan birinde bulunmaktadır. Fakat bu durum ahlaki bir toplum yapısının oluşmasında nasıl etki gösterebilir? Bu derecelendirmeleri yapacak olan kimdir? Toplumu bu şekilde sınıflandırıp, onun üstünde tahakküm kurmak mümkün müdür? Kaldı ki ahlaki açıdan tamamen duyarsız insanlar yok mudur? Hiçbir otoriteden korkmayan, gurur ya da alkışla dize gelmeyen, ahlaki değerleri buharlaşmış insan tipi hangi kategoriye dâhil olabilir? Bizce, daha önce de belirttiğimiz gibi, evet toplum çeşitli mertebelere dâhil olan insanlardan

³⁴⁸ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 148

³⁴⁹ Ülken, İnsani Vatanseverlik, s. 160- 161

³⁵⁰ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 172

³⁵¹ Ülken, Age. , s. 172

oluşmaktadır. Fakat bu durum bize, toplumda ahlaki bir düzen oluşturabilme imkânını vermemektedir.

lken, yukarıda belirttiğimiz gibi insanların aşk ahlakına erebilmesi için, çeşitli basamaklardan geçerek kademe kademe yükselmeleri gerektiğini, böylece kâmil bir insan olacaklarını savunmaktadır; ancak acaba bu görüşü savunurken gzettii amaç nedir? Aşk ahlakının, sağlayacağını umduğu bireysel ve toplumsal kazanımlar nelerdir? Bir sonraki bölümümüzde bu soruları cevaplamaya çalışacağız.

5. 3. - AŞK AHLAKININ AMACI

Ülken, bireyin ve toplumun selametini aşk ahlakında görmüş, ancak bu şekilde, insanların maddi manevi hiçbir menfaat gözetmeksizin hareket edebileceklerini, böylece hiçbir zaman ve mekânda değişmeyen mükemmel bir ahlaka sahip olabileceklerini savunmuştur. Ülken'in, gücünü kendinden alan, kaynağı bitimsiz bir tutku olan bu ahlak sistemini savunabilmesi için, elbette aşk ahlakının diğer ahlak görüşlerinden farkını belirtmesi lazımdır. Şimdi Ülken'e göre, aşk ahlakının amacını, bu ahlakın hangi faydaları bünyesinde barındırdığını açıklamaya çalışacağız.

Ülken'in savunduğu insani vatanseverlik toplumu, ahlaki mertebeler toplumdur. Ahlaki mertebeler, insanların olgudan ideale, vatanın köklerinden insaniyetin zirvesine doğru ilerleyişinin sınıflandırılması demektir. İnsani vatansever aşk ahlakındadır. Öyleyse insani vatansever toplumunda ideal, aşk ahlakıdır: hakiki hürriyet yalnız aşk ahlakında gerçekleşir. Yalnız olgu inancına dayanan bir toplumda insanlar servetine, asaletine, ilmine göre mertebelere ayrılmıştır. Yalnız ideal inancına dayanan hayalci bir toplumda insanlar eşit ve hür farz edilmiş ve hiçbir mertebeye ayrılmamıştır. Olgu inancından gaflet eden ideal inançları ise ancak eksik hakikattir ve bu bakımdan eşit olmayanın eşit farz edilmesi, hürriyeti olmayanın hür zannedilmesi yanlışına düşülmüştür. Olgu inançları kaderci, ideal inançları hayalci ve demagogdurlar. İnsani vatancılık üzerine kurulmuş bir hareket kadercilikten ve demagojiden mutlak olarak kaçınır. Ve insani ilerlemeye imkân kazanmak için kadercilerin uçurumlu sınıfları arasında ahlakın geçilebilen mertebelerini çıkarır.³⁵²

Dolayısıyla Ülken'e göre aşk ahlakı, öncelikle insanları pasif kaderci anlayıştan kurtaracak, ataletten uzak tutacaktır. Kişi, rüzgârın önündeki yaprak olmadığının, aklının ve iradesinin kendisi ve toplum hayatındaki önemli rolünün bilincinde olacaktır. Daha sonra aşk ahlakı insanı; afakî hayallerden, boş kuruntularla vakit geçirerek günü kaçırmaktan azade kılacaktır. Zira Ülken'e göre aşk ahlakı ayakları yere basan, insan ruhuna ve toplum gerçeklerine yabancı olmayan bir öğretilerdir. Böylece aşk ahlakına eren kişinin gözleri hep bir sonraki menzildedir; ama o aynı zamanda önündeki çukuru da fark edebilecek dikkate sahiptir.

³⁵² Ülken, İnsani Vatanseverlik, s.66- 67

Ülken'in tüm bu mertebelerle hedeflediği düzen, yararlılıklar ve ödevler düzenidir. Yararlılık, yarışma sonunda başarısını ispat edenin kazandığı bir rütbedir. Ancak Ülken'e göre, mutlak özgürlüğün olduğu yerde yarışmaya para, güç ve talih karıştığı için eşitsizliği arttırır; kazanana imtiyazlar ve "haklar" verir. Fakat yararlılık vermez. Kurnaz, becerikli, mal, mülk sahibi olmak "yararlı" olmak demek değildir. O, miras değildir, babadan geçmez. Savaşlarla kazanılır. Yararlılıkta aşılın her derece ödevlerde üstün bir yükü bekler. Biri ideal yarışmasından gelen onurlu kazanç, öteki bu kazancın yüklediği sosyal hizmettir. En ağır hizmet en büyük yararlılığa karşılıktır.³⁵³ Yani Ülken yararlılık-ödev ayrımını belirtmekte, kazanılan yararlılıklar arttıkça ödevlerin de ağırlaştığı belirtmektedir. Böylece Ülken, kişinin topluma sağladığı yararlar arttıkça, ona yüklenecek ödevinde ağırlaşacağını belirtmektedir.

Ülken'in yararlılık-ödev düzeniyle ulaşmak istediği amaç, haksız rekabeti önlemek ve işi ehline teslim edebilmektir. Ona göre savaşta veya barışta –fikir, sanat, teknik, ahlak gibi alanlarda- kahramanlık gösteren, yararlılık sağlayan kimselere verilmesi gereken nişanlar, rütbelere vardır. Bu rütbelere babadan oğla geçen, soydan gelen imtiyazlar haline getirilmemelidir. Çünkü Ülken'e göre bu rütbelere kişi ancak kendi alın teriyle kazanabilir. Bunlar, alan kişiye onur kazandırır. Yüksek sosyal hizmetler de bu kişilere ödev olarak verilmelidir.³⁵⁴ Böylece Ülken, toplumların aşk ahlakına ulaşmış kimseler tarafından yönetilmesi gerektiği savunmuş olmaktadır. Bu şekilde yönetimler kişisel çıkar ilişkilerine alet edilemeyecek, övülmeyi hak etmeyen sahtekârlar toplumun gözünde yücelemeceklerdir.

Ülken'e göre bu düzenin sağlanabilmesi için adaletin işlerlik kazanması gerektir. Adalet ise ancak ve ancak aşk ahlakına ulaşmış, mertebelerin önemini idrak eden kişiler tarafından gerçekleştirilebilir. Mertebeler, eşyanın hakikatini derin bir tahlille kavranabilir. Mertebeleri keşfetmek, ilerlemeye inanmak; bir mertebeden ötekine her an geçilebileceğini kabul etmek demektir. Eşyanın hakikatini bilerek siyaseti ahlak üzerine ve ahlakı ruhun kudreti üzerine dayandırmak, kadercilerin kara

³⁵³ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 156

³⁵⁴ Ülken, Age. , s. 156

fikrinden, hayal kurucuların zavallı iyimserliğinden kurtularak insanlık için en emin yoldan işe girişmek demektir.³⁵⁵

Ülken'in bu tahlilini biz yeterince sağlıklı bulmamaktayız. Kişinin ruhi gelişim seyri içinde bir mertebeden diğerine geçtiği kabul edilebilir. Fakat kişi kendindeki bu değişmeyi ancak bir sonraki mertebeye geçtiğinde fark edebilir. Bizce ruhi gelişim bir koşu yarışı değildir ki kişi bir sonraki aşamadan haberdar olsun ve hedefi ona ulaşmak olsun. Bu mertebelerden ancak aşk ahlakına ulaşmış olan birey haberdar olur. Örneğin korku ahlakındaki bir insan asla bu mertebede olduğunu kabul etmeyecektir. Şu halde o kişi üzerinde etkili olabilmek için zor kullanmak gerekecektir ki biz bu görüşe katılmamaktayız.

Ülken, mertebeleri bireysel çabalarla aşılabilecek bir yol olarak göstermektedir. Böylece o, toplumsal sınıflar arasında yalıtımın olmadığını savunmuştur. Her insan dört mertebeden birinde bulunmaktadır ancak bu, kişinin bir üst basamağa çıkamayacağı anlamına gelmemektedir. Böylece o, aşk ahlakı sayesinde görülmez bir kast sisteminin olduğu, sınıfların birbirine dış bilemediği bir toplum yerine; herkesin kendi konumunun farkında olduğu, mertebesine göre ödevler aldığı, ancak ruhunu eğiterek bir üst kulvara geçmesinin mümkün olduğu bir toplum yapısı önermektedir.

Ülken, eşyanın tahlilinin bizi dört hakikatle karşılaştıracağını söylemektedir. Bu hakikatlerden ilki *hayvani hakikattir*; pençenin kuvveti, içgüdünün kuvveti, hile ve zorbalığın kuvveti bu hakikatin görünüşleridir. İkincisi *sosyal hakikattir*: kitlenin kuvveti, çoğunluğun kuvveti, kamu fikrinin ve düşüncesinin heyecan dalgalarının kuvveti bizi sürükleyen, irademize hükmeden hakikatin yeni bir görüntüsüdür. Doğru veya yanlış yoktur, fakat kitlenin kabul ve reddettiği vardır. Kamu fikrinin kör kuvveti elinde irademiz oyuncaktır. Üçüncü hakikat olan *ruh kudreti* ise, hayvani kuvvet gibi, kitlelerin kuvveti gibi yeni bir hakikat ve âlemin yeni bir safhasıdır. İnsani ruhun gelişmeleri ise eşyanın tabiatında son sözdür;³⁵⁶ Ülken'e göre medeniyetler de ruhun en büyük ürünüdür.

Bizce Ülken, bu üç hakikatinin farkında olunması halinde, kişinin kendi hareketlerinin kaynağının farkına varacağını söylemektedir. Kişi, aşk ahlakı yolunda ilerledikçe, ruhunun kudretini kendi eline alacaktır. Böylece kendiyle çelişmekten,

³⁵⁵ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 165

³⁵⁶ Ülken, Age. , s. 166

“ne derler” düşüncesinden kurtularak özgürlüğünün idrakine varacak; ancak bu özgürlük, onu sorumsuzluk ve duyarsızlığa itmeyecek, bilakis kudretinin gereğini yapmaya zorlayacaktır ki bu fikre biz de katılmaktayız.

Ülken’ nin söylediği bu hakikatlerin farkında olmak kişinin ahlaki olgunluğa erip, ruh sağlığına ulaşması demektir. Ancak bu hakikatlerin farkına varamayıp, aşk ahlakına erişilememesi durumunda, ruh ne gibi yaralar almaktadır? Böyle bir durumda kişilikte oluşan hastalıklar nelerdir? Bu sorulara bir sonraki bölümümüzde cevap vermeye çalışacağız.

5. 4. - AHLAK EKSİKLİĞİNDEN DOĞAN HASTALIKLAR

Ülken'e göre bugünün toplumu buhran içindedir. Sınıf baskıları binlerce yıldan beri vardı; büyük sitelerden zamanımıza kadar toplumun bünyesinde en çok hâkim olmuştu. İnsani dinler sınıf baskısını kaldırmak için atılmış ruhun ilk ve tamamlanmamış hamlesidir. Demokrasi çığırını onu tamamlamak istedi. Fakat çok yazık! Bir adım bile atmadı. Çünkü demokrasi çığırını en uzak ideale bir anda erişebileceğini, bir mucize ile insanları özgürlük ve eşitliğe ulaştırdığını farz etti. Oysa yine her şey eski yerindeydi. Ne melek biraz hileyi öğrenmiş, ne de şeytanın bir parça kalbi yumuşamıştı. Ve insanlar yeni baştan iki sınıfa ayrıldı: aldananlar ve aldatanlar. Böylece Ülken'e göre bilim ticarete, sanat propaganda aletine, siyaset ikbal ve şöhret hırsına dönüştü. Bugünün toplumu eski düzeni yıktı, ama yerine hiçbir düzen getiremedi. Halka bilinç vermek düsturunu ortaya attı; ama halkı insanlığa doğru yükselterek özgürlüğe doğru götürecektir yerde, özgürlüğü halkın ayağına atarak "harc- ı âlem" etti.³⁵⁷

Maddecî, bu buhranı kitlenin birey elinde ezilmesinde bulmaktadır. Ruhçu ise, bireyin kitle elinde kahroluşunda görmektedir. Peki, ayrı ayrı birer hakikat payı olan bu iki zıt fikir nasıl uzlaşabilir? Bütün yanılma her ikisinin de ayrı birer cepheden bakmasındadır. Hayatla toplumun çarpışması ruhu doğurur. Fakat ruhun ilerlemesi buna karşın topluma ve hayata yeni şekiller ve yönelişler verir. Birlik ruhun olgunlaşması ile tamam olur. Buhran mücadelenin ve darbenin şiddetinde değil, bunun duyulmasındadır. Fırtına ne kadar büyük olsa, bilinç olmadıktan sonra korku yoktur. Buhran kitlenin birey elinde ezilmesinde değil, ruhun olgunlaşmış, terakki etmiş olmasında, bu boğuşmanın ıstırabını duymasında, ondan kurtulmak için çırpınmasındadır. Ne birey kitlenin ne kitle bireyin elinde ezilmiştir. Fakat gittikçe daha çok gelişmekte olan ruhun kudreti her türlü baskıya, zorbalığa ve zulme karşı isyan etmektedir.³⁵⁸

Ülken'e göre, bu buhran bir gün sona erecek ve bugünün toplumu yerini bir başkasına bırakacaktır. Ancak bu değişim ne evrim ne de devrimle olacaktır. Eşyanın değişmesi belirli olmayan, zorunsuz olan arızaların eseridir. Hayatla toplumun

³⁵⁷ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 179- 180

³⁵⁸ Ülken, Age. , s. 183

çarpışmasından bilincin çıkması, bilincin ilerlemesinden ruhun ve irade özgürlüğünün doğması bir ilerlemedir.³⁵⁹ İnsanlığın ilerlemesi, yaratıcı ruhun aydınlığa çıkarak eşyaya hak ettiği düzeni vermesiyle gerçekleşecektir.³⁶⁰ İnsanlığın kurtuluşu iç özgürlüğü ileldir. Ve iç özgürlüğü tutku ile aşk ileldir. Gerçek özgürlüğe kavuşmak için öncelikle ruhun esaretini itiraf etmek, hastalıklarının bilincinde olmak gerekir.

Ülken, ruhun iki türlü hastalığı olduğunu söylemektedir: biri kendi içine kapanmıştır; zararı önce kendine, sonra bulaşarak başkalarındadır. Öteki salgın halini almıştır. Biri ruhun gündün güne intiharıdır; öteki saldırışı ve halkı ezmekle iftiharıdır. Ruhun yıkılışından doğan hastalıklar; tembellik, sabırsızlık, ilgisizlik ve korkaklıktır. Ruhun saldırışından doğan ahlaki belalar; dedikodu, yalan, kin ve zorbalıktır.³⁶¹ Ruhun bu hastalıkları toplumda da çeşitli hastalıklara sebep olur:

Tembellikten doğan sosyal belalar; dilenmek, fuhuş, kumar, piyango ve faizciliktir. Yalanın doğurduğu sosyal belalar; imansız bilim, haksızlığı hak diye göstermek, rüşvettir. Zulümden doğan sosyal belalar ise, iltimas, sınıf tahakkümü, bilim adına zorbalık, hoşgörü yoksunluğudur.³⁶²

Düşünürümüze göre tüm bu hastalıkların temel sebebi ahlaki zaaflardır. Kişinin ahlaki açıdan yetersiz oluşu, kişiyi kötü alışkanlıklara sürüklemekte ve bu alışkanlıklar, cemiyetin de hafızasına kazınarak toplumsal huylara dönüşmektedir.

Birinci bölümümüzde Ülken'in genel olarak ahlak anlayışını ve özelde aşk ahlakı teorisini açıklamaya çalıştık. Ülken, acaba niçin böyle bir ahlak anlayışı sunmuştur? Diğer ahlak teorilerinde ne gibi eksikliler görmüştür ki yeni bir ahlak anlayışı kurma yolunu seçmiştir? İkinci bölümümüzde Ülken'in diğer ahlak teorilerine yönelttiği tenkitleri sunacağız.

³⁵⁹ Ülken, Aşk Ahlakı, s. 185

³⁶⁰ Ülken, Age. , s. 187

³⁶¹ Ülken, Age. , s. 197

³⁶² Ülken, Age. , s. 215- 241

İKİNCİ BÖLÜM

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN BAZI AHLAK TEORİLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER

Ülken'i, aşk ahlakını sunmaya ve savunmaya iten sebep, hiç şüphesiz, yeterli ve uygulanabilir bir ahlak teorisinin olmadığı inancından kaynaklanmaktaydı. Ancak Ülken acaba diğer ahlak sistemlerini niçin eleştirmektedir? Hangi açıdan onları yetersiz bulmaktadır? Şimdi bu sorulara kısaca cevap vermeye, Ülken'in ahlak teorilerinden bazılarına yönelttiği tenkitleri sunmaya çalışacağız.

1- METAFİZİK- MİSTİK AHLAKLARI TENKİDİ:

Ülken'in metafizik ahlaklardan kastı; Yunan ahlakı, Hristiyan-İslam ahlâk ve uzlaştırmacı yaklaşım süren ahlaklardır. Yunan ahlakı, metafizik ahlakın ilk örneğidir. Yunan ahlakının genel özelliklerini Ülken şöyle sıralamaktadır:

a-Yunan ahlakında tabiatüstü ve mistik prensip hüküm sürmez. Bu ahlakların ortak gayesi insanın saadetidir ve saadet bu dünyada gerçekleşir.³⁶³

b- Yunan ahlakı rasyonel ahlaktır. Ona göre ahlaki hareketlerimizin ölçüsü akıldır.³⁶⁴

c- Yunan ahlakının gayesi “saadet” (Eudomonía) tir. Kant'ın deyimiyle bu ahlak, faydalıyı, kutsalı, hukukîyi ahlakiden ayıracak mihengin üstünde durmamıştır ve bunun sonucu olarak Yunan ahlakı temelde gayeci bir ahlaktır.³⁶⁵

d- Bunun bir sonucu olarak Yunan ahlakı şartlı bir ahlaktır. Ödevler ve erdemlik belirli şartlarda kayıtlandırılmıştır ve ancak bu şartlar içerisinde düşünülebilir: onlar saadet için, cemiyet için, yüksek iyilik içindir. O, şartlı olarak rasyonel olduğu için yine değişmez kaideler araştırır ve evrensele ulaşmak ister.³⁶⁶

e- Yunan ahlaklarının çoğunda iyi ve güzel birbirinin yerini tutar. Başka bir deyimle bu ahlaklar bedii ahlaklardır. Orada “tabiatın ahengi” fikri hâkimdir ve onlara göre ahenksizlik, karışıklık ahlakın zıddıdır. Böyle bir görüşte “ahlaki güzellik” metafizik yetkinlik demektir ve yalnız onunla gerçekleşir.³⁶⁷

³⁶³ Ülken, Ahlak, s.33

³⁶⁴ Ülken, Age. , s. 33

³⁶⁵ Ülken, Age. , s.34

³⁶⁶ Ülken, Age. , s. 34

³⁶⁷ Ülken, Age. , s. 34

f- Yunan ahlakında ferdi sorumluluk ve tikel irade fikirleri yoktur.³⁶⁸

g- Yunan ahlakı, adalet ahlakıdır; bundan dolayı da objektif bir ahlakıtır. Adalet, ahenk ve içtimai saadet aynı anlamlara gelir. Adalet, akıl terazisi yardımıyla objektif olan içtimai saadete ulaşma yoludur.³⁶⁹

Ülken'e göre, Yunan siteleri içinde kast ayrılıklarının hüküm sürdüğü devirlerde bu ahlaklar aristokratiktiler. Kastlar birbirine sokulmaya başladığı bir devirde demokratik oldular. İskender ve Roma imparatorlukları zamanında evrensel olmak istidadını kazandı fakat başlıca karakterleri değişmedi.³⁷⁰

Hristiyan ve İslam ahlaklarının genel özellikleri ise Ülken'e göre şunlardır:

a- Hristiyanlık ahlakı tabiatüstü bir ahlakıtır, prensibi büsbütün mistiktir. Akıla değil, sıra dayanmaktadır. Hristiyanlığa göre ahlaki hareket aklın veya cemiyetin değil, ancak Tanrı' nın buyruğudur. Tabiat aslında kötüdür. İsteklerimiz tabiatan gelir; bunun için onları yenmek kökleri dünyaya ait olan her şeyi yok etmek, bu dünyada bile tabiatın ötesi için yaşamak Hristiyan ahlakının prensibidir. İslamiyet'te bu tutum nefisle savaş ve züht yalnız bir tasavvuf doktrini halinde meydana çıkmaktadır. Genel olarak İslamlık bu meselede daha hoşgörülü görünmektedir.³⁷¹

b- Hristiyanlık ahlakında gaye *ezeli hayat*'tır. Bu fikir kısmen Yahudilik'ten gelir. İslamiyet'e göre de insan fanidir ve bu gölge hayat, gerçek hayat olan ahiret için bir hazırlıktır.³⁷²

c- Hristiyan ahlakının aradığı erdemlik *kurban*'dır. Buradan, Hristiyan ve İslam dünyasının ahlakı tipleri olan *şehitler* doğar. Ancak Ülken bu noktada Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki farka dikkat çekmektedir. Hristiyanlık kuvvete dayanmadan esirler arasında yayılan bir din olduğu için aslında akıla, şeriata ve hukuki düzene hiç dokunmuyordu. İslam ise tersine olarak daha başlangıcında ordu ve devlet üzerine kurulduğu için şariat ve siyasi düzen halini almak zorundaydı. Bundan dolayı Hristiyan ahlakı Yunan ahlakının tam zıddı vasıfları gösterdiği halde, İslam ahlakı akılla imanı, tabiatla tabiatüstünü birleştiren bir ahlak olarak

³⁶⁸ Ülken, Ahlak, s. 35

³⁶⁹ Ülken, Age. , s. 35

³⁷⁰ Ülken, Age. , s. 36

³⁷¹ Ülken, Age. , s. 36- 37

³⁷² Ülken, Age. , s. 37

görülmektedir. Ancak İslam ahlakı tasavvuf şeklini aldığı zaman Hristiyanlığa daha yakın vasıflar kazanmıştır.³⁷³

d- Hristiyanlık ahlakının temeli “Tanrı’da insanlık sevgisi”dir. Yani bu görüşe göre insanların birbirlerini sevmeleri ancak Tanrı’yı sevmeleriyle mümkündür. İnsanların birbirlerine karşı olan sevgileri Tanrı’nın içindedir ve bu, Tanrı sevgisi vasıtasıyla gerçekleşen insani sevgi de *charite*³⁷⁴’dir. Bu dereceye ulaşıncı Tanrı’da ruhların ezeli birleşimi doğar. Bu düşünce çeşitli sonuçlar doğurmaktadır:

- Hristiyan ahlakı âlimlere ve filozoflara değil; cahillere, kalbi ve ruhu zayıf olanlara hitab eder.
- Hristiyan ahlakı muhakeme yürütmez, ispata çalışmaz; duyar, sever ve bunu aksiyon takip eder. Bunun için de akıl ahlakı değil, *vicdan ahlakıdır*.
- Hristiyan ahlakı hoşgörüsüz bir ahlakıdır. İmanda ahlaki bir temel bulunmadığı için o muhakeme yürütme hakkını reddeder.³⁷⁵

e- Hristiyanlığın temeli kötülük için kötülük ve *asli günah* fikridir. Hristiyan Tanrı sevgisinin karşısına asli ve mistik bir temel olarak Tanrı’ya karşı kını koyar. Hristiyanlığa göre insanlığı kurtarma işinde akıl ve bilim güçsüzdür. Bunun için *akıl-dışı* bir prensibe başvurulmalıdır. Bu prensip iki şekilde görülür: günah ve selamet. Her ikisinin de kökü sırdır. İnsan bilincinde bu zıt mistik prensiplerin çarpışması *vicdan hesaplaşmasını* doğurur.³⁷⁶ Bu vicdan hesaplaşması fikri modern çağın ahlak teorileri üzerinde etkili olmuştur.³⁷⁷

Metafizik ahlaklar, ahlaki kaidelere ait gerçekleri sırf varlığa ait olan apriori gerçeklerden çıkarmaya savaşılan ahlaklardır. Bu tip ahlakların en önemli vasfı ahlaki kesinliği metafizik kesinliğe indirmek istemeleridir. Başlıca iki tip metafizik ahlak grubu vardır denilebilir:

- Aşkın Ahlaklar: Platon, Aristo (M.Ö.384-322), Descartes (1596-1650)’ın ahlakları gibi.
- İçkin Ahlaklar: Hegel (1770-1831) ve Fichte (1762-1814) ahlakları gibi.

³⁷³ Ülken, Ahlak, s. 37

³⁷⁴ İyilikseverlik, merhamet

³⁷⁵ Ülken, Age. , s. 38

³⁷⁶ Ülken, Age. , s. 39

³⁷⁷ Ülken, Age. , s. 39

Descartes'a göre ahlakın çift temeli vardır: *hikmet ve aşk*. Ahlak sosyal olduğu için hikmete ulaşır. Fakat Tanrısal olduğu için aşka dayanır.³⁷⁸

Leibniz (1646-1716)'in metafizik ahlakı arzuların en yüksek ve en yetkin şekli olan “aşk”ı prensip olarak almaktadır. Sevmek başkasının saadetini istemektir ve bunu için her türlü başkacı, fedakâr ve ahlaki hareketin köküdür.³⁷⁹

Spinoza (1632-1677)'ya göre iyilik, tabiat sisteminin bir parçasıdır. Değerler mutlak olarak tasavvur edilemezler. Çünkü iyi ve kötü izafi alana girerler. Ezelilik, yani Tanrı'dan ibaret olan sonsuz cevherde iyilik ve kötülük yoktur. İyilik ve kötülük gibi her çeşit değer hükümleri yaratılmış tabiata yani izafi âleme aittir. Fakat ihtiraslar derece derece yükselerek sonsuz cevher olan Tanrı ihtirası ve aşkına ulaşır. İyiliğin en yüksek gerçekleşmesi odur. Vicdanın karalarının eşyanın ezeli özüne uygun olması da bundandır.³⁸⁰

Ahlakı metafizik boyutla temellendiren filozoflardan bazılarına değindikten sonra Ülken'in metafizik ahlaklara yönelttiği eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

Ülken'e göre, aşkın metafizik ahlaklar, genel olarak ahlaki hareketin köklerini sanki var olan evrensel düzen hakkındaki bilgiden çıkarmak istiyorlar. Hâlbuki ona göre, ahlaklı adamın birçok hareketleri böyle bir bilgiyi hesaba katmadan yapıldığı gibi, birçok adamın ahlaki hareketi de hiçbir nevi evrensel bilgiye bağlı değildir. Metafizik ahlâk halkın, büyük kitlenin metafizikçiden daha isabetli olan ahlaki hareketine ne diyecektir?³⁸¹

Ülken, metafizik ahlakların çoğu kere değişmez ve şahsi olmayan bir prensip aradıklarını söylemektedir. Metafizikçilere göre insanı tanımak için önce tabiatı tanımak gerekir. Fakat Ülken'e göre, bu davranış ahlaki kesinlikle metafizik veya fizik kesinlik arasındaki farkı ortadan kaldırdığı için ahlaki harekete açık bir kriter bulmayı imkansızlaştırmaktadır.³⁸²

Ülken, kökleri sırf zihni olan bir nevi sevincin olduğunu ve bu sevincin metafizikçi filozofların aradıkları ahlaka temel olabileceğini belirtmektedir. Fakat bunu metafizik bir teşebbüse bağlamak yapma bir teşebbüstür. Zira Ülken'e göre bu

³⁷⁸ Ülken, Ahlak, s. 40

³⁷⁹ Ülken, Age. , s.41

³⁸⁰ Ülken, Age. , s. 41

³⁸¹ Ülken, Age. , s.45

³⁸² Ülken, Age. , s. 44

sevinç, tıpkı Archimedes'in "Buldum!" diyerek çılgılık attığı zamanki gibi psikolojik kökenli bir sevinçtir.³⁸³

Ülken'e göre, Yunan filozofları tabii düzen fikriyle ahlaki düzen fikrini birbirine karıştırıyorlardı. Bu filozoflar göre, âlem ancak kendisinden ve kendi evrensel düzeninden haberi olan yüksek bir bilinçle gerçekleşmektedir. Ahlak, bu tanrısal bilincin insan bilinciyle birleşmesidir. Faraza bu tanrısal bilinci kabullenilse bile, onun neden dolayı asıl tabiat düzeniyle ifade edilmediği ve mutlaka insan bilinciyle ifade edildiği izah edilemez. Yani Ülken'e göre, biri ötekinin zorunlu sonucu değildir.³⁸⁴

Ahlakta amaç adalete ulaşmaktır. Hâlbuki tabiatla eşitsizlik vardır. Ülken, genel olarak yunan ahlakının, hele Aristoteles'in telkin ettiği ahlakın, adalet ahlakı olduğunu söylemektedir. Hâlbuki ona göre, Yunan cemiyetinde eşitsizlik temeldi ve bütün yunan ahlakçıları da kapalı veya açık bunu kabul ediyorlardı.³⁸⁵

Ülken'e göre, metafizik ahlak sistemlerinin doğurduğu buhranlardan biri de onların kendi sistemine sadık kalmak için realiteyi zorlamak ve bazı paradokslara ulaşmak zorunda kalmalarıdır. Mesela Kant (1724-1804)'a göre gerçek ahlaklılık her türlü saadetten vazgeçen kategorik bir ödev bilincinde gerçekleşir. Bununla beraber asıl saadete ancak saadetten yüz çevirerek, ondan vazgeçerek ulaşabiliriz.³⁸⁶

Ülken, tahlillerin, metafizik ahlaklar sahip olduklarını iddia ettikleri şu iki vasıftan mahrum olduklarını gösterdiğini savunmaktadır:

1. Ahlaki bilinç yahut vicdan, tam bir mantıki tutarlılığa sahiptir.
2. İnsanın yaradılışı kendi kendinin daima aynıdır.

Hâlbuki Ülken'e göre, önce vicdan muhtevasının tam bir mantıki tutarlılığı olmadığı, orada gelenek ile sürüp giden unsurların görenek veya bilgiden gelen unsurlar yanında çatışkanlığa rağmen yer bulabildiği, herhangi mantıki bir görüşe göre vicdanımızın mütecanis olmayan unsurlardan birleşip hatta mantıki bir tahlile vurulursa çelişken bir muhtevası olduğu görülmektedir.

İkincisi vicdan türlü zaman ve mekânlarda kendisinin aynı değildir. Ona göre, somut tarihi zaman içinde yaptığımız incelemeler bütün metafizik teorilerin bu

³⁸³ Ülken, Ahlak, s. 44

³⁸⁴ Ülken, Age. , s. 45

³⁸⁵ Ülken, Age. , s. 50

³⁸⁶ Ülken, Age. , s. 51

bakımdan yetersiz olduğunu göstermektedir. İlk çağ sitelerinin insan şahsiyetinden anladığı şeyle bizimkisi arasında o kadar fark vardır ki, onlarda insanlara davranış, kölelik ve hürlik telakkileriyle bizimkiler arasında o derece büyük ayrılık vardır ki, bunları ortak ve değişmez bir vicdan tabiatına indirmek imkânsız gibidir.³⁸⁷

Ülken'e göre ahlak sisteminin temelleriyle din sisteminin temelleri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Ahlakın temelleri:

- Ahlaki bilincin (vicdanın) kendi prensiplerine sadıqlığı,
- İradenin özekliğı,
- Kişisel yetkinlik, yani ahlaki fiili yapan süjeye değer verilmesi,
- İnsan cehdinin bu dünyada yetkinliğine inanma.

Dinin temelleri:

- Bu dünya karşısında umutsuz bir kötü görüşlük (dünyanın hor görülmesi),
- Bütün saadet ve yetkinliğı tabiatüstü başka âlemlere bağlamak,
- İnsan iradesini Tanrı iradesine bağlamak,
- Tanrısal prensipleri akıldışı olarak almak.³⁸⁸

Ülken yaptığı bu tahlil ile din ve ahlakın birbirinin tam zıddı önermelere dayandığını göstermek istemiştir.

Ülken'e göre dine dayanan ahlak, ruhun ölümsüzlüğü fikrinden güç almaktadır. Hatalarının cezasını çekecek bir ruh olmalıdır. Hatta Tanrı vasıttan ibarettir. Ahlaki varlık olarak insan ancak ruhun ölmeliğini sağladığı için Tanrı'ya inanır. Eğer bir an, ruhun ölmeliğı her türlü metafizik veya mistik dayanaktan ayrı olarak bulunabileceğı düşünülse, tanrı fikrine lüzum kalmaz. Ayrıca ölümsüz olan bu ruhun ferdi olması, bilincin devamlılığını sağlaması gerekir, yoksa tümel içinde kaybolan ferdi ruha mesuliyet yüklemek, ceza vermek imkânı kaybolur.³⁸⁹

Ancak Ülken'e göre ruhun ölümsüzlüğünü savunmak imkânsızdır. Bunun sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

³⁸⁷ Ülken, Ahlak, s. 52

³⁸⁸ Ülken, Age. , s. 55

³⁸⁹ Ülken, Age. , s. 55- 56

- 1- Çağdaş felsefe, ruhun ölmezliği fikriyle tezat halindedir. Tekâmül fikri, her şeyin değişmekte olduğunu göstermektedir. Ve Ülken'e göre bunun aksi ispatlanamamıştır.³⁹⁰
- 2- Ruh ölümsüzse bu hayata karışabilmelidir. Hâlbuki böyle bir durumun söz konusu olması bilim tarafından imkânsız görülmektedir. Şu halde ruha pasiflik addedilmiş olur ki bu, onun cevherine aykırıdır.
- 3- “Ben varım o halde olacağım” şeklindeki yanlış tümevarım, ruhun ölümsüzlüğü düşüncesine destek olmuştur. Oysaki bu tüme varım yaş ilerlese dahi insanda yok olmayan hırsların bir ifadesidir.³⁹¹ Ülken'e göre bu ancak bir temennidir.
- 4- Bütün ilkel dinlerden beri görülen ölümden sonraki hayat inancı, ampirik olarak yalanlanmaktadır.
- 5- Batıda panteizm ve İslam'da “vahdet-i vücut” un telkin ettiği anlamda Tanrı ve ruhun ölmezliği fikri bütün bilimsel gerçeklerle uzlaştırılabilir. Bu görüş, ruhun mutlak varlığın bir parçası olduğunu ve ölümden sonra tekrar geldiği yere döneceğini, mutlak varlığa karışacağını savunmaktadır. Ancak bu anlamda anlaşılan ruhun ölmezliği artık kendisinden dini ahlakın beklediği ahirete ait sorumluluk ve ahirete ait ceza fikrini kaldıracağı için ahlak alanında büsbütün rolünü kaybedecektir.³⁹²

Ülken'e göre Tanrı kavramı içinde pek çok zıtlığı barındırmaktadır. Ve eğer Tanrı'nın hikmetine akıl erdirilemez, o zıtları kendinde toplar, dilediği gibi var ve yok eder, iyiliği de kötülüğü de yapan odur diyecek olursak; böyle bir düşünce içerisinde ahlakın aradığı her nevi kötü ayırımına yarayan kıstas ve bunun getirdiği ahlak müeyyidesi, yükümlülük, sorumluluk imkânsız kalır. Bunun için kelam alanında bilinmezciğe gitmek, dinde her türlü ruh hürlüğü, ahlaki özerkliği kaldırarak insanları mutlak kudret önünde iradesiz olarak düşünmek, başka bir deyişle ahlakın gerçek alanı olan seçme hürlüğü ve ideal tercihi ortadan kaldırarak

³⁹⁰ Ülken, Ahlak, s. 59

³⁹¹ Ülken, Age. , s. 60

³⁹² Ülken, Age. , s. 62

mistik bir mutlak önünde mutlak boyun eğmeyi kabul etmek, bir din görüşü olarak mümkündür, fakat ahlakla uzlaştırılmaz.³⁹³

Tüm bu açıklamalardan sonra, bizce Ülken metafizik ve dine dayalı ahlakları reddetmekten ziyade, onların yetersiz kalabileceğini savunmaktadır. Onun bu ahlak sistemlerine yönelttiği eleştirilerden de anlaşıldığı üzere, Ülken'in asıl maksadı; ahlakın insanın kendisi dışında bir varlıktan destek almamasıdır. Zira Ülken, evrensel, her insan tarafından kabul edilebilir bir ahlak sistemi aramaktadır; ona göre bu evrensellik, her ortamda, her zamanda aynı zaafılara, aynı duygulara, aynı davranış biçimlerine sahip olan insan ruhundan neşet edebilir. Bizce de elbette ahlak kişinin ruhunda mevcut olmalıdır. Dışarıdan gelen baskılar, yasaklar veya dış bir mihrak tarafından çizilen sınır denetim kalktığı anda birey için hiçbir anlam ifade etmez. Kişi boşluklardan faydalanarak en kısa zamanda ahlak dairesi içinden çıkmak için çabalayacaktır. Ancak birey ahlaki kuralları bizzat kendi benliğinde hissettiği zaman, onlara karşı tam bir saygı ve itaat içinde olacaktır.

³⁹³ Ülken, Ahlak, s. 64- 65

2- FORMALİST AHLAK TEORİLERİNİ TENKİDİ:

Metafizik ahlaklarla natüralist ahlaklar arasında geçit görevini gören fakat gerçekten metafizik ahlaklardan daha mutlak ve daha transandantal olan ahlak teorilerine formalist ahlak sistemleri denmektedir.³⁹⁴ Gerçek anlamda formalist bir ahlak metafiziği kurmaya ilk teşebbüs eden kişi Kant'tır denilebilir. Kant'ın ahlakının hareket noktası *iyi niyettir*. O, tamamen kendiliğindendir ve her türlü ahlak hareketlerinin prensibidir. İyi niyette başarı gaye değildir. Saadet, para, sağlık, itidal, cesaret v.s.'den hiç biri iyi niyetsiz ahlakın temeli olamaz. İyi niyette temel, amaca ulaşma yetkinliği değildir. Yalnızca ve yalnızca istemektir. İyi niyetle yapılan hareketler ya a- ödevle uygun olarak yapılır ki burada temayüllerle ödev uyuşur ya da b- ödevle yapılır ki ahlaklılık yalnız bu ikincisindedir. Örneğin, insan hayatı sevdiği, faydalı bulduğu yahut hayat kendisini mesut ettiği için yaşar. Şu halde yaşamak ödevle uygun hareket etmektir. Fakat bedbaht olduğu, cesareti kırıldığı, ölümü isteyecek hale geldiği halde insanın hayatını koruması ödevle yani “öyle gerektiği için” yapılmıştır. İşte yalnız bu harekette Kant'a göre ahlaki değer vardır.³⁹⁵

Kant'a göre teorik olarak mutlak bir ödev biliyoruz. Bunun sonucunda pratik olarak “mutlak teorik bir güç” kabul ederiz. Öyleyse sırf benim gücümden kaynaklanan ferdi hürlüğüm vardır. Eğer ben hürsem, *Ben* aklın kategorilerinden ayrı bir mahiyet ve numendir. Ben bir numen olduğuna göre onun ancak olaylar cinsinden olmayan numenal bir yaptırımını olabilir. Bu arada Ben' in ölmez olduğu ve genel olarak ruhun ölmezliği sonucunu çıkarıyor. Eğer ruh ölmez ise onu ölmez kılan ve kendisinde ölmez olarak devam edeceği bir mutlak varlığa dayanması lazımdır ki; Kant buradan da Tanrı'nın varlığına geçiyor.³⁹⁶

Ülken'e göre bir nevi kısır döngü ile ahlaklılıktan çıkarılan Tanrı fikrini, tekrar ahlaklılığın temeli haline getirmek en büyük yanıltır.³⁹⁷

Kant'a göre hürlük kavramı irade özerkliğinin izahında anahtar rolünü görür. İrade, akıl sahiplerinin illetidir. Hürlük de bu illetin yabancı illetlerden ayrı olarak hareket edebilmesidir. Nitekim tabi zorunluluk akıldan mahrum varlıkların tabii illetler etkisiyle hareket etmeleri demektir.

³⁹⁴ Ülken, Ahlak, s. 66

³⁹⁵ Ülken, Age. , s. 68

³⁹⁶ Ülken, Age. , s. 72

³⁹⁷ Ülken, Age. , s. 73

Hürlük iradenin tabiat kanunlarına uymaması demekse de, her türlü kanun dışında olması demek de değildir. Tersine olarak özel mahiyette değişmez bazı kanunlar olması demektir. Böyle olmasaydı, hür bir irade boş kelimeden ibaret kalırdı. Tabii zorunluluk, fail illetlerin özerksizliğidir. İradi hürlük ise, kendi kanunlarına tabidir, onun tabi zorunluluk karşısında özerkliği bu demektir.

Ülken formalist ahlak anlayışını Kant'tan hareketle şu sebeplere dayanarak tenkit etmektedir:

Öncelikle Ülken'e göre, nedensellik kanunu aşan numenal bir nedensellik kanunu ne misalle açıklanabilir, ne tümevarım yahut tümdengelim ispat edilebilir. Ne bir deney olgusu olarak kurulabilir; hatta ne mümkün bir kanun gibi düşünülebilir. Kant ahlakı pratik felsefe olmak iddiasına rağmen aslında numene yol arayan spekülatif bir araştırma olarak kalıyor, gerçi orada ahlaki hareketin her türlü şarttan ayrı düşünülebilen en yüksek ideal şekli araştırılmakla, hiç değilse bir ahlak ideolojisinin geniş planlarının hazırlandığı görülüyor. Fakat bu ahlak ideolojisi realiteye karşı gösterdiği hafifseme ve her türlü gerçekten kaçınması yüzünden başarıyı kontrol imkânlarını kaybediyor.³⁹⁸

Ayrıca ödev fikrinin özü ve köklerinin araştırılması lazımdır. Ülken'e göre Kant bir inanç felsefesi yapmaya cesaret edemediği için şekli alanda kalmaya mahkûm olmuştur. O, dini ahlakların ontolojik muhtevassından (tanrı) yoksundur. Formel mantık gibi *sırf şekil* bu işi başarmaya yetmemektedir.

Ülken ödev fikrinin objektif realitesinin de tenkide tabi tutulması gerektiğini savunuyor. Eğer Kant'a göre ödev objektif olarak muteber değilse tümel bir kanun olamaz. Onca, mekanik ve sezgili nedenselliğin üzerinde çelişkenliğe düşmeyen şartsız ve bu sebepten hür bir makul nedensellik vardır. Mesele, bu imkândan realiteye nasıl geçildiğini görmektir. O bunun için: "gerçekte" bir vak'a ile bazı hareketleri böyle şartsız bir nedenin gerektirdiğini ispat etmelidir diyor. Fakat böyle bir hali Ülken'e göre deney verilerinde bulamayız. Çünkü hür olan illetin duyulur âlem dışında, akılla aranan âlemde aranması lazımdır. Hâlbuki duyulur varlıklar

³⁹⁸ Ülken, Ahlak, s. 77

dışında idrakimize girebilecek hiç bir şey yoktur. Bu yoldan bir geçit bulmak imkânsızdır.³⁹⁹

Görüldüğü gibi Ülken, sırf şekle dayalı, biçimsel bir ahlakın ayakta duramayacağını savunmakta, bu tür ahlak anlayışlarının gerçek hayatta uygulanamayacağını ifade etmektedir.

³⁹⁹ Ülken, Ahlak, s. 79

3- EPİSTEMOLOJİK AHLAK TEORİLERİNİ TENKİDİ:

Felsefede pratik hayatın, ahlaki hayatın ve ahlaki hareketin formülünü sırf bilgi teorisine ait bir tahlilden çıkarmak isteyen akıma epistemolojik ahlak teorileri denilmektedir.⁴⁰⁰ Ülken, bu ahlak teorisinin başta gelen ismi olarak Stuart Mill (1806-1873)'i göstermektedir. Mill, kendinden önceki deneycilerin modern hedonizm denilebilecek olan ahlak anlayışını geliştirmiştir. Onun hedonizmi nedenselliğe bağlanmaktadır. Gerçek bir haz ahlaki hayvanların saadetiyle insanların saadetini ayırır. Adi doyumlar insanları yalnız aşağı hedeflere götürür. Yüksek doyumlar ise zihni ve sosyal hedeflere götürür. Sosyal bir varlık olan ve kültür içinde yaşayan insan yüksek doyumlar sağlayan yüksek hazları arayacaktır. Her ne kadar insanların çoğu birincide kalırlarsa da, bunun sebebi:

- Birincilerin doyumunun daha kolay olması,
- Doyum aramayan süjelerin, maddi manevi güçsüzlüğü,
- İhtiyatların ve önceden görüşün eksikliği.

Mill'e göre saadet; taşkınlık, kendinden geçiş meydana getiren, kısa süreli olan hazlardan gelmez. Tersine olarak, sürekli ve ölçülü olanlardan gelir. İşte bu esaslara göre hareket eden insan; hazları katlara ayıracak; maddiden maneviye, ferdiden genele, zihni ve sosyale doğru yükselecektir.⁴⁰¹

Mill'e göre bilim, sanat, felsefe kültürü insanı manen yükseltir ve ahlakileştirir. Ona göre birçok ıstırapların sebebi olan fakirlik cemiyetin hikmeti ve ferdin sağduyusu ile kaldırılabilir. En giderilmez düşman olan ölüme bile, Mill'e göre, bilim gittikçe daha çok tedbir almaktadır. Ölüm kaldırılamasa bile zamanla korkunç ve ıstıraplı olmaktan çıkarılacaktır. Mill'e göre talihin kötülükleri, diğer hal ve şart bozuklukları ise genellikle önceden görmemekten ileri gelmektedir. Hâlbuki birikmiş deneylerle ve tümevarım yöntemiyle daima ileriye görmek mümkündür. İleriye görüş yakın saadetlere ve hazlara saplanmayarak uzak saadetleri şimdiden hazırlamak için tedbirler almaya bizleri sürükler.⁴⁰²

Mill'in bu öngörülleri tam bir sosyal hijyendir. Ona göre bu zafer ağır olacaktır. Başarıdan önce birçok nesiller mahvolacaktır. Fakat tümevarıma dayanan inceleme

⁴⁰⁰ Ülken, Ahlak, s. 83

⁴⁰¹ Ülken, Age. , s. 84- 85

⁴⁰² Ülken, Age. , s. 85

ve irade eksik olmazsa mutlaka gerçekleşecektir. Mill'e göre zaten insanların yirmide on dokuzu *fülen* mutsuz yaşamaktadır. Fakat insanlığın gayesi onları kurtarmaktır. Şu halde ahlaklılığın hedefi "kaçan kurtulsun!" değil, fakat "insanlığın ileriki saadeti" dir. Annenin fedakârlığında çocuğunun saadetini istemek gayesi vardır. Böylece duydukları manevi haz yine onları mutlu kılmaktadır. İnsanlığın saadet yekûnunu artırmak zevki, ferdi saadeti elde etmek zevkinden daha büyüktür. Hâsılı Mill, haz ve saadet kavramını ferdiden sosyale, özelden genele doğru genişleyen bir mertebe içerisinde görmektedir ve gerçek ferdi hazzın da ancak bu genişleme ile kaim olacağını düşünmektedir.⁴⁰³

Ülken, Mill'i çeşitli sebeplerle tenkit etmektedir. Öncelikle ona göre Mill, ahlakı bir sosyal sağlık koruma haline getirmektedir. Böyle bir ahlak ileride iyi bir cemiyetin kurulması için tedbirler alabilir. Fakat bizzat aksiyon içinde bulunan insanın hareketlerine ait tam bir ölçü veremez. Ayrıca Mill'in aradığı huzur ve refah kaideleri insana maddi ve manevi sağlığı verdiği gibi, onun sonucu olarak ahlaklılığı da veriyor. Hâlbuki bu durumda sağlığa sahip olanların daima ahlaklı olmaları, nitekim bu sağlıktan mahrum olanların da ahlaklı olmamaları gerekir.⁴⁰⁴ Hâlbuki böyle bir doğru orantıdan bahsetmek mümkün değildir.

Ülken'e göre, Stuart Mill kendisinin immoralist olmadığını savunsa da Mill'in ahlakı son tahlilde *aydınlar ahlakı*'dır. Bu aydınlar aynı zamanda refaha kavuşmuş olmalıdır; o halde aristokratik bir ahlaktır.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Ülken, Ahlak, s.86

⁴⁰⁴ Ülken, Age. , s. 89

⁴⁰⁵ Ülken, Age. , s. 90

4-BİLİMCİ AHLAK TEORİLERİNİ TENKİDİ

Ülken'in ahlakı bilim üzerine inşa etmeye çalışan görüşleri de şiddetle tenkit etmiştir. Bilim üzerine kurulan ahlak görüşlerini Ülken altı ana grupta toplamaktadır bunlar; fizik üzerine kurulan ahlak teşebbüsleri, biyoloji üzerine kurulan ahlak teşebbüsleri, ahlakın temelini içgüdülere dayandırmaya çalışan anarşist ahlak görüşü, psikoloji üzerine kurulan ahlak teşebbüsü, evrimci ahlak görüşü ve sosyolojik ahlak görüşleridir.

Ülken fizik üzerine kurulan ahlak teşebbüslerinin en önemli temsilcisi olarak Wilhelm Ostwald (1853-1932)'ı göstermektedir. Enerjetizm olarak isimlendirilen bu görüşe göre bütün gerçek âlem enerjidir. Madde ve ruh enerjinin özel şekilleridir. Enerjiler birbirlerine eşitlik prensibiyle bağlıdır.⁴⁰⁶ Oysaki Klasik mekanik âlemine göre hiçbir ceza görmeden en büyük fenalıklar yapılabilir. Çünkü her olgu aksedilebilir olunca onu yeniden eski haline getirmekle, her hareketin sonucu tamir edilebilir. Böylece her türlü takdir ve değerlendirme imkânsız olur. Zamandan ve kaybolmaktan şikâyetin de anlamı yoktur. Hayatta hiçbir trajik cihet kalmaz. Aksedilebilir bir âlemde pozitif bir değerle negatif değeri ve türlü değer derecelerini ayırmaya lüzum yoktur. Hâsılı böyle bir âlemde değer kavramı, teorik olarak imkânsızdır. Fakat böyle bir âlem soyut ve ideal olarak vardır. Hakikatte bizim âlemimizde enerjinin kaybolması kanunu hâkimdir. Bunun sonucu olarak da biz yapılan bir zararı asla tamir edemeyiz. Herkes hayatını yalnız bir defa yaşar; bu hayat yalnız tek cihetli ve aksedilemez bir yönde belirlidir. Bu yön evrende bulunan serbest enerjinin biteviye azalması halidir. *Geçmiş-gelecek* antitezi, bu suretle meydana çıkar. Bu aksedilemeyen istikamet insanı bütün faaliyetine en iyi sarf şekli aramaya götürür.⁴⁰⁷ Kaybolan enerji artık işe çevrilemediğinden hayat için değersizdir. Henüz şekil değiştirmeye elverişli olan serbest enerji bütün değerlerin kaynağıdır. Her hareketin değeri en az enerji sarf ederek en çok eser meydana getirmek suretiyle ölçülür. Bu kaide onca ahlakta olduğu kadar estetik, bilim ve teknikte de geçer. Fakat öyle görülüyor ki, asıl fikir teknikten alınmıştır. Ostwald, her kültür kurumunu ham enerjiyi faydalı şekillere çevirmeye memur bir nevi makine saydığı için, makineden

⁴⁰⁶ Ülken, Ahlak, s. 122

⁴⁰⁷ Ülken, Age. , s 123

alınmış olan bu *faydalı eser ve randıman* fikrini, bütün manevi alanlara yaymada mahzur görmüyor.⁴⁰⁸

Ülken'e göre manevi alanları böyle acele bir karşılaştırmayla makineye benzetmek tehlikeli bir yoldur. Onlardan her birinin kendine has bir dinamizmi vardır. Bazen en küçük bir eser için yüzyıllarca beklemek lazım gelir. Büyük enerji kaybına karşılık hiçbir şey elde edilmediği halde, tersine olarak en az enerjiyle en büyük eserler meydana gelebilir. Bu hareketlerin her birinde ahlak fiili sarf edilen veya kaybolan enerjiyle ölçülemez.⁴⁰⁹ Cehid, kurban ve kahraman ahlakı, bazen en çok enerji sarfını gerektirir. Ahlaki harekette başarı doğrudan doğruya amaç olmadığı için, sarf edilen enerji ve kazanılan randıman söz konusu değildir. Teknik medeniyet başarılarını insani kültür alanının biricik ölçüsü sayması da, bu görüşün doğruracağı önemli mahzurlardandır.⁴¹⁰

Ülken, Yunanlıların teknikçe bugüne nispetle çok geride oldukları halde, bugünkü sanat ve felsefeden geri olduklarını söylemenin asla mümkün olmayacağını savunmaktadır. Ülken'in bu görüşüne katılmakla birlikte, bu sözün onun genel ahlak anlayışına ters düştüğünü düşünmekteyiz. Çünkü o, ahlaki gelişmenin ikinci aşaması olan ümit ahlakının teknolojiyle birlikte oluştuğunu savunmaktadır. Teknik gelişimin insanlığın ahlaki çitasını da yükselttiği görüşünü benimsemektedir.

Ülken'e göre Ostwald, değeri nicelikle ifade etmeye çalışmaktadır. Hâlbuki değer nitelik nevinden ifade edilmezse ve bir nitelik olarak anlaşılmazsa, tasavvur edilemez. Eşyayı ifadeye mahsus bir kategori olan nicelik değerın kendisi değil ancak onunla meydana getirilmiş olan objeler ölçülebilir. Bu ise, değerle, değerlendirilen şeyi birbirine karıştırmak demektir. Ostwald'a göre, saadeti aramak, başkasına yardım ödevini yapmak gibi ahlaki esaslar “enerjiyi kullanmak için tasarruf” kaidesinin tatbikinden ibarettir. Başkacı (altruiste) bir fiilin ahlaki değeri, yardımdan faydalanan süjenin ahlaki değerine bağlıdır. Serseri bir çocuğa karşı anasının fedakârlığı aşağı dereceden ahlaki bir değerdir.⁴¹¹ Oysaki Ülken'e göre aşk,

⁴⁰⁸ Ülken, Ahlak, s 124

⁴⁰⁹ Ülken, Age. , s. 124

⁴¹⁰ Ülken, Age. , s. 124

⁴¹¹ Ülken, Age. , s. 124

şeref, bencillikten kaçmak, ideal için kendini feda etmek gibi birçok ahlaklarda ortak olan esaslar bu suretle izah edilmeden kalacaktır.⁴¹²

Ostwald birkaç türlü saadet nevi ayırmaktadır: bunların en üstüne kahramanın, en aşağısına adi halkın saadetini koyuyor. Onca ferdin enerji değişimi (mübadelesi) arttıkça, saadet de artar. Gençlikte hayat potansiyeli fazla olduğu için bu saadet en yüksek (maxima)dir. Saadet o halde gençliğin tipik duygusudur. İhtiyarlığın saadeti ise çok daha az şiddetlidir.⁴¹³ Oysaki Ülken'e göre, büyük enerji değişimine bağlı olmadan elde edilen sırf manevi alanda birçok saadet halleri vardır. Mesela tabiat ve din vecdleri buna en iyi misaldir. Öyleyse saadeti tayin eden enerji değişiminden başka etkenleri hesaba katmak lazımdır. Enerji değişiminin bir kısmı irade dışında olabilir. Bunun iradesiz olan kısmı iradi olan kısmından daha ağır olduğu için, akıbeti felaket veya ızdırap olabilir.⁴¹⁴

Ayrıca enerjitizme karşı mekanizmi müdafaa eden Abey Rey, fiziğin en yeni dallarının mekanizmin tatbikinden başka bir şey olmadığını göstermiştir. Einstein fizik enerjisiyle madde arasındaki ikiliği kaldırdı. Eskiden enerji tartıya gelmez, madde ise eylemsiz diye kabul ediliyordu. Hâlbuki en az miktarda da olsa enerjinin tartılabilir ve atıl olduğu anlaşıldı. Şu halde Ülken'e göre Ostwald'ın iddiası gibi maddeyi enerjiye indirgeme boşuna bir hareket olacaktır. Yahut hiç değilse ondan beklenen sonuçları sağlamayacaktır. Termodinamiğin ikinci prensibi ancak kapalı sistemler için doğrudur. Fiilen âlem açık sistem olduğu için, daima bir enerji eksilmesi öte taraftaki birikmeyle tamir edilebilir.⁴¹⁵

Ülken, ahlakı biyoloji ilmi üzerine kurmak isteyenlerin önde gelenlerinden biri olarak Metchnikof'u göstermektedir. Metchnikof'a göre biyoloji bütün bilimlerin en genci ve canlısıdır. Ayrıca direkt olarak insanla uğraşması hasebiyle diğer bilimlerden daha önde bulunmaktadır. Fiziğin takribi kanunlar içinde bocaladığı, matematiğin prensip tartışmaları ve şüpheciliğe kurban olduğu bir sırada –ona göre- biyoloji en güvenilir ve kesin deneyimler yapmaktadır. Fakat Ülken'e göre o, laboratuvarların cazip görüşlerine rağmen görüş farkları ve teorilerin de en çok bu bilimde olduğu unutmaktadır. Biyolojinin kesin saydığı bir alan yanında henüz

⁴¹² Ülken, Ahlak, s. 124- 125

⁴¹³ Ülken, Age. , s. 124- 125

⁴¹⁴ Ülken, Age. , s 125

⁴¹⁵ Ülken, Age. , s. 125

halledemedikleri, hatta hallettiğini zannettikleri arasında biteviye değişen ve rötuş edilen noktalar o kadar çoktur ki eğer ahlakı en şüphe götürmez ve kesin bir bilim üzerine kurmak lazım geliyorsa, bunun herhalde biyoloji olmaması icap ederdi.⁴¹⁶

Metchnikof'un manevi sağlık için istediği çevreye tam intibak, asıl onu gerçekleştirecek olan kuvvetli bir engelle karşılaşılıyor ki bu da zekâdır. Zekâ, yalnızca gerçeği tanıma melekesi değil, aynı zamanda mümkünü tasavvur (tasarlama) melekesidir. Bu suretle o, içinde bulunduğu çevreyi devamlı olarak değiştirebiliyor. Havyan eşyaya intibak ettiği halde insan eşyayı kendi ihtiyaçlarına intibak ettiriyor. Bir yandan daha elverişli hayat şartları bulurken, sıhhi tatmin elde ederken aynı zamanda yeni ahenksizlikler doğuruyor. İlerlemeyi sağlayan zeka, isteklerinin sonsuzluğu yüzünden daima intibaksız ve daima yeniyi araştıran bir varlıktır. Bundan dolayı onun hareket tarzları içgüdülerle tespit edilemez. İnsanın ahlaki hayatı düşünülünce onun zekâsını, ihtirasını, idaresini ve bunların organik tatminlere daima uymayan bütün icaplarını hesaba katmak lazımdır.⁴¹⁷

Ülken'e göre Metchnikof'un düşündüğü gibi ölümü bir içgüdü saymak, ölüm içgüdüsüyle her türlü korkuyu, hayret ve endişeyi kaldırmak mümkün değildir. Bütün ızdırapların kaldırıldığını farz etsek bile, bizzat yok olmanın düşünülmesi ölümün insanlar için bir soru olmaktan çıkmayacağını gösterir.⁴¹⁸ Metchnikof'un bilimle ulaşılabileceğini söylediği saadet, organik ve bundan dolayı da ferdi saadettir. Belki tam bir sosyal sağlık koruma ile bunun sosyal bir saadet de olabileceği söylenebilir. Fakat her iki şekilde de ahlakı basiretle aynı saymak, ahlaki hareket düsturumuzu yalnız bir ruhi hijyen haline girmek lazım gelir.⁴¹⁹

Ülken'e göre böyle bir ahlak görüşü kahramanın, şehidin, herhangi bir feragat fiilinin değerini hiçe saymaktadır. İhtimal denebilir ki insan ve cemiyet manevi sağlığını kazandıktan sonra zaten bu tarzda müstesna insanlara lüzum kalmayacaktır. Fakat kahramanda en yüksek örneğini gördüğümüz feragat fiili bir istisna değildir. O, gündelik hayatta her an kendini bize kabul ettirir. İnsanların mutlak barışa kavuşmuş olduğunu farz ettiğimiz bir hayali bir cemiyette işlerini görürlerken, karşılıklı

⁴¹⁶ Ülken, Ahlak, s.128

⁴¹⁷ Ülken, Age. , s. 128

⁴¹⁸ Ülken, Age. , s. 128

⁴¹⁹ Ülken, Age. , s. 128- 129

ödevlerini yaparlarken kendi güçleri nispetinde aldıkları tavır ve davranışlarda daima bu feragat fiilini ölçü olarak kullanacaklardır.⁴²⁰

Anarşist ahlakçılar arasında önemli bir yeri olan Kropotkine (1842-1921)'e göre ahlakın temelini insanın dışında aşkın bir prensipte aramamalıdır. Çünkü ahlaklılık bizzat insanın hayatına ve aksiyonlarına aittir. Aynı sebepten dolayı da ferdi aşan her türlü iktidar, hâkimiyet ve tazyikte de aramak yanlış olur. Hatta bütün bu ferdi aşan kuvvetler cebri karakterlerinden dolayı ahlakın zıddıdır. Bu suretle siyasi iktidarı mutlak aleyhtarı olan Kropotkine, ahlakın kökünü doğrudan doğruya içgüdülerden çıkarmaya çalışıyor. Ona göre canlılarda hâkim olan içgüdüler yalnız Darwin (1809-1882)'in gösterdiği gibi savaş ve yıkma içgüdüsü değildir. Ondan daha önemli olan canlıları birbirine bağlayan ve dıştan hiçbir kuvvetin karışmasına lüzum olmaksızın onların birlikte ahenkli yaşamalarını sağlayan “ karşılıklı yardım içgüdüsüdür. Bu suretle insanların ahlaki hayatında esas olan başkacılık, sevgi ve yardım ödev ve fedakârlık duygularını izah edebilir. Yine bu suretle Kropotkine'e göre herhangi bir siyasi baskıya lüzum olmadan insanların sırf ahlaki varlıklar olarak kendi kendilerini idare edebilecekleri anlaşılır.⁴²¹

Benzer bir yoldan hareket eden J. M. Guyau (1815-1888)'a göre ise ahlak, esasında her türlü “yükümlülük ve yaptırıcı kuvvet”ten kurtulmalı, büsbütün kendiliğinden ve hür olmalıdır. Bize dışımızdan yüklenen emirlerin, baskıların, velev ki cebri bir şekilde olmasa bile, ahlaklılıkla ilgisi yoktur. O bütün eski ahlak teorilerini bununla itham ediyor. O halde ahlaklılık ne metafizik, ne normatif, hatta nede sosyal prensibe bağlanabilir. Onu ancak hayatın bizzat yayılıcı ve çoğaltıcı kuvvetine dayandırmalıdır. Hayatın hâkim vasfı maddeye zıt olarak çoğalmak, kendine benzer varlıklar meydana getirmektir. Hayat bu çoğalışını basiretle ve ölçüyle değil fakat kendi spontane kuvvetiyle, tehlikeye atılarak temin eder. Guyau bunun için hayvanların hayatından birçok misaller veriyor. Tehlike zevki dediği bir nevi içgüdünün canlıların ortak vasfı olduğunu söylüyor. Onca bu tehlike zevki canlıyı maddeden ayıran çoğalışın, etkinliğin, engelleri aşmanın, etrafa yayılmanın alametidir. Hâlbuki hakiki bir ahlaklılık ancak bu vasıflarla mümkündür. Ahlaki hareket etkinliği, savaşma gücü ve “nefsi feda ediş” teki derecesiyle ölçülür. Guyau,

⁴²⁰ Ülken, Ahlak, s. 129

⁴²¹ Ülken, Age. , s. 129

bu suretle, birçok ahlaklarda görülen fayda gütmelilik, başkacılık (özgecilik), fedakârlık ve etkililik esaslarını hiçbir dış baskıya ve zorluğa başvurmada izah ettiğine kanidir. Ülken'e göre bu ahlakın genel hatlarında Stuart Mill'in "etkililik" (müessirlik), fikrinden mülhem olduğu ve Nietzsche' nin ahlaki fikirleri üzerine (hiç olmazsa bir cihetten) tesir ettiği görülüyor.⁴²²

Ülken, Kropotkine ve Guyau'nın, ahlak alanında ferdi aşan etkenleri inkar etme noktasında birleştiklerini vurgulamaktadır. "Yükümlülük", "yaptırıcı kuvvet", ideal gaye ve değer gibi ahlakın objektif esasları ve bunların duyuluşuna ait bütün vasıfları kaldırarak; ahlak, yalnızca ferdin kendiliğinin kuvvetlerinden, *hayattan* çıkarılmak istenmiştir. Ülken'e göre gerçekten, ahlaklılıkta sayılan bütün bu vasıfların yeri yoksa onu ferdin yapısında veya canlılıkta aramak doğru olur. Fakat böyle olsa bile, hayatın ne yalnızca "yardım" duygusuna, ne de "nefsin feda edilmesi" ne göre hazırlanmış olduğunu söylemeye imkân vardır.⁴²³ Aynı hayati realite içinde bunlara büsbütün aykırı vasıflar bulunabilir. Nitekim Darwin'cileri ve Nietzsche (1844-1900)'yi "içtimai mücadele" veya immoralizm götüren de hayati realitenin bu diğer vasıfları değil midir? Hayatın tehlikeye atılmak ve çoğalmak kudreti kadar tehlike karşısında kendi içine kapanmak vasfı da yok mudur?⁴²⁴ Ülken'e göre görülüyor ki ahlak aksiyonunun yalnız *kendiliğinden* oluşuna bakarak, onun başka karakterlerini ihmal etmekten ibaret olan biyolojik ahlak teorileri bu çok karmaşık beşeri fiili izah etmekten acizdirler.⁴²⁵

Ülken, ahlakı psikoloji üzerine bina etmek isteyen düşünürlere Tarde (1843-1904)'ı örnek göstermektedir. Tarde'a göre bütün ahlaklar ferdi yaratma mahsulü olan büyük hareketlerin başka insanlar tarafından taklidinden doğmuştur. Bundan dolayı her ahlak, önce bir örnek veya kahraman ahlakıdır. Devrine göre orijinal, alışkanlıklara aykırı, gelenek ve göreneklerle çatışkan, fakat daha tesirli ve yayılcı olduğu için başka insanlar tarafından benimsenen, taklit edilen ve sonrada yeni bir alışkanlık doğurunca sosyal bir kurum halini alan tamamıyla kişisel ve yaratıcı bir kaynaktan doğar.⁴²⁶ Ayrıca bu ahlak görüşüne dayanarak ahlaki vicdanı ket vurma

⁴²² Ülken, Ahlak, s. 129- 130

⁴²³ Ülken, Age. , s. 130

⁴²⁴ Ülken, Age. , s. 130

⁴²⁵ Ülken, Age. , s. 130

⁴²⁶ Ülken, Age. , s. 131

psikolojisinden kaynaklandığını savunmanın da yanlış olduğunu düşünmektedir. Zira her korkuda elemanter bir derecede görülen ket vurma ile ahlaki fiilin temeli olan kendine emretmenin yalnız görünüş şekli ve cereyan sahası (yani şuur) aynıdır. Fakat iki hadise tamamen farklı mahiyettedir; ikincisinin ayrılmaz şartı objektiflik ve evrensellik olduğu halde, birincisinin ayrılmaz şartı sübjektiflik ve ferdiliktir.⁴²⁷

Psikolojik ahlakın tam bir örneğini daha yakın Müller Ferienfels'in eserlerinde buluyoruz. Bir şeyin arzuyu harekete getirmesi henüz bir takdire delil değildir, yalnız takdirin *heyecani* temelini verir. Bu arzunun ardından özel bir fiil, yani “değer verme” fiili gelirse takdir ve değer doğar. Bir takdirin doğması için iki şart lazımdır; a- süje ve obje arasında heyecani bir ilgi, b- değer verme dediğimiz özel bir fiille bu ilginin kabulü veya reddi. Takdirin heyecani temeliyle değer verme arasındaki fark, adi deneyde de kendini gösterir. Sokakta dolaşırken bir takım geçici tatmin duyguları, mesela sesler, kokular ve renkler duyarım, bununla beraber onları bir değer diye görmeyebilirim. Bu iki eleman ayrı ayrı bulundukça hakiki bir takdir doğamaz.⁴²⁸ Freienfels'e göre değerlerin temeli bir his (duygu), bir arzu veya başka bir heyecan olayı olabilir. O her duyguda “istek” elemanı bulunduğu kanidir. Bu surette değeri his üzerine kurmak isteyen teorilerle arzu üzerine kuranları birleştiriyor. Zevk duygusu doyurulmuş bir içgüdünün bilinci olduğu halde, zevksizlik durdurulan bir içgüdünün bilincidir. Duygu arzunun sebebi değil onun bir kısmıdır.⁴²⁹

Hâlbuki Ülken'e göre takdirin heyecani temellerini kuran ilk davranış tarzları, sırf duygular ve arzulardan ibaret de değildir. Dikkat, ilgilenme davranışları veya “yeni, garip, ulvi, gerçek, gerçek değil” diye herhangi bir muhtevayı vasıflandırmamıza yarayan bütün ruhi davranışlarımızı içine alır. Duygu ve arzunun yanında bütün bu bilinç davranışları da takdirin ilk heyecani temellerini kurabilirler.⁴³⁰

Ülken'e göre obje karşısındaki bu ilk davranışlardan sonra, *değer verme* ikinci davranışı meydana getirir. Genel olarak bu değer verme bir hükümle ifade edilirse de burada hüküm bulunmayabilir. Takdir (değerlendirme) pozitif veya negatif olabilir.

⁴²⁷ Ülken, Ahlak, s. 130

⁴²⁸ Ülken, Age. , s. 131

⁴²⁹ Ülken, Age. , s. 132

⁴³⁰ Ülken, Age. , s. 132

Pozitif veya negatif bir değerlendirmede kesin olan cihet, bu ikinci tarzda davranış (veya vaziyet almak) tır. İkinci lahzada bana negatif değer olarak görünen zevk duygusu onun heyecanı temeli pozitif olsa bile negatif değer diye tayin edilecektir. İkinci lahza ile ilk davranışın işaretleri zıt (yani pozitif, negatif) olduğu zaman orta bir değer karşılığı var demektir. Eğer hoş olmayan bir ruhi durumda olduğum sırada Beethoven (1770-1827)'in bir sonat'ı canımı sıkıyor da, ben bu can sıkıntısını bir değer hatası olarak görürsem, burada takdir (değerlendirme) ödev olur. Hakiki bir takdir ancak değer birliği halinde, yani ikinci lahza ilk davranışı beğendiği (kabul ettiği) zaman doğar.⁴³¹

Freienfels fenomenologların ahlaki mutlakçılığının tam tersine olarak bir ahlak rölativizmini müdafaa etmektedir. Değer kavramı, onca *süjeyle ilgili* fikrine dayanır, nerede değerden bahsedilirse, orada mutlak değerlendiren bir süje var demektir. Hiç kimse tarafından duyulmayan bir *asıl değer* varsayımı saçmadır. Ona göre, bir değer ancak süjeye göre bir değerdir. Fakat bu süje basit bir varlık değildir. Bu meselede Th. Ribot (1839-1916) ve Pierre Janet (1859-1947)'ten mülhem olan yazar aynı fertte daima aynı süjenin bulunmadığı bir fertte zamandaş veya ardı ardına birçok süjelerin bulunabileceği noktası üzerinde duruyor. Kişilik çoğalması gibi marazi hallerde bu durum çok belirlidir. Fakat normallerde de, aynı fertte birçok kişiliklere ve süjelere rastlanır ki bu hal değerler psikolojisi için önemli bir gözlem konusu meydana getirir.⁴³² Bu değişen ve birbiriyle çarpışan hallere, Freienfels anlık süjeler diyor. Bu süjelerden her biri kendine göre davranışa sahiptir. Şimdi onda hangi süje hâkimse, o, ona göre duyar, ister ve hareket eder. Bu sebepten, değerlendirme olayları da bu değişmeye bağlıdır ve ancak bu kesimleri hesaba katarak izah edilebilir. En önemli kesim; anlık ve süje halinde kişisel bilinç kesimidir ki bu da birleştirici süje ve her insanın kendi hakkında bir ben tasavvurunda, bütün değişmeler üzerinde hakiki gibi devam eden bir ben tasavvurundan ibarettir.⁴³³

Ülken'e göre psikolojik tahlil göstermektedir ki bu birleştirici süje gerçek değildir. Ancak bir "*fiction*"dur. Bütün ruhi olayların gerçek dayanağı olarak alınan "cevheri ben" de aynı surette bir fiksiyondan başka bir şey değildir. Birleştirici ben

⁴³¹ Ülken, Ahlak, s. 132

⁴³² Ülken, Age. , s. 133

⁴³³ Ülken, Age. , s. 133

anlık süjelerin terkihiyle elde edilen vasıfı bir süje de değildir. Birleştirici ben ancak İdealisation olmak bakımından gerçek hallerden ayrılır. Her insanın kendi hakkındaki bu birleştirici tasavvuru, *olmasını istediği şeyin hayali*’ dir. Yani bizim kendi benliğimiz dediğimiz şey, hakikatte asıl kendimizde olmayan ve olmasını istediğimiz şeydir. Yine bu teoriye göre heyecanı temeliyle değerlendirme arasındaki ikilik anlık süjeyle birleştirici süje arasındaki ikiliğe tekabül eder. Biz heyecanı temelle yani anlık süjemizle duyuyoruz. Hâlbuki birleştirici süjemizle değer veriyoruz. Anlık süjenin ideal birleştirici süje tarafından mahkûm edilmesinden bir değerler çatışması doğuyor.⁴³⁴

Freienfels’e göre Kant ahlaki değeri ideal süjenin anlık süjeyi yenmesinde görüyordu. Fakat onun kadar sert ve mutaassıp olmayan başka bir ahlakçı, anlık süjelerle ideal süjenin uyuştugu durumları da ahlaki sayabilir. Herhalde birleştirici süjeyi ferdi ifadesi saymaktan korunmalıdır. Tersine olarak o, ben’in olmak istediği şeylerin hılasası olduğu için, içinde ferdi olmayan birçok elemanlar vardır. O halde, birleştirici süje gelenekle kabul edilen değerlendirmelerin temelidir. O, ideal süje olduğu için sırf ferdi olan anlık süjeler tarafından duyulmuş heyecanların men edilmesi üzerine kurulmuştur.⁴³⁵

Değerlerin objesine gelince, bu süjeye bağlıdır. Değerlerin objesi tabi ve mevhum (sanal) ben gibi mevhum bir birleşik objedir. Birleştirici süjemizle Rembrandt’ın bir tablosuna değer verdiğimiz zaman aynı değer objesini daima duymaya elverişli olduğumuzu farz ediyoruz. Hâlbuki bunun doğru olmadığını da biliyoruz. Vaktiyle değerlendirdiğimiz bir şeyin şimdi değer olmadığını gördüğümüz zamanlar çoktur. Biz değer objesini sabit bir şeymiş gibi göz önüne alıyoruz. Bu kurmaca bir usul olmakla beraber, pratik büyük bir önemi vardır. Çünkü hayatımıza vaziyet veriyor. Hayatın mevhum birleştirici değerlere ihtiyacı vardır.⁴³⁶ Biz burada psikoloji yardımıyla bir değerın bir bilgi fiiline bağlanmak istediğini görüyoruz. Freienfels’in teorisi tam bir değerler rölatifliğine ulaşıyor. Bu analiz neticesinde o ne değerlerin doğruluğu ne de mertebelenirilmesi işinde tek bir prensip kurulamayacağı fikrine varıyor. Hâsılı bu görüş Vaihinger felsefesinin değer alanına

⁴³⁴ Ülken, Ahlak, s. 134

⁴³⁵ Ülken, Age. , s. 134

⁴³⁶ Ülken, Age. , s. 135

ve ahlak teorisine tatbiki gibi görülüyor. Bu akım, fenomenolojinin ifratlarına karşı gözünü tekrar realitenin çeşitliliğine çevirmesi bakımından mühimdir. Fakat değer takdirinin teorik esaslarını arama ihtiyaçlarımıza cevap veremiyor. Değerlerin psikolojik doğuşlarını belki gösteriyor fakat onların mantıki muteberlik şartlarını gösteremiyor. Hatta böyle bir imkânı reddetmesi bakımından tehlikeli oluyor.⁴³⁷

Değerlerin rölativizmi bir dereceye kadar meydana çıkmıştır. Zira her değer bu görüşte süjeye göre rölatiftir ve süjelerden müstakil bir değer kabul edilemez. Fakat eğer değerlerin doğruluğu, yanlışlığı ve mertebelendirilmesine ait hiçbir prensip yoksa bu çeşit bir rölativizm değerlerin tetkikinde tehlike teşkil eder. Böyle bir prensipten tamamıyla vazgeçen bir rölativizm her türlü değerlendirmeyi yalnızca süjenin keyfi hissi üzerine kurmak zorundadır.⁴³⁸

Evrimci faydacılık 19.asır ortalarından beri büyük rol oynamakta olan “evrim” fikrine dayanarak eski faydacılık teorisine, daha bilimsel bir temel verdiğine kanidir. Gerçi evrim fikri biyolojiden başlayarak psikoloji ve sosyoloji alanlarına kadar yayıldığı için böyle bir görüşün kendinden önceki biyolojik, psikolojik izahları kuşatması ve sosyolojik bir izahla tamamlanması lazım gelir.⁴³⁹

Ülken, evrimin basit bir itiyat ve irsiyet mekanizmasıyla anlaşılabilceğini söylemektedir. İtiyatla kazanılmış vasıfların irsiyet yardımıyla gelecek nesillere geçmesi, nesiller arasındaki farkları aydınlatacaktır. Bu suretle şimdi kazanılmış olan şey yarın irsi ve tabi olacaktır. Spencer (1820-1903) bu iki tabi süreç yardımıyla bütün insanlık tarihi içinde vahşilikten medeniliğe doğru gelişmenin izah edilebileceğine kanidir.⁴⁴⁰ Fakat Ülken’e göre bu mekanik evrimci görüş gerçekte ideal arasındaki farkı unutuyor. Gerçek olan harp, içgüdü ve tabiat halinden, ideal olan sulh, akıl ve fazilet haline nasıl geçildiği iyi görülemiyor. Daha başlangıçta faziletle tabiat arasına koymuş olduğu anatomiye bu suretle kaldırmak için ileri sürdüğü deliller kâfi değildir. Eğer fazileti tabiattan çıkarmış olsaydı, Spencer’ın bütün dayandığı temel fikirleri terk ederek stoacılar gibi düşünmesi lazım gelirdi. Hâlbuki ona göre tabiat her şeyden önce mücadeledir. Orada hâkim olan savaştır ve kuvvetlinin zayıfı ezmesidir. Fakat yeni tabiatla bu mücadele daima daha

⁴³⁷ Ülken, Ahlak, s. 135

⁴³⁸ Ülken, Age. , s. 136

⁴³⁹ Ülken, Age. , s. 136

⁴⁴⁰ Ülken, Age. , s. 136

mükemmele doğru bir gelişmeyi gerektirir. Bundan dolayı her mücadele kazandırdığı itiyatlar yardımıyla daha düzenli, daha ahenkli bir yetkinlik meydana getirecek, akla ve fazilete doğru gelişecektir.⁴⁴¹

Ülken, Spencer'ın evrimci anlayışının kendi mekanik prensiplerine zıt sonuçlar verdiğini vurgulamaktadır. Tabiatın daha yetkine doğru gitmesinin ne anlama geldiğini sorgulayan Ülken, bunun hangi manada anlaşılırsa anlaşılısın mutlaka bir gaye-nedenlik prensibiyle izah edilebileceğini söylemektedir. Tabiat kendi kör kanununa tabi oldukça böyle bir gaye nedeniyle asla uzlaştırılmamak lazım gelir. Eğer evrime Darwin'in tabiriyle "mesut tesadüf" diyecek olursak o zaman evrimin meydana getirdiği söylenen ahlaklılığın da mesut bir tesadüf eseri olması ve oradan kesin bir kaide çıkarılması gerektir. Bundan dolayı Spencer, evrimin tesadüf olmadığı konusunda ısrar ediyor. Hatta buna ideal evrim prensibi diyor. Bu suretle delillerin yetmezliğini filozof geleceğe ait bir nevi temenni ve ideal halinde tanımlamaya çalışıyor. Evrimci ahlak, tabiat bilgilerinin delilleriyle tabiattan akla, fazilete doğru yükselmesini ispat edemezse de, onun gelecekte olacağını kabul edebilir. Fakat bu şekle giren bir evrimci ahlak felsefesi kuvvetini tamamıyla kaybetmiş demektir.⁴⁴²

Ülken'e göre Spencer, teorik ahlakta ileri sürdüğü ve "evrim" prensibiyle ortadan kaldırmaya çalıştığı anatomileri yüzünden çıkmaza girmeye mecbur oldu. Teorik ahlakların gökyüzündeki "sulh" ve "fazilet" cennetini yeryüzüne indirmeye ve geleceğe atmaya çalıştı. Fakat organik cemiyet görüşü yüzünden prensip itibariyle sosyalizme muhalif olan filozof, bu dünya cennetine nasıl ulaşılacağını belirtmekten acizdir.⁴⁴³ Ona göre, Bu anatominin birinci şıkkı kabul edildiğine göre Spencer felsefesi Darwin'in kör mekanizmine dayanmak ve böylelikle her türlü önceden düşünülmüş, belirli bir düzenleşme fikrini terk etmek zorunda kalacaktır. İkinci şık kabul edildiğine göre, gayeli nedensellik ve tabiatın içinden gelişen bir düzenleşme meyli belirtilerek Spencer felsefesi Schelling (1755-1854) felsefesi istikametinde gitmeye ve asıl prensiplerini terk etmeye mecbur olacaktır.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Ülken, Ahlak, s. 136- 137

⁴⁴² Ülken, Age. , s. 137

⁴⁴³ Ülken, Age. , s. 137

⁴⁴⁴ Ülken, Age. , s. 138

Spencer'in evrimci ahlakının doğurduğu esas güçlük, görülüyor ki bu uzviyetçi cemiyet görüşünden ileri gelmektedir. Sosyal verilere ait araştırmalar ilerledikçe Spencer'in iddia ettiği gibi cemiyet hiçbir yerde tam bir organik bütün manzarası göstermediği, sosyal kuvvetlerin arasında daima iğreti dengelerin bulunduğu, bu dengeleri meydana getiren dinamik ve çatışkan kuvvetler hesaba katılmadıkça cemiyetin anlaşılamayacağını göz önüne almak lazımdır.⁴⁴⁵

Sosyolojik ahlak görüşleri ise genel prensiplerden hareket etmek, hatta onlara acele ulaşmaktan çekindikleri, hiçbir ahlaki norma bağlanmaz göründükleri halde artık gelenek halini alan evrimci ahlakın alışılmış prensiplerine zımnen o kadar bağlıdır ki, her türlü önceden fikri veya dedüksiyonu reddettikleri iddiasına rağmen bütün tüme varımları bu bilinmeden kabul edilmiş ilk prensiplerin (yani mekanik evrimciliğin) nüfuzu altında bulunmaktadır.⁴⁴⁶ Auguste Comte (1798-1857)'u örnek olarak gösteren Ülken, onun İngiliz mektebinden farklı olarak evrim fikrinden tamamıyla uzak ve oldukça tündengelimci bir sosyolojik ahlak görüşüne ulaşmış bulunduğunu söylemektedir. Comte'un hakim fikri şuydu: insaniyeti insanla değil fakat insanı insaniyetle izah etmek lazımdır. İnsanlık (veya insaniyet) manevi bir bütündür, bu bütüne ait olan olaylar biyolojik ve ruhi alanı aşan sosyal alana ait olabilirlerdi. İnsan manevi varlık olmak bakımından da organizmaya veya hayvanlığa bağlıdır. İnsanın bu iki tarafı ve onların arasındaki çatışma onun bütün ahlaki hayatını izah eder. İnsanda fayda gütmelilik, feragat ve özgecilik namına her ne varsa ona insanlıktan, yani sosyal hayatından gelir. Tersine olarak, faydacılık, bencilik, bencilik, namına her ne varsa bunlar da ona hayvanlığından, yani organik hayatından gelir. Şu halde ahlaklı olmak her şeyden önce insanın sosyal olması demektir.⁴⁴⁷

Sosyal ahlakı savunan bir başka düşünür olan Durkheim (1858-1917)'e göre ise, iktisadi düzen ahlaki düzenin vasıtasıdır. İnsan her şeyden önce ahlaki bir varlıktır. Fakat bu ahlaki varlık insana fertliğinden ve ferdi ruhundan gelmez. Ahlaklılık kişiliğimize bağlıdır fakat kişiliğimiz cemiyetin eseridir. İnsan ne kadar

⁴⁴⁵ Ülken, Ahlak, s. 138

⁴⁴⁶ Ülken, Age. , s. 139

⁴⁴⁷ Ülken, Age. ,s. 139

sosyalleşirse o kadar fazla ahlakileşir. Ahlaklılık bir zümreye mensup olmakla başlar.⁴⁴⁸

Durkheim'e göre sosyal ahlak veya disiplin şu safhalardan geçerek kazanılır:

1- Ahlaki disiplin alışkanlığının kazanılması, çocuğun cemiyete asi olmaktan çıkarak sosyal varlık olması bu suretle mümkün olur.

2- Ahlaklılık, her şeyden önce, sosyal zümrelere bağılıktır. Yani kişici olmayan, fayda gütmeyen ve başkacı olan harekettir. Fert ancak kolektif harekete bağlanmak üzere, kendi hakiki varlığını bulur. Ahlaki eğitimin ilk işi çocuğu en yakından kuşatan cemiyete yani aileye bağlamaktır. Bütün öteki zümrelere üstün olan cemiyet, siyasi cemiyet yani vatandır. Ancak onu bir kişilik gibi tasarlamamalıdır. İnsanlık fikrinin hakikat haline gelmesi için iş birliği yapmasını zorunlu olan şartlardan biri gibi düşünmelidir. Görülüyor ki burada Durkheim burada milliyetçilikten insaniyetçiliğe, bir ahlak idealizmine doğru gitmekte ve bu suretle uzaktan Auguste Comte ile birleşmektedir.⁴⁴⁹

3- Ahlak kaideleri irade dışı şeylerdir; bizim eserimiz değildir. Biz ahlaki değeri içinde doğduğumuz toplumda hazır bulmaktayız. Bir nevi ona uymakla baskı altındayız demektir. Ancak ahlaki fiilin bir de kendiliğindenlik özelliği vardır, Durkheim bunun sebebini ise bizim ahlaki önce eğitim ve baskıyla zorla almamız olarak göstermektedir. Bu nedenle biz ahlaki fiili gerçekleştirirken bunlara boyun eğmek zorunda olduğumuz için değil, inandığımız ve sevdiğimiz için yaptığımıza kani oluruz.⁴⁵⁰

Ülken bu teoriyi de şiddetle eleştirmektedir. Şayet diyor Ülken, ahlaki kaideler sosyal ortamın bir dayatması ise ve kaynağı toplum ise bu takdirde ahlaki hareketin her zaman sosyal kaidelere uygunluktan ibaret olması gerekir. Hâlbuki tarihin bütün çağlarında büyük ahlak jestleri, hatta alelade ahlak hareketleri az çok ortalama alışkanlığı aşan hareketlerdir. Ülken'e göre adetler bilimi mümkündür; fakat onun varlığı bir ahlak felsefesinin varlığına mani olmadığı gibi onun yerini de

⁴⁴⁸ Ülken, Ahlak. , s. 141

⁴⁴⁹ Ülken, Age. , s. 142

⁴⁵⁰ Ülken, Age. , s. 143

tutamaz. Eğer diyor Ülken, Durkheim sosyolojisinin görüşü doğru ise ahlaki yükümlülük ve sorumluluğun, vazifenin şahsi hiçbir prensibe bağlanmaması, şahsın prensip bakımından muhtarlığı olmaması lazım gelirdi.⁴⁵¹ Ayrıca ferdi şuurlar dışında (onların dışında ve onların üstünde) mevcut olduğu kabul edilen “içtimai baskı” bir postülat olarak kalmaktadır. Olgularda biz yalnız ferdi şuurların içinde veya ferdi şuurlar arasında baskı, kontrol, karşılıklı kontrol, kendini kontrol v.s. hadiselerini görüyoruz. Her nerede fertler arası münasebetler varsa orada karşılıklı kontrol ve onların türlü variantları meydana çıkar demek “içtimai baskı” ferdi şuurların üstünde ayrı bir gerçek sahası demek değildir.⁴⁵² Ülken’in bu eleştirisine biz de katılmaktayız. Ayrıca toplumsal yapı bireye her zaman ahlaki davranışı öngörmemektedir. Pek çok kez erdemli bir hareket toplum tarafından safdillik olarak adlandırılabilir. Bu nedenle ahlakın, sosyal yapının bireye uyguladığı bir baskı olarak tarif edilmesi bizce mümkün görünmemektedir.

⁴⁵¹ Ülken, Felsefeye Giriş İkinci Kısım, Mars ve S.A.Ş. Matbaası, 1958, s. 190

⁴⁵² Ülken, Age. , s. 191

5-FE NEMENOLOJİK AHLAK TEORİLERİNİ TENKİDİ

Ülken'in eleştirdiği ahlak nazariyelerinden bir diğeri de fenomenolojik ahlak görüşüdür. Max Scheler (1874-1928)'den beri mutlak bir değer felsefesi olmaya çalışan bu görüşe göre; ahlak bütün sübjektivist, rölâivist ve hatta idealist unsurlardan soyutlanarak sırf objektif ve değişmez değerlere dayandırılmalıdır.⁴⁵³ Husserl (1859-1938) ve yolundan gidenlere göre fenomenoloji, tabiat bilimlerinin aksine olarak bir tabii olaylar bilimi değil, bir mahiyetler (özler) bilimi olarak algılanmalıdır. Bu şekilde felsefe matematik gibi kati ilimler derecesine çıkartılabilmelidir.⁴⁵⁴ Fenomenoloji realisttir. Onun *olay* dediği *asıl şey* (Ding an sich)'in zıddı değildir. Ona göre objeler bilinç muhtevaları değildir. Renk, ses vs... ruhi değildir. Fakat görme, işitme, hükmetme gibi ruhi fiillerin tespit ettiği objelerdir. Zaten bilinç de bu fiillerin akışlarından ibarettir.⁴⁵⁵ Bir diğer fenomenolojist isim olan Scheler Kant'ın ahlak alanında ortaya koyduğu formel apriorizm yerine maddi bir apriorizm koymaya çalışmıştır. Ayrıca düşünce apriorizminin yanına his apriorizmini de oluşturmaya çalışmıştır. Ona göre Ruhun heyecani bir alanı; duyma, tercih etme, sevme, nefret etme, isteme, fiillerinin düşünceden çıkarılamayan, fakat yine apriori olan ayrı bir alanı vardır. Bütün bu muhteva mantıktan bağımsızdır ve sırf ahlaka mahsustur.⁴⁵⁶

Kant felsefesinde *ödev*, formel kanun bilinci ahlaki değerden önce gelir. Hâlbuki Scheler'in felsefesinde *ahlaki değer* ödevden, formel kanundan önce gelir. Scheler'e göre ödev duygusu, formel ödev duygusu değildir; değer duygusu belirli bir muhtevayı beğenmekten, tercih etmekten doğar. Bunun için o değer duygusunu maddi ve objektif bir bilinç sayar. Yani değerlerde *kanun* ve *emir* vasfı yoktur. Onlar değer duygusu üstünde objektif ve maddi mahsullerdir. Bununla beraber değerleri bu maddi oluşlarından dolayı adi eşyayla ve mallarla karıştırmamalıdır. Scheler felsefi axiologie'nin eşyayı mal ve mülkü içine almadığı noktasında Kant'la beraber düşünür. Fakat onun sırf formel apriori kanunlara dayandığı fikrine karşıdır. Gerçek eşyadan bağımsız olmakla beraber değerlerin maddi bir düzeni olduğunu kabul eder.

⁴⁵³ Ülken, Ahlak, s. 103

⁴⁵⁴ Ülken, Age. , s. 103

⁴⁵⁵ Ülken, Age. , s. 104

⁴⁵⁶ Ülken, Age. , s. 104

Değerler olaylardan çıkarılmış zihin soyutlamaları değildir. Fakat doğrudan doğruya muhtevalı niteliklerdir.⁴⁵⁷ Değerlerin bu muhtevalılığı (maddiliği) biz ahlaki emirlerin muhtevalısını da izah eder. Çünkü ahlaki emirler, muhtevadan mahrum şekiller değil, pozitif muhtevalardır. Kant'ın iddia ettiği gibi formel vazife yoktur: Her vazifenin muayyen maddi değeri olan bir muhtevalı vardır. Bunun için Scheler kendi doktrinine “ Değerlerin Maddi Etiki” diyor.⁴⁵⁸

Scheler zihni sezginin yanına aklı aşan (irrationnel) özlerin değerini kavramak üzerine heyecan sezgisini koyuyor. Ona göre değerler akılla kavranabilen değerler değildir. Değerler fenomenolojisi mantıktan büsbütün bağımsız, bir ayrı obje ve tetkik alanı meydana getirir. Bu türlü özler (veya mahiyetlerin) bağlantısı aralarında bir takım katlar meydan getirir. Fakat mahiyetler ve onların bağlantısı bütün deneylerden önce vardır, aprioridir. Ve bu nokta fenomenolojinin esaslı noktasıdır. Zira hem metafizik, hem tenkitçi felsefe, hatta başka bilgi teorileri gözünde “kırmızının mahiyeti” veya “güzelin mahiyeti” apriori bir bilgi objesi olamaz. Fenomenolojik sezgi bu suretle bütün yeni felsefeleri bir kenara bırakarak tekrar ilk çağ felsefesine dönmek istiyor.⁴⁵⁹ Bu yeni ahlak teorisi şöyle ifade edilebilir: Her kaide, her emir bağımsız bir varlık olan ahlaki değerlerin varlığı üzerine dayanır. Değerler mantık dışı, indirgenemeyen irrationnel mahiyetlerdir. Olay olmak bakımından renkler, sesler gibi ruhi varlıklardan da müstakildirler. Objelerle duygular arasındaki nedensel münasebetlerle ilgileri yoktur. Değerler şu halde *münasebetler* değil fakat *kalitelerdir*. Değerler bir deney tarzına ait olan objektif olgulardır ve bir değer hükmü bu olgularla uyuşan hakikattir.⁴⁶⁰ Scheler'e göre bir objenin güzelliğini veya bir hareketin iyiliğini kavrarken biz kendi duygumuzu değil fakat bu objede veya harekette bulunan değer maddesini kavırıyoruz.⁴⁶¹ Maddi objeler ve bütün tabiat var olmak için bir ben'e muhtaç olmadığı gibi aynı surette değerlerde var olabilmek için ben'e muhtaç değildirler. Gerçi fenomenolojik prensibe göre obje

⁴⁵⁷ Ülken, Ahlak, s. 104- 105

⁴⁵⁸ Ülken, Age. , s.105

⁴⁵⁹ Ülken, Age. , s.105

⁴⁶⁰ Ülken, Age. , s.105

⁴⁶¹ Ülken, Age. , s.106

onun kavrayan bilinç fiilinden bağımsızdır. Fakat onun kavranması için mutlaka bir fiil yani süje lazımdır.⁴⁶²

Scheler'e göre bütün değerler daha yüksek daha aşağı diye katlandırılan bir sıraya bağlıdır. Değerler saf duygunun doğrudan doğruya ve indirgenmez verileridir. Fakat saf duygu değerleri üstünlük ve aşalığa göre değil tek değer olarak kavrar. Bu değerlerin derecelerinin sezilmesi saf duygudan yüksek özel bir heyecan fiiliyle olur. Scheler buna tercih ve nefret fiili diyor. Tercih fiiliyle daha yüksek ve daha aşağı değerler kavranır.⁴⁶³ Bu yükseklik değerinin mahiyetine aittir. Bunun içindir ki değer katları mutlak olarak değişmez karakteri olan bir düzendir. Scheler'e göre bu maddi yani muhtevalı bir değer kaliteleri düzenidir: Bu değerler ne yaratılabilirler ne de yok edilebilirler. Mutlak değerler yalnız "saf duygu" tarafından kavranılırlar; ahlaki değerler bunların bir nevidir. Buna karşı hoş değeri gibi sırf duyuşsal varlıklara ait değerlerde vardır. En yüksek değerinin kriteriyumu en az izafî oluşudur. En yüksek değerinin kriteriyumu ise mutlak değer oluşudur.⁴⁶⁴

Scheler ahlaki kişi ve kişilik kavramına büyük önem verir. Ona göre bir değeri gerçekleştiren her fiil bir "kişilik" in meydana çıkmasıdır. Bu suretle ahlaki değerlerin hakiki dayanağı kişidir; Esas bakımından iyi ve kötü olan kişinin varlığıdır. Hatta ahlaki değerler kişisel değerlerdir diye tarif edilebilir. Bunun için Scheler kendi ahlakına bir nevi *personnalisme* diyor.⁴⁶⁵ Scheler'e göre tanrı bir kişi olabilir. Fakat Ben olamaz. Zira tanrı için ne sen ne ben ne de dış âlem vardır. Ben bir iç idrakin (algı) objesi olduğu halde fiildir. O ancak icra etmekle meydana çıkar. Bu suretle filozofa göre fiil ve kişinin bilinç üstü birer varlığı oluyor. Öyleyse ne kişinin, ne fiilin psikolojisi olmaması lazım gelir. Scheler'in gözünde kişi manevi varlığın biricik şeklidir Ve bundan dolayı da sırf empirik saydığı Ben'in zıddıdır. Kişi, süjeden büsbütün ayrı olunca Scheler idealizme girmeden "âlem, ancak bir kişiyle münasebetiyle vardır" diyebilir. Onca her ferdi kişiye karşılık olan ferdi bir âlem vardır. Bütün ferdi âlemler, yani mikrokosmoslar bir makrokosmosun

⁴⁶² Ülken, Ahlak, s.106

⁴⁶³ Ülken, Age. , s.106

⁴⁶⁴ Ülken, Age. , s.107

⁴⁶⁵ Ülken, Age. , s.110

parçalarıdır. Bu makrokosmosa karşılık olan kişi tanrıdır. Böylece kişisel tanrı fikri tek ve bütün âlem fikriyle tamamlanmış oluyor.⁴⁶⁶

Scheler gibi ahlakı subjektivizme dayandıran bir diğer düşünür olan Hartmann (1882-1950) da kişiliğin süjeye ait bir kategori olduğunu ve süjesiz bir kişiliğin olamayacağını iddia ettiği için, Scheler da olduğu gibi totaliter yahut tanrı'nın kişiliği gibi insanüstü kişi kavramlarını kabul edemiyor.⁴⁶⁷ Hartmann süje veya bensiz kişisel varlık olamaz diyor. Bununla beraber ona göre süje ve kişilik fikirleri birbirinin aynı değildir. Bir insan aynı zamanda hem kişi hem süje ise, süje olarak başka şey kişi olarak başka şeydir. Süje olmak üzere, o ontolojik bir varlıktır. Zira bir dış âlem karşısında onun bir iç âlemi vardır. Kişi olarak o fiilleriyle değerlerin dayanağı olan axiologique bir varlıktır. Kişiliğin süjeye ait bir kategori olduğunu ve süjesiz kişilik olamayacağını söylediği için Hartmann Scheler de olduğu gibi totaliter kişileri yahut Tanrı'nın kişiliği gibi insanüstü bazı kişi kavramlarını kabul edemiyor.⁴⁶⁸ Scheler'in tersi olarak Hartmann'a göre en yüksek insan tabakalarında en az kişilik vardır. Bundan dolayı da manevi âlemin en üst noktası olarak kişi halinde bir tanrıyı inkâr eder. Zira eğer tanrı manevi katların en yüksek basamağı ise, onun tam ve yetkin *kişiliksiz* varlık olması lazım gelir.⁴⁶⁹ Bu felsefeye göre "kişi-şey" zıtlığı asıl âlemin içinde bulunmaktadır. İnsanın ahlaki ödevinde tanrı cinsinden bir kurtarıcıya ihtiyacı yoktur. Çünkü eski dinler ve felsefenin tanrıya verdikleri sıfatlara sahip olan insandır ve bu sıfatları da ona kazandıran ahlaktır. İnsan kendinde bulduğu halleri sonradan tanrıya atfetmiştir.⁴⁷⁰

Hartmann'ın ahlakına göre değerler apriori bir sezgiyle süje tarafından kavranabilen kendi kendine karakterli ideal objelerdir. O, Platon İdea'larının hemen kelimesi kelimesine taraftarı olduğunu ilan etmekte hiçbir endişe ve mahzur görmeyen ilk modern filozoftur.⁴⁷¹ Hartmann'a göre değerler müstakil özlerdir. Onlar ne gerçek şeylerden ne süjelerden gelirler. Formel bir takım seraplar ve gölgeler gibi anlaşılımları da büsbütün yanlış olur. Onlar ancak her kişinin her şeyin

⁴⁶⁶ Ülken, Ahlak, s.110

⁴⁶⁷ Ülken, Age. , s.111

⁴⁶⁸ Ülken, Age. , s.112

⁴⁶⁹ Ülken, Age. , s.112-113

⁴⁷⁰ Ülken, Age. , s.113

⁴⁷¹ Ülken, Age. , s. 114

temelini teşkil eden metafizik yapılardır.⁴⁷² Değerlerin realite ve bilinç üstünde kendi kendine var olan bir alan teşkil etmesi hali, Hartmann ahlakının en önemli noktasıdır. Bu alan insanlar tarafından icat edilmiş değildir. “ideal ahlaki çevre” halinde fiilen vardır.⁴⁷³ Hartmann’a göre değerler şekil değiştirmezler. Bütün zaman ve mekânlar olarak sabit olarak kalırlar. Özleri ezelidir ve tarihten bağımsızdır. Ancak değerler bilinci değişir.⁴⁷⁴ Hartmann’a göre değerler bilgisi deneye dayanmaz; aprioridir. Deney objesinde değerler olup olmadığını ve bu değerlerin ne olduğunun anlamak için önce değer duygusunda apriori bir ölçüye sahip olmak lazım gelir. Fakat bu zihni ve teemmüllü değil heyecani ve sezgili bir aprioridir.⁴⁷⁵

Ülken, öncelikle Scheler’in değer skalasını eleştirmektedir. Ona göre her düşünür kendi şahsi kanaatlerine göre mutlak ve apriori tek bir değer skalası ilan edebilir. Fakat böyle bir metot inandırıcı, bilimsel ve tenkitçi bir metot değildir. Değerler düzeni sırf apriori tekçi bir düzen olmuş olsaydı, ona karşı başka hiçbir katlara ayrılma düzenini kurulmaması lazım gelirdi. Nitekim gerçekten apriori olan özdeşlik prensibine karşı bir özdeşliksiz prensibinin kurulmasından bahsedilemez.⁴⁷⁶ Scheler’ in ahlak anlayışının maddi bakımdan da eleştiriye açık olduğunu vurgulayan düşünürümüze göre örneğin asil-bayağı değeriyle hastalık, yaş, yorgunluk arasında hiçbir ilişki yoktur. Bir de manevi değer alanından ziyade hayati değer alanına girebilecek olan bir nevi güzellik vardır ki Scheler bunu doğrudan doğruya estetik değer içerisine koymaktadır.⁴⁷⁷ $2 + 2 = 4$ Önermesinin veya çelişkensizlik prensibini apriori olması keyfi olmaması bu prensiplerin her formel alanına ait olmalarından ileri geliyor. Bundan anlaşıyor ki Scheler’in iddia ettiği gibi maddi alanında bir apriori kurmak pek de mümkün görünmüyor.⁴⁷⁸

Ülken’e göre Scheler değerlerin çokluğunu ve her değer kendi alanındaki ayrı kesinliğini arayacak yerde orta çağdan kalma bir değerler birciliğine dönmektedir ki, bu da bütün değerleri dini değer mihrakı etrafında toplanmasından ibarettir. Hâlbuki medeniyet tarihi tersine olarak sürekli bir değerler farklılaşması ve bağlı değerlerin

⁴⁷² Ülken, Ahlak, s. 114

⁴⁷³ Ülken, Age. ,s. 114

⁴⁷⁴ Ülken, Age. , s. 115

⁴⁷⁵ Ülken, Age. , s. 117

⁴⁷⁶ Ülken, Age. , s.108

⁴⁷⁷ Ülken, Age. , 2001, s.108

⁴⁷⁸ Ülken, Age. , s.109

gittikçe bağımsızlıklarına kazanmaları vetiresiyle bizi karşılaştırmaktadır.⁴⁷⁹ Scheler'e göre ahlaki değerler bütün değerler düzeninin dışındadır. Ona göre ahlaki değerler bütün başka değerlerin varlığını veya yokluğunu gerçekleştiren fiillere aittir. pozitif bir değeri gerçekleştirmeye çalışan her fiil ahlaki bir fiildir. Eğer bir değer tercih edilen şeye uygunsa bu değeri gerçekleştiren fiil ahlakça iyidir. Eğer bir değer tercih edilen şeye uygunsa bu değeri gerçekleştiren fiil ahlakça iyidir. Çünkü Scheler'e göre "sezgiyle kavranan bir tercih apaçıklığı" vardır. Hâlbuki bu tercih apaçıklığıyla ezeli değişmez ve mutlak değerlerin kavranabileceği iddiası oldukça keyfi ve dogmatik bir iddiadır. Öyleyse iyi ve kötü kriteriyumu da mutlak karakterini kaybeder.⁴⁸⁰ Ülken şöyle bir soruyla eleştirisine devam etmektedir: Bu teoriye göre insan spor yaptığı sıhhatine baktığı veya kitap okuduğu zaman hayati ve manevi değer gerçekleşti diye bundan dolayı bir ahlaklılık elde edilmiş olacak mıdır? Hâlbuki bu hareketler bazen ahlaklılığı zıttı da olabilir. Bir haydudun da spor yapması ve sıhhatine bakması veya kitap okuması mümkündür.⁴⁸¹

Hartmann'ı da çeşitli noktalarda eleştiriye tabi tutan Ülken, Hartmann'ın değerlerin kendi kendine var ve ideal olduklarını savunduğunu, hâlbuki tenkitçi felsefe ananesine göre kendi kendine var olmak ve ideal kavramlarının çelişik olduğunu söylemektedir. Zira kendi kendisine kavramı obje ile süje arasındaki ilgiyi inkâr etmektedir.⁴⁸² Örneğin Kibirliklik kötü dediğimiz zaman bir değer hissi ifade ediyoruz. Hâlbuki o bu hissin çevrildiği şeyi histen tamamıyla ayırıyor. Fakat her türlü histen süjeden bağımsız kibirlikliğin kötülüğünü tasavvur edebilir miyiz? Her türlü his ve süjeden müstakil bu kendi kendisine kötülüğün ancak hayalet şeklinde bir varlığı olabilir. Hâlbuki değerler fenomenolojisine de sübjektif hissediş tarzlarının hisler ve süjeden var olabilecekleri kabul edilmiştir. O halde maddileşmiş olan bu hissediş tarzları hayaletten başka bir şey değildir. Bu tarzda varlıklar kabul edilmez ise mutlak bu öz değerler ancak tanrılaştırılmış bir takım neviler ve cinsler olabilirler.⁴⁸³

⁴⁷⁹ Ülken, Ahlak, s.109

⁴⁸⁰ Ülken, Age. , s.109

⁴⁸¹ Ülken, Age. , s.109

⁴⁸² Ülken, Age. , s. 118

⁴⁸³ Ülken, Age. , s. 118 - 119

Ülken, Scheler ve Hartmann'ı özellikle zamana bağlı bir kategoriye ezeli bir hakikat mertebesine çıkarmaları veya değerler alanında görelî ile mutlakın hudutlarını ayırmamaları noktasında eleştirmektedir. Bu iki ahlak filozofunda formalizme rölativizme ve sübjektivizme nazaran değerli olan cihet ahlakın objektif ve fert üstü esasına dikkat etmeleridir. Bununla beraber bu objektif tarafında daima süje ile münasebette olduğunu ve süjelere nazaran sabit görünse bile kendisine mahsus zamani bir özü bulunduğunu inkâr etmeleri onları genel olarak bilim ve tarih görüşüne dirsek çevirmeye ve eskilerine aykırı bir tarih felsefesi kurmalarına mecbur eder. Her türlü kaideyi yıkacak kadar ileri giden anarşik bir rölativizme karşı metafizik ve mutlak kaideler araştıran bu görüşünde ahlaki autonomie'ye temel bulamadığı görülüyor.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Ülken, Ahlak, s. 120

SONUÇ

Ülken, ahlaki *aşk*'a dayandırmaktadır. Ona göre bir eylemin ahlaki olarak adlandırılabilmesi için, hiçbir çıkar gözetilmeksizin, sırf *aşk* adına yapılmış olması gerekir. Ülken'in aşktan maksadı, hiçbir menfaat gözetmeyen, asla nihayete ermeyen, amacı kavuşmak ya da tatmin olmak olmayan, gücünü ruhtan alan sonsuz tutkudur. Eylem ancak böyle bir duygudan neşet ederse ahlaki olmuş olur. Zira *aşk* haricindeki tüm duyguların bir amacı, ulaşmak istediği bir hedefi vardır. Böyle bir duyguya dayanan eylem, bu amaç kendisine sunulduğu anda bitecek, hedefine ulaşır ulaşmaz kural tanımayan, sınır bilmeyen bir aymazlığın içine girecektir ki, böyle bir davranışın ahlaki olarak adlandırılması imkânsızdır. Sadece *aşk*'ın hedefi, bizzat kendisidir. Bu nedenle varılan hiçbir nokta onun için bir son değildir. O, tüm tatminlerden azadedir. Bu sebeptendir ki, *aşk* ile hareket eden bir insanı oyalamak, kandırmak, yolundan alı koymak imkânsızdır.

Ülken, *aşk*ı ahlaka temel kılarak “*aşk ahlakı*” olarak farklı bir ahlak anlayışı meydana getirmiştir. İnsan kendi içine dönüp bakınca görecektir ki; tüm diğer duyguların bir hedefi, varmak istediği bir sonucu vardır. Şayet bu hedefler bizim önümüzden çekilecek olsa, pek çok davranışımız o anda başıboş kalacak ve nihayete erecektir. Oysa gücünü kendisinden alan, kaynağı sonsuz bir tutku olan hareket hiçbir geçici erekte son bulmayacaktır. Ancak bize göre böyle bir duygunun var olması şüphelidir. Bizce her bir duygunun neşet ettiği bir sebep ve kilitlendiği bir hedef vardır. Bu hedef maddi veya manevi olabilir. Ben ahlaki bir hareketi doğru ve güzel olduğu için yaparım. Amacım doğruluğa ulaşmaktır. Bizce bir duygunun bizzat kendi kendisinin sebebi ve amacı olması mümkün değildir.

Ayrıca bizce aşktan kaynaklanan her hareketin ahlaki olarak adlandırılması mümkün değildir. Şüphesiz ahlaki hareket *aşka* dayanmalıdır; fakat örneğin bir anarşist de fani hiçbir hedefe, hiçbir kişisel ya da sosyal menfaate dayanmaksızın sırf *aşk* için hareket edebilir. Şu halde aşktan kaynaklanan her harekete ahlaki anlam yüklemek mümkün değildir. Bizce ahlakın sınırlarını belirlemek farklı, kaynağını belirlemek farklıdır. Örneğin, bizce, aynı kaynaktan neşet etmeyen ancak aynı sınırlara dâhil olarak, ahlak çizgisini aşmayan iki hareketin, ikisinin de ahlaki olarak adlandırılması mümkün değildir. Zira bir hareketin değeri, o hareketin amacından

kaynaklanır. Varılan menzilden ziyade kutsal olan, Ülken'in de dediği gibi, çekilen çiledir.

Ülken aşk kaynaklı bir ahlakı ön görürken realiteden uzaklaşmayarak, bu kıvama gelmek için belirli aşamalardan geçmek gerektiğini savunmaktadır. Ona göre insan, önce korkuları nedeniyle kurallarla bağlı kalır, bu nedenle ahlaka uygun davranır. Bu aşamadan sonra ise ümit başlar. Kişi, daha güzel yarınlara kavuşabilmek için kurallara saygı duyar. Şayet bu aşamayı geçebilirse gururunun sesini duymaya başlar. Tek amacı gururunu tatmin etmektir. Gururunun kırılmaması, halkın takdirini kazanabilmek için kahramanlıklar yapar, ahlaka bağlı kalır. Şayet kişi bu mertebeyi de geçebilirse aşka ulaşır. Hareketleri aşktan güç alır.

Ülken aşk ahlakına ulaşmak için çeşitli mertebelerden geçmek gerektiğini savunmakla, bizce isabet etmiştir. Zira kişinin maddi manevi tüm çıkarlarını geride bırakarak, tutkuyla hareket etmesi şüphesiz çok zordur. Sırf aşkla hareket edebilmek zaman ister. İnsandan bunu hemen gerçekleştirebilmesini beklemek safdillik olur. Bu, kişinin kendi ruhunda bazı devrimler gerçekleştirmesiyle elde edilebilecek bir başarıdır. Kişi bu kıvama, ancak kendisiyle savaşıarak gelir. Bu savaşlardan her galip çıkışında bir üst dereceye terfi eder. Ülken, *Aşk Ahlakı' nı* mertebeler üzerine tasarımıyarak realiteyi göz önünde bulundurmıştır.

Ülken toplumsal olarak ahlaki bir hamlenin yapılabileceğini ve ahlaki mertebelerden oluşan sosyal bir sistemin kurulabileceğini savunmaktadır. Bizce bireysel anlamda, aşk ahlakına ulaşmak mümkün görünürken, Ülken'in böyle bir toplumun olabileceği savunusu hayalî görünmektedir. Zira kişi, kendi ruhunda bazı devrimler geçirerek olgunlaşabilir. Ancak Ülken, sanki Platon'un ideler âlemini yeryüzüne indirmek istemektedir. Zira Ülken bu ideal topluma kişisel çabalarla ulaşılabilceğini savunmaktadır. Dolayısıyla aşk ahlakı yalnızca kişisel değil aynı zaman da toplumsal bir yapılanmayı da içermektedir. Ancak bizce bu, gerçekleşmesi uzak bir hayaldir. Çünkü bir toplumdaki her bireyin aşk ahlakına ulaşmış kişiler olabilmesi, ya da toplumun büyük çoğunluğunun ve yönetenlerinin bu kıvama ulaşmış kişiler olmaları hayli zordur. En azından demokrasiyle yönetilen toplumlarda durum böyledir. Şu halde Ülken'in böyle bir toplumun oluşabileceğini savunabilmesi için, tıpkı Platon'un yaptığı gibi, bu toplumun nasıl ve kimler tarafından yönetileceğini de açıklığa kavuşturması gerekmektedir. Ülken, bu noktada, sosyal

düzenin aşk ahlakına ermiş kişiler tarafından tesis edilebileceğini savunmaktadır. Ona göre kanunlar aşk ahlakına ulaşmış kişiler tarafından yapılmalıdır ve o, örneğin korku ahlakındaki bir insanla gurur ahlakındaki bir vatanseverin aynı oy hakkına sahip olmasını adaletsizlik olarak görmektedir. Dolayısıyla Ülken, toplumun her kısmının her konuda oyuna başvurulmasını yanlış bulmaktadır. Hatta bazı durumlarda “halka rağmen halk için” sloganını kullanarak onların isteklerinin tam tersi kararların da alınabileceğini savunmaktadır. Ancak bizce bu doğru bir tutum değildir. Zira bizce, herkesin, kendi hayatını doğrudan ilgilendiren kararlar alabilecek kişiler hakkında, söz söyleme yetkisi bulunmalıdır. Ayrıca Ülken aşk ahlakına ulaşmış insanları, tüm hatalardan sıyrılmış, yanlış yapması imkânsız kişiler gibi göstermiştir. Oysaki insan, ne kadar olgun ve doğru bir ahlaka sahip olursa olsun, hata yapması her an muhtemeldir. Ülken’in, gerek yönetimin başında bulunması gereken kişiler olarak aşk ahlakına ermiş olanları göstermesi, gerekse adaleti en önemli erdem olarak sunması bize Platon’u hatırlatmaktadır. Ayrıca Ülken de, bir *ideal âlemden* bahsetmektedir. Ancak Ülken’e göre ideal ahlak âlemine, aşk ahlakına ermiş bir toplumun oluşması sayesinde ulaşılmış olur.

Bizce kişinin aşk ahlakına ulaşma çabası doğru ve hatta kutsaldır. Ancak toplumda bu kişilerin yönetici olacağını, onların her zaman doğru kararlar verip doğru kanunlar yapacaklarını, toplumun bu düzeni içine sindirebileceğini söylemek oldukça zordur. Ancak bireysel açıdan bakacak olursak bizce, “Aşk ahlakı, İslam dininin kâmil insandan beklediği tutumun teorik olarak dile getirilmesidir” demek mümkündür. İslam, kişiyi cennetle müjdeleyip, cehennemle tehdit ettikten, yani insanın beklentilerini insana sunduktan sonra bir üst aşama göstermektedir: rıza makamı. Yani İslam da son tahlilde, cennet ya da cehennem kaygısının ötesinde, sırf Allah aşkıyla hareket ederek her halükarda huzurlu bir kalp sahibi olabilmemizi ister ki bizce bu, Ülken’in işaret ettiği gibi, aşk ahlakına ulaşabilmiş kişilerin halidir.

BİBLİYOGRAFYA

1- HİLMİ ZİYA ÜLKEN' İN ESERLERİ

- Ülken, Hilmi Ziya; *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001
- ; *Aşk Ahlakı*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004
- ; *Felsefeye Giriş*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963
- ; *Felsefeye Giriş – İkinci Kısım-*, Mars T. ve S. A. Ş. Matbaası, 1958
- ; *İbn Sina*, İstanbul, 1967
- ; *İnsani Vatanseverlik*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998
- ; *İslam Düşüncesi*, İstanbul, 1946
- ; *Millet ve Tarih Şuuru*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948
- ; *Varlık Ve Oluş*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968

2- DİĞER ESERLER

- Akarsu, Bedia; *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- ; *Çağdaş Felsefe*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994
- ; *İmmanuel Kant' ın Ahlak Felsefesi*, İnkılab Kitabevi, 1999
- Aristoteles; *Nikomakhos' a Etik*, , Kebikeç Yayınevi, Ankara, 2005
- Arslan, Ahmet; *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002
- Atademir, Hamdi Ragıp; *Felsefe*, Atademir Yayınevi, Konya, 1947
- Bayraktar, Mehmet; *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara, 1997
- Bergson, Henri; *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. : M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu- Batı Yayınları, Ankara, Ekim 2004

- Bertrand, Alexis; *Ahlak Felsefesi*, çev. : Salih Zeki, sadeleştiren: Hayrani Altıntaş, Seba Yayınları, ts.
- Birand, Kamıran; *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 2001
- Capelle, Wilhelm; *Sokrates' ten Önce Felsefe*, çev. : Oğuz Özgül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995
- Comte, Auguste; *Pozitivizm İlmihali*, çev. : Peyami Erman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952
- Demirci, Mehmet; *Yunus Emre' de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1997
- Eflatun; *Sofist*, çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967
- Erdem, Hüsamettin; *Ahlak Felsefesi*, Hü- Er Yayınları, Konya, 2003
- ; *Bazı Felsefe Meseleleri*, Hü- Er Yayınları, Konya, 1999
- ; *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Hü- Er Yayınları, Konya, 2000
- Ertuğrul, İsmail Fenni; *Vahdet- i Vücut ve Muhyiddin İbn Arabi*, Orhaniye Matbaası, 1928
- Fransez, Moris; *Spinoza' nın Tao' su*, Yol Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004
- Gökberk, Macit; *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, Kasım, 2000
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi, 3- 4. Cilt*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983
- Günay, Enver; *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- İbn- i Sina; *Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale*, çev. : Ahmed Ateş, İbrahim Horozlu Basımevi, İstanbul, 1953
- ; *Kitabü' ş- Şifa Metafizik 2*, çev. : Ekrem Dumanlı- Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005

- James, William; *Pragmacılık I*, çev. : Muzaffer Aşkın, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986
- Kant, Immanuel; *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, çev. : Yavuz Abadan- Seha L. Meray, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960
- ; *Ethica- Etik Üzerine Dersler*, çev. : Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, Ekim 2007
- MacIntyr, Alasdair; *Ethik' in Kısa Tarihi – Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla-* çev. : Hakkı Hünler- Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yayınları, Şubat 2001
- Mevlana, Celaleddin Rumi; *Mesnevi Cilt 1*, Tercüme ve Şerh Eden: Tahir' ul-Mevlevi, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1963
- Mengüşoğlu, Takiyettin; *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988
- Özlem, Doğan; *Etik – Ahlak Felsefesi-* , İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004
- Platon; *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005
- ; *Phaideon*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001
- Plotinus; *Enneadlar*, çev. : Zeki Özcan, Asa Kitabevi, Bursa, 1996
- Sunar, Cavit; *İbn- i Miskeveyh ve Yunan' da ve İslam' da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980
- Spinoza; *Etika*, çeviren: Hilmi Ziya Ülken, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965
- Tanyol, Cahit; *Sosyal Ahlak – Laik Ahlaka Giriş I -* , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960
- Topçu, Nurettin; *Ahlak*, Dergâh Yayınları, Ankara, 2005
- Sezen, Yümni; *Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi*, Veli yayınları, İstanbul, 1984
- Weber, Alferd; *Felsefe Tarihi*, çev. : H. Vehbi Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938

Wilhelm Weischedel; *Felsefenin Arka Merdiveni*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004

3- MAKALE, SÖZLÜK VE İNTERNET SİTELERİ

Küçük, Sezai; “*Mesnevi’ de Mevlana’nın Ahlak Anlayışı*”, Pratik ve Teorik Yönleriyle Ahlak, editörler: Recep Kaymakcan-Mevlüt Uyanık, Dem Yayınları, İstanbul, 2007

Korlaelçi, Murtaza; “*Hilmi Ziya Ülken’ in Din Anlayışı*”, Felsefe Dünyası, Sayı 36, Ankara, 2002

-----; “*Panteizm İle Vahdet- i Vücut’ un Mukayesesi*”, Türk Kültür ve Felsefe Panelleri, Kayseri, 1992

Bolay, Süleyman Hayri; *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997

Cevizci, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 1999

Erkan, Arif; *Büyük Arapça Türkçe Lügat 2. Cilt*, Yasin Yayınları, İstanbul, 2004

Hançerlioğlu, Orhan; *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 7*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2005

-----; *Felsefe Ansiklopedisi Düşünürler Bölümü Cilt 1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005

-----; *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970

Murtçalı, Serdar; *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995

Sarı, Mevlüt; *Arapça- Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul, ts.

Yeğin, Abdullah- Badıllı, Abdulkadir-İsmail, Hekimoğlu, Çalım, İlham; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat Cilt 1*, Doğu Matbaası, İstanbul, 1978

tr.wikipedia.org Ocak, 2009

www.felsefekibi.com.tr Nisan, 2009

www.fransızcasozluk.gen.tr; Şubat, 2009